

הפעיון

כתב עת מוצא לאור על ידי
מוסד יצחק ברייער
של פועלי אגודת ישראל

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org בתוכן
ע"י היים תשס"ט

- קביעות צמודה לשרירות / פרופ' יהודה לוי 1
- תעודה מראשית הווסדה של ראש פינה / אברהם שישא 5
- הצלת הולד אחרי מות האם / ד"ר יעקב לוי 11
- על „קראות" תלמודית / שמעון ויזר 19
- בעל תפארת ישראל וצואתו / הרב שריה דבליצקי 28
- מדבריו של הרב משה מונק זצ"ל 45
- תופל ולבן ודי זהבי / אברהם שישא 50
- רשימה ביבליוגרפית של ספרי הרב שלמה גאנצפריד /
- הרב יהודה רובינשטיין 61

במ"ד ירושלים ת"ו תמוז תשל"א • כרך יא, גליון ד • המחיר — 2 ל"י
מנוי שנתי: בישראל — 6 ל"י
בחוץ לארץ: — 3 §

קביעות צמודה לשרירות

הפיסיקה החדישה והכמת הבורא

מצווים אנו לחקור לדעת את הטבע המביא אותנו להכיר גדלות הבורא שדרכה אנו מגיעים לאהבת ה'. מקור לזה בגמרא פ' כלל גדול: אריב"ל משום בר קפרא כל הידע לחשב בתקופות ומולות ואינו חושב, עליו הכתוב אומר ואת פועל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו. ע"כ. וכלשון הרמב"ם (הלי' יסה"ת פ"ד הלי' י"ב): בזמן שאדם מתבונן בדברים האלו ומכיר כל הברואים ממלאך וגלגל ואדם כיוצא בו ויראה חכמתו של הקב"ה בכל היצורים וכל הברואים, מוסיף אהבה למקום וכו'.

גם היום רבים מושפעים מיראת הרוממות כשמתבוננים באסטרונומיה ובמדעי החיים אבל בדרך כלל אין מצפים לגילוי גבורת הבורא דרך הפיסיקה. לכן רצוי להוכיח שדוקא שם מופיעה חכמת הבורא בעומק רב — אולי יותר מבשטחים אחרים.

נתינת התורה והשאלה של חופש הבחירה

נענין קודם כל בבטיח עיונית הקשורה בנתינת חוק לבני אדם בעלי בחירה חפשית. נקח כהנחה שהשי"ת רצה לתת חוק לבני אדם שיקיימו אותו מתוך החלטת חפשית. כדי לאפשר להם את קיום החוק, צריך הבורא לתת להם את הכלים הדרושים לכך. אם הקב"ה מצוה על אכילת מצה, הוא צריך לתת להם מיני תבואה וגם את הידע איך ליצר לחם מן התבואה. הידע הזה בנוי על קביעות של חוקי הטבע — כל פעם שאני טוחן חטים הם נעשים קמח; כל פעם שאני מערב את הקמח עם מים, הוא נעשה בצק; וכל פעם שאני מדליק עצים תוך תנור הוא מתחמם וכו' וכו'. זאת רק דוגמה קטנה מכלל גדול: שנתנת חוק דורשת כלים נאמנים שהמצווה יוכל לסמוך עליהם. אם כללי הדלקת אש משתנים מפעם לפעם לא נגלה אותם לעולם ולא נוכל לקיים מצות „אש תמיד תוקד על המזבח". ויותר מזה — אם כללי הפיסיולוגיה משתנים תמיד, לא נוכל לקיים את המצוה הראשונה בתורה — ובאמת אז לא נשלט על תנועותינו ולא נוכל לקיים אף אחת המצוות התלויות במעשה.

ברור אפוא שדרושים חוקים קבועים כדי שלנתינת התורה תהיה משמעות. ואולי רק לתכלית זאת נקבעו חוקים בטבע. כדברי הנביא ירמיהו (ל"ג, כה): כה אמר ה' אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי — שמים וארץ לא נאמר אלא חקות שמים וארץ — צורך לחוקיות הוא תוצאה ישירה מנתינת התורה.

מיד נשאלה השאלה: הלא גם בני האדם הם חלק מן העולם ואם כן גם על גופם שולטת החוקיות הכוללת את כל העולם התחתון. אוכל להסתכל על כל החלקיקים הנמצאים בגוף איש ובסביבתו ולפי חוקי טבע קבועים אוכל אז להגיד מראש את תנועתם. אם כן איפה הבחירה החפשית המבוקשת לקיום התורה?

ואם נניח שהאיש יעשה פעולות נגד האלוהות הקבועים ע"י חוקי הטבע, אם כן יהיה זה פגם יסודי בקביעת חוקי הטבע — יהיה זה כמו טלאי על לבושו של עוטה אור כשלמה — ומקובלנו שאין עניות במקום עשירות.

הדרישות הסותרות האלו הרי הם מהווים בעיה עיונית יסודית — דילמה חמורה — בבריאת העולם. איך להצמיד את הקביעות הדרושה בטבע יחד עם החפשיות המבוקשת בגוף האדם?

לדעתי גילתה הפיסיקה החדישה את חכמת הבורא לבצע את ההצמדה הזאת. כדי להבין את זה צריכים אנחנו לעיין קצת בהתפתחות הפיסיקה מאז היתה למדע.

התפתחות מושג הקביעות בטבע

לפני כשלוש מאות שנה התחיל פיתוח הפיסיקה ברצינות ע"י אנשים כיצחק ניוטון, כל מגמתם היתה לגלות את הקביעות בטבע לדעת איך המצב ברגע אחד קובע את המצב ברגע שלאחריו. הם הצליחו במדה מסוימת לגלות חוקים שכנראה קבעו פעולות הטבע בהחלט וחשבו שעוד מעט וכבר יוכלו לדעת כל מה שהיה וכל מה שיהיה ע"י ידיעת פרטי המצב בכל העולם ברגע אחד. ובאמת ככה התגאו אלו מהחוקרים: תאר לי את המצב כעת ואגיד לך את המצב בעוד מאה שנים!

פיתוח זה של הפיסיקה החזיק הצד הראשון של הדילמה דלעיל. ראינו שבאמת הבורא הטביע בטבע את הקביעות הדרושה בצורה מפתיעה בשלמותה. החוקרים החילוניים חקרו ומצאו חוקים יציבים וקיימים — לא ידעו מניין ולמה — קבלו את החוקיות הנראית באמונה פשוטה. רק המאמין בחוק ניתן ע"י בורא עולם הבין מה זה ועל מה זה. אם כל זאת, הצד השני של הדילמה נשאר בקושיא. אם באמת הכל קבוע, איך תתכן הבחירה החפשית שגם היא עמוד יסודי בנתינת התורה. האמונה בבחירה החפשית נעשית קשה מאד.

לפני כמאה שנים מצאו החוקרים תופעה נוספת, ידועה כ"חוק השני של התרמודינמיקה" (מדע החום). לפיה אין צורך לדעת את כל הפרטים על המצב, את מקומו ותנועתו של כל חלקיק וחלקיק; לגבי קבוצה של הרבה מאד-חלקיקים, תנועתם נקבעת, במדה מסוימת, ע"י חוקים נוספים — ההסתברות וחוקי הסטטיסטיקה בעצמם קובעים את הפעולה. למשל, אם אני מערב ליטר של קמח עם ליטר של פח, אקבל תערובת אפורה. ואע"ג שאני ממשיך בעירבוב, יום אחר יום, לא יתכן מצב שכל הקמח ימצא למעלה וכל הפח למטה — או להיפך. כל חלקיק וחלקיק של קמח כן יכול להגיע למעלה, אבל כולן יחד למעלה, זה לא יתכן. [יכולים להסביר זאת במה שיש הרבה יותר התפלגויות (סדר מקומם) של חלקיקים למצב המעורב ממה שיש למצב המפורד — וכל התפלגות יש לה הסתברות שווה עם חברתה, ככה שסך הכל של ההסתברות של מצב מפורד כל כך קטן שלמעשה הוא בלתי אפשרי. מובן שזהו רק הסבר חלקי; הוכחה שלמה כנראה עדיין לא מצאו.]

גילוי החוק הזה לא סתר את החוקיות הקבועה שהיתה מקובלת מקודם. הוא

אתר דעת - מכללת הרצוג
רק הוסיף חוק גוסף למה שהיה נתקבל מקודם והוא היה מאפשר הגדה מראש
במצב שחסרה שם ידיעה.

המהפכה בפיסיקה החדשה

המהפכה האמיתית בפיסיקה התחילה לפני כשבעים שנה ע"י גילוי תאורית הקונטים. תוצאה ישירה מן התאוריה הזאת היא שאפילו אם המצב הנוכחי ידוע, א"א להגיד מראש איזו מתוך כמה אפשרויות תוצר. לכל תוצאה אפשרית יש הסתברות מסוימת — וזהו. אם נעשה נסוי מסוים אלף פעמים, תוצאה A תופיע בערך 1000A פעמים ותוצאה B בערך 1000B פעמים, כאשר A, B הם ההסתברויות של תופעות A ו-B. דבר מסוים על תוצאה של ניסוי אחד א"א להגיד מראש. התאוריה הזאת מבטלת את הקביעות המוחלטת בטבע. נשארים רק החוקים הסטטיסטיים הקובעים את התוצאות בקבוצה גדולה של חלקיקים. למשל, אם אני מסתכל על אטום של רדיום, א"א לי לדעת אם הוא יתפוצץ מד או בעוד אלף שנים — וכל מדידות שבעולם לא יעזרו לי. רק אם אני מסתכל בחומר רב, כולל בליוני אטומים של רדיום, אוכל להגיד בדיוק כמה מהם יתפוצצו ברגע הבא.

תוצאה נוספת של תאורית הקונטים היא, שאי אפשר לדעת ברגע אחד ובדיוק מוחלט גם את מקומו, גם את מהירותו של אף חלקיק. לפי העקרון של אי-ודאות, אם אני קובע בדיוק מוחלט את מקומו של אלקטרון אחד — ברגע זה חסרה לי כל ידיעה על מהירותו — ולהיפך. ככה, שעם כל מדידות שבעולם, א"א לדעת מראש איפה יהיה האלקטרון בעוד דקה. רק אם אני מתעסק עם חתיכה גדולה של חומר, אז אוכל למדוד את מקומו ואת מהירותו, גם יחד, בדיוק רב, מספיק להגיד מראש את מקומו בעוד זמן סביר. כנראה אין חוקים קבועים בפרט, רק כל זמן שאני מתעסק עם מספר גדול של חלקיקים האי-קביעות אינה מורגשת. זאת הסיבה שכל העולם המדעני קבל את הקביעות לזמן כ"כ ארוך בלי היסוס. החוקרים הראשונים שגילו ופתחו את תאורית הקונטים היה קשה להם לקבל את המסקנה המהפכנית הזאת. גם אלברט איינשטיין, שתרם הרבה לתאוריה הזאת, טען שאינו יכול להאמין שה' ישחק בקוביא בעולמו. כל אלו רצו לפרש את המצב כנובע מחוסר דיוק במדידות, אבל היום כמעט כל החוקרים מודים שהאי-דיוק הוא מוטבע בטבע, שהוא תוצאה ישירה מוכרחת מתאורית הקונטים. הם מקבלים את האי-קביעות בטבע כמו שקבלו את הקביעות — באמונה פשוטה בלי הבנה ובלי סברה. אבל לנו, מאמינים בני מאמינים, יש לגילוי הזה מובן עמוק וברור כנראה. אולי טמן הבורא באי-קביעות הזאת את המפתח לפיתרון הדילמה של נתנת חוק! איך זה?

עיקרון של אי-ודאות ובחירה הפשוט

נעקב אחרי תהליך תנועת יד בן אדם ע"פ חוקי הטבע. התנועה נגרמת ע"י התכווצות של שרירים שהיא נגרמת ע"י דחפים של מתח חשמלי העוברים דרך העצבים. דחפים אלו, מוצאם באיזו תופעה חשמלית בתוך המוח. התופעה

המקורית הזאת צמודה לרצון — להתחלטה להניע את היד. כמדומני שהקשר בין הרצון ובין התופעה החשמלית המקורית יכולה לחלק ממעשי בראשית (הקשר בין שני העולמות) ואין כאן המקום לדון בזה. נסתכל רק בתופעה עצמה כתופעה פיסיקלית. צורתה כנראה עדין היא בלתי-ידועה. אבל יתכן שהיא מעבר אלקטרוני בתוך מולקולה — ואם כן שייך בה העקרון של אי-ודאות באופן יסודי וחשוב. אם צדקנו בהנחה זו, חוקר המסתכל בפעולות החשמליות בתוך המוח יראה פעולות מקריות בדיוק כמו שהוא חשב לראות על בסיס הפיסיקה. שכן מצד הפיסיקה א"א להבחין בין מקריות ושריריות. וא"כ עקרון האי-ודאות הוא הפתח דרכו נכנסת בחירה חפשית תוך עולם של חוקים קבועים.

אולי מתפלא הקורא איך יתכן שגורם כל כך קטנטן וחלש — כמו מעבר אלקטרוני — יגרום לתוצאות גסות; אין זה דבר חדש בפיסיקה. מיקרים כאלו רבים בפיסיקה ונקראים בשם תופעת-גלש [avalanche effect]: חלקיק אחד גורם לשנים שיזוזו, והשנים גורמים — כל אחד לשנים נוספים וכך ככה שבתהליך מספר עשרים יש כבר מיליון חלקיקים. למשל, המונה-גייגר, שבו מונים חלקיקים יסודיים, מבוסס על התופעה הזאת.

על ידי הנחתנו זו — לגבי התופעה המקורית בתוך המוח — נתגלה לפנינו חלק מחכמת הבורא. במה שהוא יסוד עולמו לא על חוקים קבועים אלא בעיקרם על חוקים סטטיסטיים — קבע הקב"ה חוקים, שלמעשה הם לגמרי קבועים בדרגה הגסה בה אנחנו פועלים דרך כלל בפעולותינו היומ-יומיות, ויחד עם זה המוח האנושי הוא שרירי ונותן מקום לבחירה חפשית בתוך העולם החוקי.

ה ע ר ה: מובן שהסברנו רק אפשרות לבחירה חפשית. אין לצפות להוכחה למציאות הבחירה: חכמת הבורא גזרה שהוא יהיה רואה ובלתי נראה בעולמו — כי לא יראני האדם וחי — וכמו כן הגשמה בגוף רואה ואינה נראית כדברי חז"ל מה הקב"ה רואה ואינו נראה אף בשמה רואה ואינה נראית [ברכות י.]. אילו הייבנו מוכיחים מציאותה או אילו היתה יוצאת מתוך לחוקי הטבע, באמת היתה נראית. אם כל זאת כשאנחנו מסתכלים בתהליך העולם בשלמותו בהיסטוריה של העולם הכללית, מציאות והשפעת הבורא בולטת ברורות, רואים, בלי ספק, שהוא יוצר ועושה ומנהיג את עולמו.

וכמו כן כל אחד מרגיש בעצמו, בלי מקום להסתפק, את פעולת גשמתו שהיא מתבטאת כבחירה חפשית.

על הנושא במאמר זה כתב ד"ר וולף בדנהיימר נ"י בשני הגליונות הראשונים של „המעין“ (תשרי תשי"ג — תשרי תשי"ד).

תעודה מראשית הווסדה של ראש פינה *

בשנת תרל"ח יצאה חבורה קטנה את צפת, כחמש עשרה משפחות, בערך 150 נפש, להתיישב על אדמת הכפר הערבי גיאוני¹. זה מזמן רכשו אנשי חבורה זו את מחצית הכפר יחד עם שטח אדמה הגובל אתו, מידי בעליו הערביים. הם קיוו ליסד שם יישוב חקלאי יהודי שימציא להם פרנסתם מן היבול שתוציא להם אדמת הארץ הקדושה. היה זה צעד חלוצי נועז ומלא מרץ. לא בקלות מצאו את הסכומים הנצרכים לרכישת הכפר. הם קנו אותו ממש ממה שחסכו מפייהם ומפי נשיהם וילדיהם מההענקה הזעומה, החלוקה. אבל המכשולים שעמדו כנגדם היו יותר מכדי סבלם. הם לא הסכינו בכאלה — עבודה המיגעת של סילוק אבנים, של סיקול המסילה, של זריעה ונטיעה באדמת טרשים היתה יותר מכדי כחם של בני תורה הענוגים. הצפיפות והחום בקיץ והקור בחורף וישיבת אהלי קידר ובתי הערביים שברו את גאון עוזם — הם הוכרחו לפנות לעזרה מבחוץ, הוצרכו לבקש עוזרים שיעמדו על ימינם בעת כשלונם. לרוע מזלם שמו מבטחם על משענת קנה רצוף. אלעזר רוקח² יליד וגידול צפת, מי שהיה מן המייסדים בצפת של חברת 'ישוב ארץ ישראל', ואחד מחבריה הפעילים ביותר, נתבקש לעזור להם בעת צרתם. רוקח שהיה להוט אחרי הפרסומת כתב — כדרכו — מכתב ארוך ל„החבצלת“ שעורכו י"ד פרומקין היה דחוי — אחי אמו. במכתב זה מצביע על העובדא שהוא נתבקש על ידי המתיישבים לילך לחוץ לארץ

* לפני כמה שנים זכיתי לרכוש כמה מכתבים שמוענו להשר ר' משה מונטיפיורי ז"ל, בתוכם גם תעודה המתפרסמת בזה, מן הרעוו. ש. ליפסון בלונדון. ליפסון היה חתן ר' צבי הירש שאנדעל מי שהיה עשרות בשנים החזן בביהכ"נ של רמסגעיט מיסודו של השר, ומי שליווה אותו כשוחט הפרטי שלו על כמה מנסיעותיו. מעובונו של שאנדעל הגיעו המכתבים לידי ליפסון. עוד בזמנו הראתי לליפסון כמה העתקות שהעתקתי בכונה לפרסם ממכתבים שרכשתי ממנו, וביניהם גם העתק תעודה דגן, והוא ביקש, שאם אדפיס אי פעם תעודה זו אזכיר את שמו עליה. רצוני למלא הבטחתי זו — ובכן יזכר שמו של ר' שלמה ב"ר חיים ראובן ליפסון ע"ה בהקשר לפירסום הזה.

1 תולדות התנחלות ראש-פינה מהווה פרק חשוב וידוע בתולדות הישוב הקדם-עירוני של הארץ, ואין כאן הצורך לחזור על הירוע. אני חוזר רק על ראשי פרקים ועד כמה שיש לאלה יחס ישר להבנת הענינים ולהערכת התעודה שלפנינו.

2 על רוקח עי' מאמרה המקיף של גליה ירדני : אלעזר רוקח, ארשת, כרך ד' ירושלים, תשכ"ו עמ' 296—321; כמו כן — ג. קרסל : מבחר כתבי ישראל דב פרומקין, ירושלים, תשי"ד (לפי המפתחות); דר. ישראל קלויזנר : חבת ציון ברומניה, ירושלים, תשי"ח (לפי המפתחות); דר. בן-ציון גת : הישוב היהודי בארץ ישראל, ירושלים, תשכ"ג (לפי המפתחות). [מזור מאד שסופרים מובהקים כהנ"ל השתמשו בדבריו של רוקח בלי הסתייגות בנוגע לעדותו נגד רבני ומנהלי צפת].

בשליחותם, ושהוא — רוקח — נתבקש מהם לעמוד בראש חבורת המתיישבים. הוא קיבל תפקיד זה, ומצדו הצטרף לעשרת "עברתי" כל מה שאפשר. בשנת תר"מ עזב את הארץ, לכל הפחות למראית עין, בשליחותם של מתישבי גיאוני. יש רגליים לדבר שבשעה שעזב את צפת כבר עזבו רובם, אולי אף כולם, את אדמת הכפר מאין אונים, ושבו בפחי נפש ובאכזבה למקום שמשם יצאו מלאי תקוה — לצפת. בכל זאת נסע רוקח לחוץ לארץ, כביכול, בשליחות מתישבי הכפר. איש ריב ומדון היה רוקח, והפכפכן טבעי, הסתכסך עם המוסדות היציבים בצפת, ובמיוחד התקיף את רבני העיר — את רבה הישיש ר' שמואל העליר³ זצ"ל ועם משנהו ויד ימינו הרה"ג ר' רפאל זילברמן⁴. כבר בשנת תרל"א התקיף רוקח אותם קשות מעל דפי „החבצלת" — הן בהקשר לסדרי הלימוד בתלמוד-תורה של העיר, בהתנהגות של מוסדות הצדקה והחסד ובעיקר בסדר החלוקה שניהלו על ידי רבני וזקני העיר. ברומניה, אשר לשם נסע, ניהל רוקח תעמולה מסוגנת והודות לאישיותו ולחלקת לשונו רכש אהדתם של כמה אישים בעלי השפעה, ואימונם של ההמון היהודי. אבל יותר ממה שביקש עזרתם של מתנחלי גיאוני (אם — כאמור — בכלל עוד היו שם), ניהל מלחמה ללא הרף וללא רסן נגד רבני העיר הקדושה צפת ונגד ראשי מוסדותיה. במיוחד היו חיצו לשונו שנונים נגד רבי רפאל זילברמן, שעליו אף הוציא שם רע כאילו הוא היה יד-אחת עם עריצי הארץ התורכים, ובמעלו אשר מעל במתישבי גיאוני גורשו הם מנחלתם. בנסיעותיו ברחבי רומניה עלה בידו לאסוף סכומים עצומים. אכן אין שום ידיעה שאף פרוטה אחת מן הנאסף על ידו הגיע למחוז חפץ, ל„חברת ישוב ארץ ישראל" בצפת או לידי החקלאים הנצרכים לעזרה — שולחיו. מה שכן ידוע הוא, שיסד בגולה כמה עתונים — יש שהיו והופיעו זמן מה, ויש שבין לילה היו וגם עברו — ועליהם ביזבו ללא חשבון כל מה שאסף. מעל דפי עתונים אלה המשיך במלחמת תנופה לא רק ברבני צפת שנואי נפשו, אלא גם עם כל מי שלרוע מזלו בא אתו במגע.

המתיישבים שבו לצפת בעירום ובחוסר כל — והאדמה שנשארה רכושם, נשארה שוממה מאין יושב. כשלוש טרגי זה של המעפילים הראשונים היה בו גם ברכה — הם הכינו בלא יודעים עזרה לאלה שהיו צריכים לעזרה דחופה בעוד זמן קט. באותו הזמן ממש, בשנות השלושים והארבעים של המאה היא, העיקר רשעי הוואלאכים על יהודי רומניה והמטירו עליהם צרות צרורות, ותנועת ההגירה מארץ הדמים גברה מידי יום ביומו. היו כאלה שרצו להגר אל מעבר לים, אבל היו גם אלה שבכרו את ארץ ישראל. בשנת תרמ"ב עלו מספר צירים מיהודי מוינשט לתור את הארץ ולראות האם אפשר למצוא בא"י שטח אדמה להתישב עליו ולעבדו ולשמרו. צירים אלה הגיעו לצפת — ושם רכשו את חלק הכפר גיאוני

3 עי' עליו נפתלי בן-מנחם: אנציקלופדיה של הציונות הדתית, כרך ב', ירוש' תש"ד. עמ' 116—122.

4 נולד תר"א (עי' עליו אהלי שם, פסק, תרע"ב, 507). דיין של צפת ויד ימינו של הג' ר' שמואל העליר, ולאחר זמן הראב"ד שם. חסיד נאמן לניני בית ריוני, ופיקח עצום. ראש וראשון לעמד כצור מחסה לכל המקודש במסורת ישראל.

מידי גואלם הראשונים יהודי צפת. עוד בתוך שנה תקעו עולי מוינשט יסוד בכפר — ויסדו את ראש־פינה.

שונים היו יהודי מוינשט עולי רומניה מאלה שנסו את גורלם מקודם. רובם היו צעירים ובריאים, מנוסים היו בעבודה קשה עוד מחוץ לארץ, ורבים ביניהם היו מתפרנסים כבעלי מלאכה ומיגיע כפם בארץ מוצאם. הם ידעו מראש שמגת חלקם תהיה עבודה קשה המפרכת את הגוף. הם ידעו מראש שלא יהיה קל להתמוג ולהסדר, אבל קבלו עליהם את הצפוי להם בשמחה. ובכל זאת לא יכלו לדעת את אשר חיכה להם. — תנאי ההתישבות בגליל העליון שונים היו מאלה שברומניה, לא רק בגלל התנאים הפיזיים, של הקרקע והאקלים ותנאי העבודה, — גוסף על אלה היחס לשכנים הערביים, הסתגלות למנהגים של אלה ובעיקר השוני ברשעותם לרשעת הגוי ממנו נסו להנצל. ועל אף מרצם ותקיפותם נוכחו לדעת שמעט הכסף שהביאו אתם לא היה בו די לממן כל צרכיהם, ובעיקר העיק עליהם חסרון הרשיונות לבנות בתי מגורים להם ולמשפחותיהם. בצרתם החליטו לפנות לאיש אשר בצרתם לו צר — השר משה מונטפיורי. הם ידעו ואף הבינו שלהשיג עזרה מהשר מונטפיורי מליצה של שורות אחדות ומלים ספורות מרבה הישיש של צפת תפעל יותר מכל נסיעות התעמולה של זולתו.⁵ הם ביקשו מאת הרה"ג ר' שמואל העליר שימליץ בעדם לפני השר — בקשה שהוא בטובו מילא ללא היסוס.

עצם העובדה, הפרעת השכנים בבניית הבתים ושאר אבני הנגף ששמו לפניהם על כל צעד ושעל, ידועה מומן ומכמה תעודות — אבל לפנינו תעודה מקורית מהנפגעים בעצמם הכותבים בעת צרתם — ובוזה חשיבותה העיקרית של התעודה. היא מעמידה את הקורא על פרטים, ומעמידה לנגד עינינו את לבטי הנפש של המתישבים הבלתי מנוסים, ועל אומץ רוחם ומרצם העז להשאר במקום, שם תקעו יתר.

יש בתעודה גם חידוש היסטורי — היא מעמידה אותנו על הכרונולוגיה המדויקת. עד עתה היה מקובל שצרת הבתים קפצה על המתישבים בחדשי כסלו טבת, ואילו מהתעודה שלפנינו נמצינו למדים שמיד עם בואם לכפר באה עליהם צרה זו.⁶ הם הגיעו לגיאוני במוצאי שבת שובה תרמ"ג — וביום ג' בחשון כבר הוצרכו לפנות לעזרה דחופה.

מענין גם כן חוהם של המתישבים והכתובת שעליו. עגול בתוך עגול — ובתוך גוף. בעיגול החיצוני באותיות לטניות *Moinster Colonia "Rosch Pina" del*

5 לאחר זמן קצר פנו המתיישבים ג"כ אל ד"ר א. סלונדי רבה של דירקהיים באשכנז, והוא הדפיס מכתבם של ראשי המתישבים בראש־פינה, ב־1883, *Israelit, Mainz* עם הכותרת *Colonie "Rosch-Pina" bei Zefath*

מענין שבשעה שעולי רומניה פנו אל השר משה מונטפיורי ואל הרב סלונדי לעזרה, אין לנו ידיעות שפנו גם אל רוקח שעשה באותו הזמן ברומניה ושהיה בתרמ"ג נשיא הפרסומת שלו.

6 ראה דברי מ. ד. שו"ב המובאים על ידי יערי: זכרונות ארץ־ישראל, כרך א', ירו' תש"ו, עמ' 506—507 (את ספרו של שו"ב לא עלה בידי לראות).

*Moses Gedid Levi in
Bayroth Syria for
Chalutz Hatz in
Lafat*

יום ג' מרחשון ב'יעת לחננה' לפ"ק

הנשר הגדול - גדול הכופים - חמרו גדול מעל הזמים - ומארת צדקתו פרושה על כל החיים -
 נבזר חזונו הר גזול וצבד עו ומגדל יכרוב ממאח הסוכן באברהם - על עם ה' אמן מרשיתו -
 חוץ נדיה תמים - בדתו כאור צבעת הימים - יעורת תפארת עם פגולה - לו חמויה תלה - עובדי -
 חפד לאליקים - השומד לטע עמים - כדעת פני מרטה מונטיפיורי ירום ג'יוו ויגלו כנאוו!

אבינו בעל הרחמים - חש אהובך ואתה רוענו - שמע נח לעהקת חתך - בע אמרתך - ית מאז הקדשתו כל -
 מנחם בוחתך למען הירס קרן עמך - ולהצילים בבל עת צרה וצרה - גם כדעים הורה -
 בלע לעפון דמעשתו לפי כעל צדקתך - חיו חסד הוא לפני הדיב חת כל העשה לאחיו - צדק רחמיני עזר מרבו -
 חיינו עד עוף דם החורון - עד צחפתו צלוצים סצפחות צלג ופצ ועלנו חל איהם - וכרוב עמל ותלה קניע חלקרב -
 חזמה בכפר וצונו' הספקת לפת - ובל מנרתנו לעבוד האלה - ננינו ועפינו ייה יהודי ומצחנו יודע - כה קבלנו עלנו -
 קבל העבודה המנוח שלל רב - אשר גם ורועתנו יהי ברנה ובמרה ורף אשצב מקור לפרנסותינו מעפל הצעשתו -
 מבלי עלנו עלנו הרב כל צר וחויב אשר בעבוד יאת חלאלנו לצוא הנה - ועב פועלתנו יאת תהי' לראש פנה ולמקלו -
 גצוי לכל חזינו הרדפס בבל מוצעותיה' כן התחלו לבנות בתי - ולתקל המפללות - ולחכן כל פדיו העשב יהיה -
 צעתה אחזתנו - כי מפתח פספוכי פלמתיק המלונית המרחפת פה למנכור הנה מושל העיר על דבדו ופריע -
 את בעבותתנו - והנו מושלכס כחזע הגיה' וחיו ערך דין פה להצטל מחכר המסגלה - לזה כל מושל יעשה כחפזו -
 וככר צדדנו בכפף אך פי וידע חס לא יעלו חותנו בכל יום - כי חנתנו פה כנזוח חלמתי לא יודעים טב וצפה -
 ואל פי מקדושים ענה לעברה יום לא אל דועה וישראל כהלדכ הרס - יען בעת עלנו ועלה חזון צבחינו להידע -
 מעכבני - ננינו ועפינו מתגוללת תחת הכמים - והחורף הנו צח - הלא נחם חן בלא עת' לואת חזו רב להושע -
 לצוע כובע ישעתך וררך עלינו הרגיה ועורר כל יריו לב החפניה להחזיק ידו בווע חורבת היולתי וכמי המלוח -
 הגולה להארין יפיו ויבה לחזות נוח כיון וירשלים כתי!

אלה דברי העומדים על הפקידים מתחבורת הקאלאניע **ראש פנה** הנקראת גיי-אוני' עמון
 לעיהק' **צפתי** מ' נחלים יושב ב' *Brayleh* .. ראש היערה

נחלים יושב ב' *Brayleh*
 יושב ב' *Brayleh* יושב ב' *Brayleh* יושב ב' *Brayleh*

זאת הודו את לקוח יולי ויגוללה הפ' יולי לא
 אלויל קריח ובל' היולתי יולקרי אוני' ולעמי
 יהיא ואלא ב' יושב ב' יושב ב' יושב ב' אוני'
 יושב ב' יושב ב' יושב ב' יושב ב' יושב ב' אוני'
 יושב ב' יושב ב' יושב ב' יושב ב' יושב ב' אוני'

Saffed Palestina ובעיגול הפנימי: „ראש פינה“ נתיסדה מאנשי מוינשט
אצל עיה"ק צפת...

ובעיגול הפנים מעיגול באותיות פטיטות: וישב איש תחת גפנו ואיש תחת
תאנתו ואין מחריד.

והתמונה שבתווך: נוף יפה עם בתים נאים ועצי פרי ופרחים יפים. כל זה
מבטא תקוותם של המתישבים בגיאוני.

רובם של החותמים על התעודה המענינת הזו ידועים הם ממקורות שונים
כראשי המתישבים בשעת היווסדות המושב, ר' מאטיל כ"ץ היה ראש החברה של
העולים ממיונשט, ור' משה דוד שו"ב החותם השני געשה לאחר זמן הכרוניסט
של היישוב.

והנה העתק התעודה:

ב"ה יום ג' ד' מרחשון "כי עת לחננה" לפ"ק
הנשר הגדול גדול הכנפים, חסדו גדול מעל השמים, ומצודת
צדקתו פרושה על כל החיים — כבוד אדונינו השר הגדול, מבצר
עוז ומגדל, כרוב ממשח הסוכך באברתו, על עם ה' צאן מרעיתו
— איש צדיק תמים, צדקתו כאור שבעת הימים, עטרת תפארת
עם סגולה, לו דומי' תהלה, עושה חסד לאלפים, העומד
לנס עמים, כקש"ת סיר משה מונטיפיורי ירום שיאו ויגדל כסאו ו

אבינו בעל הרהמים! אנו צאניך, ואתה רועינו, שמע נא לזעקת אחיך; בני
אמונתך, הן מאז הקדשת כל מובחר כוחותיך למען הרם קרן עמך, ולהצילם בכל
עת צרה וצוקה, וגם כהיום הזה באנו לשפוך דמעתינו לפני כסא צדקתך! אין
חדש הוא לפני הדר"כ את כל הנעשה לאחינו בארץ ראמאניע, אשר מררו חיינו,
עד נטף דם האחרון, עד שאספנו שלושים משפחות בלב ונפש ועלינו אל ארה"ת,
וברוב עמל ותלאה קנינו חלקת אדמה בכפר „גיאוני“ הסמוך לצפת. וכל מטרתינו
לעבוד האדמה, נשינו וטפינו, זה יחרוש, ומשנהו יורע, כה קבלנו עלינו סבל
העבודה כמוצא שלל רב, אשר גם זריעתנו יהי' ברנה ושמחה ורק שנשיג מקור
לפרנסותינו מעמל אצבעותינו מבלי ישלוט עלינו חרב כל צר ואויב אשר בעבור
זאת נאלצנו לבא הנה וגם פעולתינו זאת תהי', „לראש פנה“ ולמקלט נצחי לכל
אחינו הנרדפים בכל מושבותיהם! כן התחלנו לבנות בתים, ולסקל המסילות ולהכין
כל צרכי היישוב, והנה בעתה אחזתנו, כי מסבת סכסוכי פאלטיק המדינית המרחפת
פה למכביר והנה מושל העיר שלח דברו ויפריע את עבודתינו, והנגו מושלכים
כאבני השדה, ואין עורך דין פה להשכיל מאמר הממשלה, לזה כל מושל יעשה
כחפצו, וכבר שחדנו בכסף אך מי יודע אם לא יבטלו אותנו בכל יום, כי אנחנו
כשיות אילמים לא יודעים כתב ושפה, ואל מי מקדושים נפנה לעזרה, אם לא
אל רועה ישראל כהדר"ג הרם, יען כי כעת נפלנו נפילה שאין בכוחינו להושע
מעצמינו, נשינו וטפינו מתגוללים תחת השמים, והחורף הנהו בא, הלא נתום
ח"ו בלא עת! לזאת אנא רב להושיע לבוש כובע ישועתך, והרק עלינו הרוחה

ועורר כל ישרי לב החפצים להחזיק ידי בוני חורבת יהודא! וכדאי מצוה הגדולה
 להאריך ימיו ויזכה לחזות נגה צנון וירושלים הב"א!
 אלה דברי העומדים על הפקידים מחבורת הקאלאניע, "ראש פינה" הנקראת
 „גיאאונג" סמוך לעיה"ק „צפת" ת"ו.
 גאום מרדכי ב"ר אליעזר כ"ץ ראש החבורה ⁷
 גאום משה דוד שו"ב ⁸
 וגא' חנוך העניך בערמאן ⁹
 וגא' דוד בן אלטר ¹⁰
 וגא' דניאל בענדל ¹¹
 וגא' ישראל גולדינבערג ¹²
 וגא' שמעון קענדלער ¹³

ראה ראיתי את צעקת ולחץ האומללים הנז' וצר לנו מאוד על צערם. וכל
 המשתתף בצערם לעוזרם ולסעדם יהי מובטח כי יתברך ברוב ברכות, לאורך
 ימים, בנחת ובנעימים, אכ"ר. ובאעה"ח שנת כ"י ע"ת לחננ"ה לפ"ק
 הק' שמואל העליר

אדרסע שלנו ¹⁴ Moses yedid Levi in Beyroth Syria fur Matel Katz in Safat

יש לציין שאת השורות האחרונות, ההמלצה בעד מתישבי ראש-פינה ושעליהם
 חותם רבה הישיש של צפת הרה"ג ר' שמואל העליר זצ"ל — המה כתובים
 בכתב ידו של הרב רפאל זילברמאן זצ"ל.

7 ר' מרדכי ב"ר אליעזר כ"ץ זה עם ר' מאטיל כ"ץ שהיה ראש החבורה. הוא חותם
 ראשון ג"כ על המכתב שפרסם ד"ר סלונדי כנ"ל הערה 5. Mordechai Mutel Katz
 8 משה דוד שו"ב — שוחט הישוב, ולאחר זמן ההיסטוריון של ראש פינה (זכרונות
 לבית דוד, ירושלים, תרצ"ו שלא ראיתיו) ושל יסוד-המעלה תל-אביב, תרצ"א, ועוד.
 9 אף הוא חתום על מכתב הנ"ל החימתו בעתקה מוטעית: Heinrich Bernumin
 10 לא מצאתי זכרו.
 11 כנ"ל.

12 אף הוא חתום על הנ"ל: Israel D. Goldenberg

13 לא מצאתי זכרו.

14 אם כי הכתובת כתובה בגוף התעודה למעלה העתקתיה בכאן.

הצלת הולד אחרי מות האם

(שאלת רופא לדברי הרמ"א, או"ח סי' ש"ל סעיף ח')

בחדר הלידה בבית חולים בהלה — קרה מקרה שרופאים אינם רגילים לראותו אפילו בין אלפי מקרים. המקרה טראגי מאד. אשה ישבה על המשבר, ופתאום, תוך כדי לידה, מתה. הרופאים משתמשים בכל התחבולות כדי להציל את חיי האשה, ומביאים את כל המכונות החדישות להחייאת האשה היולדת. עוברת דקה ועוד דקה — המתח גדל והולך — אולי יש תקוה? ... אולם האשה שוכבת בלי רוח חיים, דוממת כאבן, אין נשימה, אין דפיקות בלב — הרופאים בודקים אותה במכשירים החדשים. לפי הערכתם ולפי הידע המדעי אשר ברשותם אין עוד אפשרות שחיייה יחזרו. הם נאלצים להפסיק את פעולות ההצלה. ייאוש סופי ומוחלט...

והנה שומעים הרופאים קול דופק — במרחב של טפח אחד — מתחת ללבה של הנפטרת, קול עדין ומהיר. כאשר הם ממשמשים בבטנה מרגישים בתוכו תנועות, ואפילו מבחוץ נראו להם תנועות מוזמן לזמן, אם מסתכלים הם היטב. והרי אלו סימנים מובהקים הם שהולד עדיין חי. הוא משתדל בכל כוחו להחליץ ממסגריו ולצאת. ואז מתעורר מצפון הרופאים לקול צו הרגע — צו המוסר הרפואי: הצילו את הולד! אין לאבד זמן — בלי היסוסים נוטל הרופא את סכין הניתוח, ובן־רגע מוציא את הולד המסוכן ממעי אמו.

אבל פעולת הרופא טרם נגמרה. הולד נראה כמת, יש מקרים שהוא במצב של הלם, בלי נשימה. ושוב מתחילה האבקתו של הרופא עם מלאך המות, ויש סיכויים שהרופא והמילדת יצליחו להחיותו. ושוב עוברות דקות של מתח דרמטי... והנה רואה הרופא את הנשימה העמוקה הראשונה של הילוד — הוא כבר בדרך אל החיים. וגם הרופא והנוכחים נושמים נשימה עמוקה...

מה הן הרגשותיו של הרופא? מצד אחד הצער על מות היולדת ואזלת היד בהצלחתה. ומאידך — הסיפוק שהוא היה השליח להציל את נפש הולד — כאילו קיים עולם מלא.

נתוח, יוצא דופן" בתולדות הרפואה

הניתוח הזה נקרא במדע הרפואה „ניתוח קיסרי“, עפ"י המסופר על קיסר, השליט המפורסם של רומי, שנולד ע"י ניתוח כזה¹. ניתוח זה היה ידוע בספרות הרפואית הרומית, ומקומו גם נקבע ברפואה המשפטית של רומי². בידנו עדות מהרמב"ם על ביצוע ניתוח „יוצא דופן“ בתקופתו. וזה לשונו

1 עי' תוס' ע"ז י' ע"ב ד"ה כל נשיאיה.

2 סרוס' יהושע לייבוז'ין. קובץ יבנה תש"ט ע' 188.

בפירושו על המשנה ³: „ועושי כן (ניתוח יוצא דופן כמו בפרה) גם באשה אם הקשתה ללדת ונשקפה לה סכנה“ (כתרגומו של הרב קאפח. בתרגום הנדפס בש"ס: שהגיעה עד שערי מות)⁴ ^{אחר דעת - מכללת הרצוג}
 רש"י מדבר על ניתוח כזה באשה חיה — אמנם בלי עדות על ביצועו
 בנסיון מעשי. וזה לשונו ⁵: „נפתחו מעיה הוציאו את העובר לחוץ ונתרפאת“⁶.
 בימינו מבצעים „ניתוח קיסרי“ בין באשה מתה בין באשה חיה⁷.

ה ה ל כ ה

מצבים כאלה — ניתוח יוצא דופן באשה מתה — היו ידועים וברורים לחכמי
 התלמוד. „א"ר נחמן אמר שמואל, האשה שישבה על המשבר, ומתה בשבת,
 מביאין סכין ומקרעין את כריסה, ומוציאין את הולד“⁸. ורש"י מסביר: דזימנין
 דמוקרי דהיא מייתא ברישא.

גם בימי הגאונים פסקו כמימרא דשמואל⁹, וזו לשונם בתשובה: „ואיתתא
 דמיתא לה על מתברא, וקא מפרכס ולד במיעיה, קורעין לכרסה בשבת, ואפוקי
 מהנה ולד, דחל פקוח נפשות מחללין עליה שבתא, דא"ר נחמן אמר שמואל וכי
 ומחללין את השבת על ספק נפשות“.

לעומת זאת מוצאים אנו תשובה אחרת מימי הגאונים¹⁰ שאפילו ולד מפרכס
 במעיה ולא קרענין אלא משהיגן לה ומנתיגן אבנא על כריסה עד שימות הולד
 וקבריגן לה¹¹.

3 בכורות פ"ב מ"ט.

4 דבריו אלו הם עדות נאמנה לעובדה שהרופאים בומנו העיוז לעשות ניתוח זה באשה
 חיה. הלשון ועושי כן" מוכיח שניתוחים כאלה לא היו מקרים יוצאים מן הכלל, אלא
 שיטה מקובלת. נוכל להניח לפי זה שהניתוחים עברו בהצלחה. גם רש"י מזכיר (ראה
 ההערה הבאה) שאחרי ניתוח יוצא דופן גם האם וגם התינוק יכולים לחיות, אבל
 עדותו של הרמב"ם יותר קובעת בעיני, מאחר שהיא מוסרת על עובדות למעשה.
 והיה בכך חידוש לחוקרי תולדות הרפואה, כי בספרות הרפואית נזכר ביצוע ניתוח
 זה רק בתקופה לפני כ-450 שנה, ואילו הרמב"ם היה חי לפני כ-800 שנה.

5 גדה מ ע"א, ד"ה יוצא דופן. וכן ע"י רש"י חולין נא ע"ב, ד"ה דרך דופן.

6 מתוך שיקולים הלכתיים הססו בתקופות מאוחרות יותר לעשות את הניתוח באשה מתה,
 ע"ע בפרקים הבאים.

7 על הספרות בענין „יוצא דופן“ עי': יהושע לייבוביץ, קובץ יבנה תש"ט עמ' 187.

בספרות הרפואית החדשה עי':

Hammond, C.O. Bull. Univers. Miami. School of Medic. 1960 Juni—Sept.

P. 33 (את המקור הזה הודיע לי בטובו הפרופ' יהושע ליבוביץ).

Kelly, I. V., O. Winston. Am. J. Obst. & Gynec. 72:203 1956

8 ערכין ז ע"א.

9 הרב שמחה אסף, תשובות הגאונים, הוצאת „מקיצי גרדמים“, ירושלים תש"ד עמ'

85 (ע"ו).

10 „תשובות הגאונים“, הוצאת מנטובה. ס' רמ"ח.

11 תשובה זו הובאה ב„כנסת הגדולה“ על הטור, ס' ש"ל, מתשובות הגאונים ס' רמ"ח

הרמב"ם פוסק כר' נחמן אמר שמואל: כליהיבגי? האשה שישבה על המשבר ומתה מביאין סכין בשבת — אפילו דרך רשות הרבים — וקורעין את כריסה ומוציאין את הולד שמא יצא חי שספק נפשות דוחה את השבת, ואפילו לזה שאין חזקתו חי. וכן פוסקים הטור¹³ והשולחן ערוך¹⁴ ולשונו כלשון הרמב"ם עד „ימצא חי”.

וכאן מוסיף הרמב"ם בהגהה נקודה חשובה: ומה שאין נוהגים עכשיו כן אפילו בחול, משום דאין בקיאין במיתת האם בקרוב כל כך שאפשר לולד לחיות¹⁵. וכן כותב הרב יעב"ץ¹⁶ שאין אנו בקיאין לקבוע את המות באותו רגע קודם שימות הולד, וצריך להשהות את המת חצי שעה או שעה שלמה.

הרדב"ץ, לעומת זאת, החזיק בפסק דינו של הרמב"ם והשו"ע לחלל שבת עבור הולד, שאולי ימצא חי, לאשה שישבה על המשבר ומתה, ואלו דבריו¹⁷: „מעשה בכל יום במצרים בנשים שמתות מחמת לידה והולד מפרפר בבטנה, שהנשים מכות על בטנה במכבדת לקרב את מיתתו וכו' ודאי ראוי לגעור בנשים העושות כה משום קמחזי כעין רציחה, וכ"ש בשבת, וכמה פעמים הפצרנו בהן שיקרעו את בטנה להוציא הולד כדאמר שמואל וכו' והא דמחללין את השבת משום דספק הוא, ומספקא דנפשות מחללין עליו את השבת, אבל מספקא לא קטלינן וכו' וכבר כתבתי דאפילו דחול ראוי למנוע אותן מלעשות כזה”¹⁸.

היוצא מכל דברי הפוסקים האחרונים הוא שבדיקת הפסקת הנשימה הפשוטה, הרגילה והמקובלת, אינה מספיקה לקביעת מות האם ללא חשש להחלתו

בנוסף קצת שונה: לא קרעין לה אלא משהינן לה ומחתינן אבני אכריסי וכו'. נראה שהגאון הזה השווה את המקרה שלפנינו למקרה שאשה יוצאת ליהרג, שמכין אותה כנגד בית ההריון, כדי שימות הולד, כדי שלא תבא לידי גיוול (ערכין ז ע"א). ועי' הערה בסוף המאמר.

גם בעל „כנסת הגדולה” וגם בעל „שבות יעקב” (חלק א סי' יג) משתדלים להסיר את הסתירה בין דעת הגאון לבין המימרא דר' נחמן אמר שמואל.

12 הלכות שבת פ"ב הט"ו.

13 א"ח ס' ש"ל. 14 א"ח ס' ש"ל ס"ה.

15 הרמ"א הולך בעקבות ספר „איסור והיתר” (המיוחס לרבנו יונה) סי' ג"ט סי"א דיני פיקוח נפש בשבת, הוצ' וילנא תרנ"א — ח"ל: אך אין נוהגים עתה לקרוע כרס אשה שמתה על המשבר להוציא הולד דרך דופן שמא ימצא חי, ואפילו בחול, ושמא הטעם שאין אנו בקיאים עתה כל כך להכיר מיתת האם בעוד שהולד יכול לחיות דשמא מעולפת היא עכ"ל. וכן מנמק בעל „מגן אברהם” דשמא נתעלפה, ואם יחתכה ימיתה, וצריכים להמתין, ואדהכי והרי מיית הולד.

16 מור וקציעה, אורח חיים ס' שכ"ח.

17 תשובות הרדב"ו תרצ"ה, הוצאת „הרצים”.

18 הרב ד"ר ענמואל יעקובוביץ בספרו „הרפואה והיהדות” (ירושלים תשכ"ו ע' 22) כותב: „ברור כי לא נהגו כך — כמימרא דשמואל — מימי הגאונים”. לדעתי אין להסכים לדעתו בצורה הכללית 'ברור כי לא נהגו כך'. התשובה הראשונה מהגאונים

בהתעלפות, ולכן אין בה די להתיר את הניתוח העשוי להציל ולד חי ממעי אמו המתה. יקשה עלינו, אפוא, להבין את ההלכה של האמוראים שחיבו את הניתוח — ואפילו לחלל עליו את השבת — באשה שמתה. האם הם ידעו להבחין בין מיתה להתעלפות? האם לאמורא מר שמואל, שכרופא היה בקי בתהליכי המיתה, היו ידועים סימנים נוספים — מלבד הפסקת הנשימה, שנתנו בידו אפשרות להבחין בין התעלפות למות? והאם הוא מסר את הסימנים הללו לדורות שלאחריו עד ימי הרמב"ם והשו"ע¹⁹?

על סמך הנחות כאלו נוכל אולי להבין שהרמב"ם ידע לכוון את רגע יציאת הנשמה לזמן מצומצם מאד, כאשר הוא פוסק, עפ"י המשנה²⁰, „וכל המאמץ עיניו עם יציאת נפש הרי זה שופך דמים”²¹, כדי שלא ייכשל ויחליף את המות בהתעלפות די לו ב„אלא ישהא מעט שמא נתעלף”.

אילו הם הסימנים שקדמונינו ידעו? סוד הוא בעינינו, ואולי ישאר גם סוד עד שיבוא תשבי ויתרץ קושיות ובעיות.

סימני המות המקובלים

מתוך הנאמר עלינו להסיק שבידינו לחפש אחרי סימני מיתה אחרים — מלבד הפסקת הנשימה, שהיא הסימן העיקרי, לפי הגמרא ביומא בענין חילולי שבת²².

הפוסקים האחרונים פלסו לנו את הדרך בתשובותיהם. בשטח זה קביעה זו חשובה בכמה הלכות, למשל בענין הקבורה. כאן יש כבר לפנינו פסקידין ברור של ה„חתם סופר”. בתשובתו²³ הוא כותב תאור קלאסי על סימני המות: „כל שמוטל כאבן דומם, ואין בו שום דפיקה, ואם אחר כך בטל הנשימה, אין לנו אלא דברי תורתנו הקדושה שהוא מת”. בתיאור זה בולטים שלושת מנגוני החיים: א. „כאבן דומם” בלי תנועה ובלי תגובה — הפסקת פעילות מערכת העצבים.

ב. „אין דפיקה” — הפסקת מחזור הדם.

ג. „בטל הנשימה” — הפסקת פעולת המנגנון הרספירטורי.

(הערה 9) מוכיחה שנהגו כן בימי הגאונים. וכן ההלכות של הרמב"ם ושל השו"ע הן ברורות — ללא הגבלה מעשית. אם גם בתקופות אלו לא נהגו חוגים מסויימים לפי מימרת התלמוד, הרי היה זה — לדעת הרדב"ז — נגד ההלכה. הוא ציווה שינהגו למעשה לפי פסקידין התלמוד, והיה זה כמה מאות שנה אחרי ימי הרמב"ם.

19 עי' על זה ב„נועם” חלק יב עי' ש"ד. דברי ה„ציץ אליעזר” (חלק י' ע' קט"ז) אינם עשויים — לענ"ד — לסתור רעיון זה.

20 שבת קנא ע"ב.

21 הלכות אבל פ"ד ה"ה.

22 יומא פ"ה.

23 שו"ת חתם סופר י"ד סי' של"ח.

כבר רש"י מזכיר סימנים אלה ²⁴ - מצד הלבנות שאינו מזוין אבריו". „מר, אמר, בלבו יש להבחין אם יש בו חיות, שנשמתו דופקת שם, ומר אמר עד חוטמו דוימנין דאין חיות ניכר בלבו, וניכר בחוטמו".

במשך הזמן התרגלו הפוסקים להטיל את קביעת המות — במקרים מיוחדים — על הרופאים. אנו קוראים ב„ציץ אליעזר" ²⁵ : „דעל אחת כמה שהרופאים ידעים להבחין בזה בימינו עתה, שבידם כל המכשירים הכי חדישים, שבאמצעותם יכולים לעמוד על המבחן הברור אם אמנם לפנינו כבר הפסקה החלטית של הגשימה ושל פעימת הלב, שהוא המות ההחלטי".

אכן הופיעו בספרות הרפואית של השנים האחרונות השקפות רפואיות המכריחות אותנו להסתייגות מסויימת מקביעת המות על-ידי הרופאים. מתפשטת הדעה שאדם נקרא „מת" אם רק מוחו אינו פועל עוד („מות מוחי") אפילו אם בו בזמן לבו עדיין דופק באופן עצמאי ²⁶. ובחוגים רפואיים רשמיים קיימת אפילו ההשקפה שהתעלפות עמוקה נחשבת כמות, אם הנוק במוח הוא בלתי-חליף ²⁷.

כדי שנהיה בטוחים שהרופאים יקבעו את המות — במקרה מיוחד — על פי דעת ההלכה, ולא על-פי השקפותיהם הם על המות, אשר בדו אותן עכשיו מלבם, צריכים הרבנים, פוסקי ההלכה, למסור בידי הרופאים הנחיות, באיזו מידה ובאילו תנאים יוכלו הם להשתמש במכשירים החדישים (אלקטרו-קרדיוגרם לגמרי שלילי בכל חלקיו) בקביעת המות, כדי שתהיה עפ"י ההלכה המתוארת בתשובתו של ה„חחם סופר".

הפעולות הרפואיות החרישות

א. בענין קביעת מות האם

ההחלטה הקלינית של הרופא נשארת בערכה, כמאז גם עתה. הרופא יכול לקבוע — ברוב המקרים — את מותו של האדם, לפי ראות עיניו ולפי גסיונו. אבל יש גם מקרים שבהם הרופא עדיין מסופק — וזאת דוקא במקרה של מיתה פתאומית. אז הבדיקות החדישות עשויות להיות לו לעזר לקבוע את המות במהירות הראויה, וזאת לפי ההגדרה: הפסקת כל תהליך חיוני עצמאי בגוף, הפסקה שהיא בלתי-חליפה.

במערכת העצבים — ובמיוחד במוח: מלבד הבדיקות הפשוטות של תגובת העצבים על גורמי כאבים חזקים, על מים חמים באזנים, בודקים באופן יסודי

24 יומא פה ע"א. כמו כן יש דעה בירושלמי (יומא פ"ח ה"ה) שלפעולת הלב יש חשיבות בקביעת המות. ע"ע נועם יב ע' ש"א.

25 ציץ אליעזר, חלק י ע' ק"כ.

26 ע' „המעין", תשרי תש"ל : „מאימתי מותר להוציא אבר להשתלת ז' עג"כ „המעין" תשרי תשכ"ט.

27 נגד ההשקפות המהפכניות הללו עומדת עוד עתם של חלק גדול של המנתחים. ע"ע „המעין" שם, הערה 26.

את ההתזורים²⁸ של המוח והלחץ הנוגד השקרה לאישוני העיניים החוזרים שונים בעלי חשיבות יתרה. בשנים האחרונות משתמשים במכונה הרושמת את הזרמים שבמוח (הנקראת אלקטרו-אנצפלוגרף = א.א.ג.) על מנת לבדוק אם ישנם עוד זרמי חשמל בחלקים השונים של המוח. אם הא.א.ג. הוא שלילי לגמרי²⁹, מוכח שכעת אין פעולת חלקים חשובים של המוח. הא.א.ג. לבדו עדיין אינו קובע את מות תאי העצבים, אך ביחד עם בדיקת ההתזורים הנ"ל יש להניח שתאי המוח ומרכזי העצבים אינם פועלים עוד³⁰.

אבל גם בכך טרם הוכח שמצב זה הוא בלתי-חליף. דבר זה תלוי בעיקר בהפסקת מחזור הדם בו בזמן. אם הדם אינו מוביל לתאי המוח את החמצן ואת חמרי ההזנה, הרי לא יוכלו עוד להתאושש. פעולת הלב היא הגורמת הטבעית לזרימת הדם, ובדיקה זו היא היסוד לכל קביעת מות. הרופא הרוצה לקבוע את המות בודק את הדפיקות שבלב ושבעורקים (דופק), והוא משתדל לשמוע את קולות הלב ע"י מכשיר הסטיטוסקופ. זאת היא בדיקה בה משתמשים רופאים כבר שנים רבות. בדיקת לחץ הדם, היורד תמיד עד אפס — על אף התרופות המזורקות — הוא סימן להפסקת זרם הדם. מצב כזה מוכח כבלתי-חליף אם הוא בא ביחד עם הבדיקה החשובה ביותר של פעולת הלב — היא הא.ק.ג. (= אלקטרו-קרדיוגרם), המראה הפסקת יצירת זרם חשמלי בתאי הלב. לבדיקת הא.ק.ג. ערך מוחלט לקביעת המות רק אם הוא שלילי לגמרי בכל חלקי הלב במשך מספר דקות קבוע.

הרופא המשתמש בדרכי הבדיקה החדשות יוכל לקבוע את המות בהרבה מקרים תוך זמן קצר מאד, ולהבדיל בין מות להתעלפות. וכך נחלש והולך תוקף חיששו של הרמ"א, „שאין אנו בקיאים במיתת האם בקרוב כל כך שאפשר לולד לחיות“.

ג. בענין החייאת הולד

מצד שני — גם בענין הצלת חיי הולד התקדם המדע הרפואי החדש התקדמות ניכרת. בימינו מוכיחים חיי הולד במעי אמו המתה לא רק ע"י תנועות שאפשר למששן וע"י פעימות לבו שהרופא שומען במכשירו, אלא אפשר להוכיחם גם ע"י בדיקת א.ק.ג. של הולד. זאת ועוד — הישג מדעי חשוב עוד יותר: המדע לימד את הרופאים שילוד שיצא כמת מבטן אמו הוא לפעמים אינו אלא מת מדומה שאפשר להחיותו באמצעי טיפול חדיש, הוא מכונה להנשמה מלאכותית אחרי פינוי דרכי הנשימה ע"י מכונות אחרות, הנשמה של המצן או אדים אחרים, הכנסתו של הילוד לאינקובטור לסביבה חמה, או לפעמים להיפך — לסביבה קרה, והזרקת תמיסות מלחים מסוימים וחומרי הזנה ביחד עם תרופות לתוך הוריד של הילוד, ועוד. לכן אם מתאחרת קביעת המות של האם, והולד מוצא במצב

reflex 28

29 איזו-אלקטרי.

30 על הגבולות שבהערכת הא.א.ג., עי' „המעין“, תשרי תש"ל, ע' 5-7.

של הלב, כאילו מת, קיימים סיכויים להצלתו אפילו אחרי זמן רב. לדעת מומחים³¹ אפשר להצילו ע"י ניתוח קיסרי עד עשרים דקה אחרי מות האם. רופאים המתחשבים במושגי ההלכה עשויים להיות לעזר — בבדיקותיהם החדישות — לרבנים גם בפתרון בעיתנו של „האשה היושבת על המשבר“. אולי יוכלו אז הרבנים להחליט שבמקרה מיוחד אפשר להרחיק את חששו של הרמ"א „שאינו אנו בקיאים במיתת האם בקרוב כל כך שאפשר לולד להיות“.

ההגהה של הרמ"א

מנקודת מבטו של הרופא סרים אפוא חששותיו של הרמ"א במקרים רבים. לפע"ד הגיע הזמן לפנות אל חכמי דורנו בשאלה אם אפשר — לפי דעת תורה — לחזור אל ההלכה המקורית של המימרא של שמואל שנפסקה ברמב"ם ובשו"ע. נראה לי שהסימנים המובהקים החדשים של קביעת המות הם לפחות בעלי משקל שווה-ערך לאותם הסימנים ששיעורו שהיו בידי הפוסקים הקדמונים. אמנם מבין אני שיהיו בעלי תורה שיהססו לסתור אחד מפסקיו של הרמ"א, שהם עבורנו עמוד הברזל שעליו נשענת ההלכה בימינו. היסוסים אלה אפשר אולי לדחות בשני שיקולים הלכתיים:

א. לא היה בדעת הרמ"א לחלוק ולשנות את הכרעתו של המחבר. לכל הדעות מסכים גם הרמ"א לפסוק למעשה כפי ההלכה של הגמרא כאשר אין ספק בקביעת המות, למשל במקרהו של ה„שבות יעקב“³², שהתיוז את ראש האשה, הסכימו כל הפוסקים לנהוג כפסקו של המחבר. גם ר' עקיבא איגר מסכים לדברי ה„שבות יעקב“ בהגבילו את הגהת הרמ"א³³: ובפסקו ואשה ל"ש כן וקורעין בטנה, שבו"י סי"ג, ופשוט.

ב. יש לדייק בלשון הרמ"א. הוא אינו כותב ש„בימינו אין אנו נהגין כן“, אלא לטונו היא: „ומה שאין נהגין עכשיו כן וכו'“, אולי הוא אינו בא אלא לנמק מדוע נהגים בימינו בניגוד להלכה הפסוקה³⁴. לפי זה יקל על פוסקי ימינו לסמוך על הרופאים — כדעת בעל „ציץ אליעזר“ הג"ל³⁵ — ולהחזיר עטרה ליושנה למימרא של שמואל ולדעת הפוסקים הראשונים. כמו כן עלינו להכניס בחשבון שמאידך אנו מקיימים בכך מצוות הצלת נפשות כאשר גדולים בימינו הסיכויים להציל את חיי הולד.

הצלת הולד — הצלת נפש

כאן עלינו לדון אם הצלת הולד, שמוציאים אותו מרחם אמו המתה, הוא

Am. J. Opst. & Gynec. 73:754 1957 1E

³² שבות יעקב, חלק א ס' י"ג.

³³ הגהות רע"א, או"ח ש"ל ס"ה.

³⁴ על זה מצביע „כורת הברית“ (ש"ל ס' קט"ו), ועי' בלשון ה„דרכי משה“ בטור או"ח

ש"ל (בשם או"ח), „שמא הטעם וכו'“.

³⁵ ר' הערה 25.

באמת משום פקוח „נפש“. בזמן יצירת הולד ברחם אמו הוא נחשב כירך אמו, ואין בן ישראל ההורגו עובר על איסור לא תרצח³⁶. הוא נקרא „נפש“ רק כשיצא מבטן אמו, כפי שאנו לומדים ~~צמשתה באהלות יצא~~ אשה שהיא מקשה ללדת, מחתכין את הולד במעיה... יצא רובו, אין נוגעין בו, שאין דוחין נפש מפני נפש. אבל התוספות³⁸ מגבילים דעה זו, באמרם שהדין של המשנה מדבר רק במקרה שהאם חיה. אם האם מתה, זוכה הולד בכך לחיים עצמאיים, וכנראה גם בתואר „נפש“³⁹, כי אם לא כן — איך מחללין עליו את השבת⁴⁰ ? רבותינו בעלי התוספות מדמים את הולד הזה, כאלו מונח בקופסא, מוקף כולו חומר מת — כאילו נפש יהודית כלואה בתוך סביבה מתה וטמאה. הרופא המנתח ניתוח „יוצא דופן“, ומציל את הולד מרחם אמו המתה, — אם יורו לו חכמי ההלכה שבדורנו לעשות גם היום כבימי האמורא מר שמואל, הרופא המפורסם — אינו רק מקיים נפש אחת מישראל, אלא גם מתיר את הולד היהודי מבית האסורים, ומוציאו מאפלה לאורה.

36 ע"י סנהדרין גז ע"ב ובמהרש"א שם, ורש"י סנהדרין עב ע"ב, ד"ה יצא ראשו.

37 משנה אהלית פ"ז מ"ו, ורש"י הג"ל.

38 גדה מד, ד"ה איהו מיית דרישא.

39 התהליך להיות הולד יצור עצמאי מתחיל רק אחרי התחלת הלידה. כל זמן שהלידה עדיין לא התחילה, הרי העובר הוא ירך אמו, ותופעות חייו הם תופעות חיי האם. כאשר האם ההרה מתה, מת הולד החלש תחילה, לדעת רבותינו. ברגע שהלידה מתחילה, שעקר הולד, חייו אינם תלויים עוד בחיי האם, אלא הוא מסוגל לחיות אפילו כשהאם תמות תוך כדי לידה (ערכין ז ע"א) : „כיון דעקר גופא אחרינא הוא“, ואעפ"כ אינו קונה עדיין את התואר „נפש“. מושג זה, שברך כלל חל עליו ביציאתו מגוף האם, מגיע אליו — אל הולד שעקר — במקרה שתארנו ע"י מיתת האם. כל ענין זה „נפש בולד“ מבורר על בוריו במאמרו של הרב י. י. ויינברג זצ"ל ב„נועם“ (חלק ט ע' קצ"ה).

40 לפי זה קשה להבין איך הגאון — שבעל „כנסת הגדולה“ מביאו (הערה 11) — היה יכול להורות להמית את הולד בבטן אמו ע"י מכות באבנים. הרדב"ז שהוכרנו (הערה 17) אוסר בפירוש מעשה אלימות זה. ה„שבות יעקב“ רצה רק לתרץ את הסתירה בין הגמרא ובין הגאון ע"י ההשערה ש„אין אנו בקיאים“, אבל בענין ההכאה למיתה אינו משתדל למצוא תירוץ.

ואולי, אולי אפשר ליישב את דברי הגאון בהנחה, שבדבריו „עד שימות הולד“ הוא אינו מתכוון למיתה ממש, אלא רק שההכאה תשתיק את תנועות הולד היכולות להוציאו מבטן אמו, ובצורה כזאת למנוע את גיוול האם.

אתר דעת - מכללת הרצוג
על „קראות“ תלמודית

כשם שקיימת פרשנות פשטנית למקרא לעומת מדרשי חז"ל ופירושיהם, כן קיימת — ואף מוכרת (עי' בתוויו"ט נזיר פ"ה סוף מ"ה) ¹ — פרשנות כזאת למשנה ולברייתא לעומת פירושי האמוראים. אין להתנגד לתופעה זו אם מגמתה אמיתית ², כי כמה וכמה פנים לתורה ובכולם תשתקף האמת. אמנם כאשר נתקלתי לתומי בספרי פרופ' בנימין דה פריו ז"ל ³, מצאתי בהם — עם ידענות מרובה והבחנה בלשנית עדינה — שימוש רב בפרשנות זו, הגובל ב„קראות“ תלמודית, חושדני, איפוא, בטוהר המגמה; אציע להלן מספר דוגמאות החורגות, לדעתי, מפשטנות לשמה, ואשתדל ג"כ להצביע על מניען.

באחד ממחקריו שבספרו הראשון דן המחבר בעניין „איסור חל על איסור“, וכך כותב הוא שם בעמ' 60:

האמוראים מעוררים את בעית „אסור חל על אסור“, וסבורים שיש לתנאים השונים דעות שונות לענין...הרוח הכללית העולה מרוב הסוגיות הבלבוליות הוא, שהאמוראים נוטים לעמדה „אין אסור חל על אסור“ ומשום כך משתדלים הם להסביר את ההלכות, בהן נאמר בפירוש, כי אסור חל על אסור, במקרים של אסור

1 וראה מאמר „דרכי פירוש במשנה“ להרב קלמן כהנא ג"י בס' חקר ועיון ח"א עמ' קלב—קנב.

2 אך ראה דברי הנצי"ב בהוספות להעמק דבר ריש פרשת האזינו.

3 1. תולדות ההלכה התלמודית, הוצאת אברהם ציוני, ת"א, תשכ"ב.

2. מחקרים בספרות התלמוד, הוצאת מוסד הרב קוק, בהשתתפות אוניברסיטת בר אילן, ירושלים, תשכ"ח.

לפי השמועה ספרים אלו הם חלק מחומר הלימוד של המחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר אילן, ולפיכך עלי לייחד מילים מספר למשמעותה הציבורית של עובדא זו. לאחרונה התנהל ויכוח מעל דפי „שמעתין“ (גלינות 27, 28, 29) על כשרות ה„גישה האוניברסיטאית“ לתלמוד לבוא בקהל; הפרופ' י"ד גילת תבע את עלבונה מאת כמה רבנים שהשיגו עליה ועל כשרותה, והמערכת („דבר המערכת“, גליון 29, אדר-גיסן תשל"א, עמ' 4) — אולי בגלל יחסים טובים ועדינים — טמנה ראשה בחול של מילמולים על יישומי אמצעי מחקר חדישים בספרות התלמודית... (שמא מחשבים ומיקרוסקופים אלקטרוניים?), עכ"ל.

בלא שיוסקו מסקנות כלשהן ביחס לאותו ויכוח ייאמר נא ברורות: „אם הרב דומה למלאך ד' צבאות — יבקשו תורה מפיהו, ואם לאו — אל יבקשו תורה מפיהו“ (חגיגה טו ב) — כך הורונו חכמים, על כן אל געכור את במותינו בדברי תורה ממקורות שאינם דומים למלאך ד'. מאמרי זה, אע"פ שהורתו לפני התגלע אותו וויכוח, יש בו כדי להדגים (בלבד!) את טוהר מקורותיו של לימוד התורה ב„בר אילן“, ואני תקווה שאף יביא בעקבותיו להסרת לחצם של החוגים האוניברסיטאיים — במצבם הנוכחי — להבראת המחקר התלמודי ולהשתתתו על יסודות אמונת חכמים והמשכת מסורת הדורות בתלמוד התורה.

בבת אחת, אסור מוסיף. אסור כולל ואסור חמור ולפעמים גם בתת-חלוקה כגון בחולין ק"א, א: „באסור כולל אסור חל על אסור לית ליה, כולל באסור חמור אית ליה“, או שמצמצמים את הפרינציפ „אסור חל על אסור“ בקדשים כגון בכריתות כג, א—ב', ושם אפילו אסור קל על אסור חמור!
עלינו איפוא לבדוק בדיקה בקורחית, אם באמת (ההדגשה שלי, ש"ו.) נקטו התנאים עמדה מסוימת ומסויגת לגבי הכלל „אסור חל על אסור“... נעבור איפוא לפי סדר הדורות ונעיין במקומות, שהגמרא הבבליית מביאה כהוכחה לסברה, שברוך כלל „אין אסור חל על אסור“.

כבר מדברי פתיחתו אלו כמעט ברור לאן חותר המחבר. גם במקום אחר בספר, עמ' 142, כותב הוא בנושא זה: „ראינו שבתקופת האמוראים נתקבל בדרך כלל „אין אסור חל על אסור“ ולפיכך נתגבשו המושגים „אסור כולל, אסור מוסיף ואסור חמור“ כדי לפרש ולהסביר אותן הלכות שלכאורה נשמע מהן, שאמנם חל איסור על אסור“. הבה נתלווה, איפוא, אל המחבר, נעבור עמו על המקורות שיביא, ונעיין במשאו ובמתנו בדברי הגמרא הבבליית.

בעמ' 61 הוא כותב:

1. לענין צרות ערוה מניח רבא ביבמות י"ג, ב', כי טעמם של ב"ש, שהצרות מתבימות הוא מפני שהם סבורים שאין איסור חל על איסור. כוונתו היא לומר, כפי שמסביר את זה רש"י, שערוה כגון בתו הנשואה לאחיו לא חל עליה השם של אשת אב וכאלו לגביו אינה נשואה, ויכולה איפוא הצרה להתיבם לו. אך הגמרא וגם הסברא דחוקה (וראה בראשונים וביחוד בהמאירי שם).
לא טרח המחבר להסביר מדוע דחוקות גם הגמרא וגם הסברה, וכנראה שלשם כך הפנה בסוגריים לראות בראשונים וביחוד בהמאירי. ראיתי שם ולא מצאתי מישהו (אף לא המאירי) המצביע על דוחק כל שהוא. לעומת זאת מצאתי שם אריכות גדולה בהסבר דברי רבא בכמה אופנים, וליבי אומר לי שהיא שגרמה למחבר לצאת משם בהרגשה שהכל דחוק.

באותו עמוד הוא ממשיך:

2. גם ר' יוסי הגלילי סבור לפי האמוראים, שאין אסור חל על אסור. את דעתו זו הם רואים במשנה זבחים פ"ג מ"ב ומביאים אותה בדיון בחולין קא, א': „טמא שאכל בין קודש טמא ובין קודש טהור חייב, ריה"ג אומר טמא שאכל טהור חייב וטמא שאכל טמא פטור שלא אכל אלא דבר טמא. אמרו לו אף טמא שאכל טהור כיון שנגע בו טימאהו“. לכאורה משמע מכאן, שהוא סבור, שאין אסור חל על אסור אפילו באסור כולל (כשטומאת הגוף, שהיא כוללת, באה אחרי טומאת הבשר). אבל למעשה אין כאן ענין של „אסור חל על אסור“ במשמע הרגיל, דהיינו שיחול חיוב פעמים. ריה"ג אינו אומר אלא, שמאחרי שהבשר כבר נטמא, אין האיש חייב באכילתו!

פירושו של פרופ' דה פריז, אע"פ שהוא מצביע עליו בסימן קריאה, אינו חדש, אלא נמצא כבר בתוספות לחולין שם ד"ה בנטמא ולסנהדרין פג ב ד"ה

פרט, אלא ששם דוחים הם אותו. עלינו להמשיך בעקבות פירוש זה עוד צעד אחד ולראות שכדי לקיים את פירושו זה, על המחבר לומר שריה"ג מחייב טמא שאכל טהור רק אם חברו התב לו את הקודש לבית הבליעה, כדי שלא תקשה עליו קושיית חכמים (כיוון שנגע בו טימאהו"), כמו שכתבו החוספות שם, או שריה"ג סבור שחיבת הקודש אינה מכשרת מדאורייתא (עי' בחולין לג ב) והקודש לא הוכשר במשקין, או שנחתך לחלקים שאין בכל אחד מהם כביצה (עי' בתוס' פסחים לג ב ד"ה לאימת), ולכן לא טימא הטמא את הקודש בניגעתו מדאורייתא; אך על כל זאת לא חשב המחבר, או שלא רצה לגלות שהוא עצמו גסתבר באותה אשמה שבה ניסה להאשים את רבא בפיסקא מס' 1 דלעיל.

באותו עניין ממשיך שם המחבר ואומר:

הגמרא מסתבכת בשאלה בהביאה ברייתא, שממנה יוצא, כי אמנם סבור ריה"ג שאסור חל על אסור, וכך היא שנוייה שם: „שבת ויום הכפור שגג ועשה מלאכה מנין שחייב על זה בעצמו ועל זה בעצמו תלמוד לומר שבת היא, יום הכפורים הוא דברי ריה"ג, ר' עקיבא אומר אינו חייב אלא אחת.“
ברם, אליבא דאמת נראה לי, שאף כאן אין ענין של אסור חל על אסור, אלא מדרש הכתוב, בדיוק כפי שהתורה גלתה גם בפסוק: וחלב נבלה וחלב טרפה (חולין קג, א'), שלפי דעה אחת בגמרא נחשב ליוצא מן הכלל. (דהותר מכללו בחיה).

המעין בסוגיות יראה שתיים: ראשית גם אמצאה זו כתובה בתוספות לחולין קא ב ד"ה תלמוד, אלא שהם כתבו שאדרבה, מדרש זה מהווה בניין אב שאיסור חל על איסור, ולא שהוא יוצא מן הכלל. נראה שפרופ' דה פריז הרגיש בקושי זה ולכן ניסה להשוות זאת לחלות איסורי נבלה וטרפה על חלב; אבל גם פה שוכרו בצידו, שהרי רק משום שהותר חלב מכללו אצל חיה סברו ר' אמי ור' אבהו, בשם ר' יוחנן (לפי אחד ההסברים שבגמ' שם) שחלים עליו איסורי נבלה וטרפה באופן יוצא מן הכלל, ואילו לא כן היה משמש גם הוא כבניין אב שאיסור חל על איסור, כשם שסבר באמת ר' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן (לפי אותו הסבר). [מעניין להבחין שכדי לייצב את טיעונו לא נרתע המחבר מלהיזקק לדרשת רבא על הפסוק „וחלב נבלה וחלב טרפה יעשה לכל מלאכה ואכול לא תאכלוהו“ (עי' בפרש"י לחולין קג א ד"ה דאמר מר), הוא רבא שבו ובאגשי דורו תולה המחבר את כל ה„עיוותים“ של דברי התנאים בנושא זה, ראה להלן את סיכום דיונו].

3. וכן אתה מוצא אצל ר' יהודה. במשנה חולין פ"ו, דף ק, ב', וכן בברייתא שם, שנמצאת גם בתוספתא, אומר ר' יהודה, שגיד הנשה נוהג גם בבהמה טמאה. מכאן ניתן להסיק, שהוא סבור שחייב שתיים ואם כן חל אפוא אסור על אסור. הגמרא, בהניחה זאת, מתקשה בברייתא הנמצאת גם בספרא אמור פרק י"ד י"ב: „יכול תהא נבלת עוף טמא מטמא בגדים בבית הבליעה ת"ל נבלה וטרפה לא יאכל לטמאה בה מי שאסורו משום כל תאכל נבלה, יצא זה שאין אסורו משום כל תאכל נבלה אלא משום כל תאכל טמאה...“
אך למעשה אין לפי דעתי שום קושייה מן הברייתא, שהרי אף כאן אין אסור חל

על אסור במובן הרגיל, שיהא חייב פעמיים. ר"י סובר, שנבלת עוף טמא אינו מטמא מחמת הפסוק המיוחד! (עמ' 62)
אתר דעת - מכללת הרצוג
לפנינו חוסר עיון אלמנטרי — הברייתא, שאינה זו הנמצאת בספרא אמור פרק ד יב, מניחה בפשטות שאין איסור אכילת נבלת עוף טמא משום בל תאכל נבלה אלא משום בל תאכל טמאה, ועל כן אין טומאתה גכללת בפסוק „נבלה וטרפה לא יאכל לטמאה בה” המתנה את הטומאה באיסור נבלה. הנחה פשוטה זו היא מקור קושיית הגמרא. פרופ' דה פריז בשיטת הפסוק המיוחד (!) שלו ריפאה על גקלה.

קשה יותר המסורת, שמביא רב בחולין קא, א': „אמר רב יהודה אמר רב האוכל גיד הנשה של נבלה ר"מ מחייב שתיים וחכמים אומרים אינו חייב אלא אחת ומודים חכמים לר' מאיר באוכל גיד הנשה של עולה ושל שור הנסקל (שאסורין בהנאה) שחייב שתיים”. את שיטת ר"מ אפשר לפרש, שסבור שהאסור חל משום שהוא כולל ואילו חכמים סבורים, שאף על פי כן אינו חל אלא אם כן האסור האחרון הוא גם חמור. לפי הגמרא אלה החכמים הם ריה"ג, אבל כבר ראינו שאין זה מוכח כל עיקר, שהוא באמת סבור אין אסור חל על אסור. ובר מן דין, סגנון מסורת זו מראה על תנא, שהוא בן זמנו של ר"מ או לאחוריו. אין למסורת זו תקבולת בספרות התנאים והיא לא נמסרה כברייתא אלא כמימרה. מכל מקום יוצא מכאן לכל הפחות, שהחכמים הללו אינם סבורים שאסור חל על אסור אלא באסור חמור, ולא באסור כולל גרידא. מי הם חכמים אלה לא ניתן לקבוע כרגע. (עמ' 63)

סתם המחבר ולא פירש מדוע קשה לו מסורת זו יותר; ושמא משום שעל כורחו עליו לקבל שימוש במושגים „איסור חמור” ו„איסור כולל” הנוגדים את התיזה שלו. ובר מן דין, איני יודע מדוע סבור הפרופ' שריה"ג אינו יכול להחשב כבן זמנו של ר"מ (עי' בעירובין גג ב, ואולי משום שגם לאותה מסורת אין תקבולת בספרות התנאים ואף היא לא נמסרה כברייתא אלא כמימרא). מכל מקום כבר ראינו שטיפולו של המחבר בשיטת ריה"ג היה כושל למדי.

4. בפסחים לו, א'. קידושין עז, ב', כריתות כג, א' מובא בתוך הדיון התלמודי ברייתא דלקמן: „ר' שמעון אומר האוכל נבלה ביום הכפור פטור (מחטאת)”. הברייתא מתפרשת, כי אין אסור יום הכפור חל על אסור נבלה, אף על פי שיום הכפור אסור חמור. אף בחולין ק. סע"ב נמצאת דעתו של ר"ש לעניין גיד הנשה: „האוכל גיד הנשה של בהמה טמאה ר' יהודה מחייב שתיים ור"ש פוטר”. לפי רבא „פוטר” משמע: כאן פוטר לגמרי, מכיון שאין בגידין בנותן טעם ויש לו לר"ש נימוק מיוחד: שאני התם דאמר קרא על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה, מי שגידו אסור ובשרו מותר יצתה זו שגידו אסור ובשרו אסור”. אך אפילו נניח, שפוטר פירושו כבעניין נבלה דהיינו פטור מאחת, אין הטעם המיוחד משתנה בכך וכנראה שר"ש הוא הת"ק של המשנה סם, שסובר: „והג בטורה ואינו נוהג בטמאה”. והטעם, שנתן רבא הוא טעם מסתבר, דהרי בתוספתא חולין פ"ז ט', ששם נמצאת אותה מחלוקת לגבי אבר מן החי, ניתן במפורש טעם

כזה: „וחכמים אומרים אינו חייב אלא משום אבר מן החי בלבד, שנאמר לא תאכלו הנפש עם הבשר את שאסורו משום בל תאכל הנפש עם הבשר חייבין עליו יצתה בהמה טמאה שכולה אסורה“. ניתן לשער שחכמים אלה הם ר"ש. אם כך הדבר אין כאן שום ענין של אסור חל על אסור אלא הכתוב מכריע. (עמ' 64-63).

ביחס לנושא דיונו לא חידש המחבר בפיסקא זו ולא כלום, שהרי מסכים הוא למסקנת רבא שבדברי ר"ש על גיד הנשה בבהמה טמאה אין התייחסות לשאלת איסור חל על איסור (בתוספת ההשתמשות ב„כתוב המיוחד“). כל עצמו לא בא אלא לפקפק בהבנת סתמא דגמרא (ולא רק רבא, אלא אם כן סבר לפרש כאן כתוס' ב"ב כב ב ד"ה וכמה, וש"נ) שר"ש פוטר לגמרי. והרי הדברים מוכרחים מעצמם, שהרי התנא התבטא בחילה „ר' יהודה מחייב שתיים“, ואילו היה ר"ש פוטר רק מאיסור גיד לא היה לו לסתום אחרי כן „ור"ש פוטר“ אלא לפרש ממה הוא פוטר, שהרי יש פנים לכאן ולכאן, כשם שפירשה התוספתא שהביא הפרופ' עצמו: „וחכמים אומרים: אינו חייב אלא משום אבר מן החי בלבד“; מה שאין כן באוכל נבלה ביום הכיפורים, כל בר בי רב ידע שאין השאלה אלא האם הוא חייב משום יום הכיפורים או לא, שאין ספק כלל באיסור הנבלה. נראה שהנטייה ה„קראית“ מעבירה את המחבר על דעתו ואף חושו הבלשני אינו עומד לו בשעה זו.

הקטע הבא ארוך מאוד ואין טעם להעתיק כאן את כולו (ע"ש מעמ' 64 עד עמ' 66), מה גם שהסוגיות מסובכות ודורשות עיון מעמיק. די להביא את מסקנת המחבר בעמ' 66, והיא שאפשר שר"ש סבר שאשת אח שהיא אף אחות אשה, כשמת בעלה ונפלה לייבום הותר איסור אשת אח לגמרי, ואין חייב יבמה עליה אלא משום אחות אשה, אבל לאחר שמתה גם אחותה, אשת יבמה, הרי היא אסורה עליו (בכל זאת!) משום אשת אח; ואילו ר' יוסי מחייב אף משום אחות אשה (לאחר מות האחות!) מפני שאחות אשה הותרה רק אם היתה פנוייה או נשואה לזר. כל מעיין ישתומם ממש עד היכן הגיע בלבול המוחין, וכל זאת בלבד שלא לקבל את דברי האמוראים.
פרופ' דה פריז ממשיך שם ואומר:

אם כך אפשר אולי לטעון, שגם כאן שוב אין כלל ענין לאסור חל על אסור יוכל ר"ש לסבור שבדרך כלל חל אסור על אסור, ואף ענין הנבלה ביום הכפורים מתבקש אולי להתפרש כך, שלפי שיטת ר"ש אין אכילת נבלה נחשבת לאוכל לגבי יוב הכפור (ההדגשה שלי, ש"ו) ולא נצטרך לחלק בין קדשים לאסורים אחרים והענין צריך עוד עיון רב.
הדברים מדברים נגד עצמם ואינם טעונים תגובה נוספת; הגיתוך שבהם לא יטמטם אלא סטודנטים שלא שנו כל צורכם.

5. נסארה לנו עוד ברייתא סתמית אחת בקידושין עז, א' וכך היא שנויה: „ת"ר אלמנה אלמנה אלמנה אינו חייב אלא אחת, גרושה גרושה גרושה אינו חייב אלא אחת אלמנה וגרושה וחללה זונה בזמן שהן כסדר הזה חייב על כל

אחת ואחת, זינתה ונתחללה ונתגרשה ונתאלמנה אינו חייב אלא אחת... אמר רבא האי תנא אסור חל עלנאסנת לנתלילההאסור מוסיף אית ליה. ברייתא זו... בתוספתא מכות פ"ד, ט' (הוצ' צוקרמנדל) היא שנויה בצורה זו: „ואם היתה לכהן גדול אלמנה וגרושה וחללה זונה חייב על כל אחת ואחת אלמנה מחמשה וגרושה מחמשה לא יחא חייב אלא אחת (אולי צ"ל: אינו חייב)". החלק השני של הברייתא, שמבטא שאין אסור חל על אסור, אינו נמצא כאן. נראה שיש כאן לימוד מסוים על יסוד הכתוב — „כסדר הזה” — ולפיכך אולי גם הבאת הפסוק כצורתו בבבלי ובתוספתא, או שבאמת ר' ישמעאל סובר, שאין אסור חל על אסור אם לא בכגון אסור מוסיף. אבל מתוך השמטת הסיפא בתוספתא אפשר להסיק, שחבריו חלקו עליו וסברו כי גם בסדר ההפוך אסור חל על אסור. (עמ' 67–66).

שוב חוזר המחבר — הפעם מתוך הסתפקות זהירה (ובאמת, מה נשתנה ?) על שיטתו שעל יסוד הכתוב יש כאן יוצא מן הכלל; כבר הערתי על דרך לא דרך; זו לעיל. הסקת הפרופ' שהשמטת הסיפא מורה שהביריו חלקו עליו אינה נראית; אדרבה, מתוך שהוזכר הסדר בדווקא יש להסיק שהוא הקובע.

6. כבר רמזנו שלפי האמוראים גם ר' יוסי צריך לסבור כי אין אסור חל על אסור מחמת העניין של נדון בויקה ראשונה, שכך שנויה ברייתא: „כיצד אמר ר"י נידון בויקה הראשונה הבאה עליו, חמותו ונעשית אשת איש נידון בחמותו אשת איש וחמותו נידון באשת איש (בבלי יבמות לב, א')... אבל לאמתו של דבר, אין צורך להכניס כאן את הבעיה של אסור חל על אסור ורבי יוסי מתבטא כאן רק לענין מיתה ואפילו חל האסור השני על הראשון דן הוא בויקה ראשונה, ומתנגד לעקרון של נידון בחמורה. (עמ' 68–67).

אין צורך להאריך להראות מה מזור הרעיון הזה, שאע"פ שאיסור חל על איסור, אם עבר אדם עבירה שיש בה שתי מיתות קלה וחמורה, מכל מקום יידון בויקה הראשונה דווקא ללא כל נתינת טעם הגיוני או ילפותא מן המקרא, אלא פשוט מפני שכך רצה ר' יוסי (וליתר דיוק: הפרופ' המושך בחוטיו); אף לשון התוספתא המפרשת „כיצד אמר ר' יוסי נידון בויקה הראשונה ?” מורה שאין הדברים אמורים בכל מקרה אלא בכעין המקרים המנויים בלבד, להוציא כעין אלה הנזכרים בתוס' לסנהדרין פא א ד"ה נדון. (המחבר מזכיר כאן רק כלאחר יד שרעיונו המזור נוגד גם את דעת האמוראים הירושלמיים, אולי מפני שעובדא זו חסתור את התיזה שלו אודות הקו הכללי של אמוראי בבל).

מגמת כל הדיון נראית שקופה מסיכומו:

בסכום נראה, שפרט לר"ש ור"ש, שאף הם אולי ניתנים להתפרש באופן אחר, נקטו התנאים כנראה בעקרון של אסור חל על אסור... אף ראשוני האמוראים מצאו את העקרון של אסור חל על אסור כדבר ברור, עד שרב ששת אמר עוד: „הא מני ר"ש היא” או „דאמר לך מני ר"ש היא” וסבור שחכמים אחרים עדיין סבורים אסור חל על אסור. מתבקשת ההשערה, כי אך בדורו של רבא נתקבל כעקרון „אין אסור חל על אסור”, אולי מתוך המגמה המתגלית אצל האמוראים

להקל ולצמצם והתחילו לפרש את כל המשניות והברייתות, שמהן יוצא לכאורה ההפך, בדרך של יוצאים מן הכלל והתפתחו המושגים: כולל, מוסיף חמור, אבל גם אחרי קבלת הגדרות אלו לא נתיישבו עוד כל ההידורים, ויש לציין, כי רוב הסוגיות המזכירות הגדרות אלו הן או מומזנו של רבא או סתמיות.

מתבקשת ההשערה שהמחבר קבע מראש את רעיונו על מגמת האמוראים, וכדי להחזיר את הגלגל ניסה לעוות את המקורות התנאיים ולהציג כל חריג כיוצא מן הכלל, על סמך — או שלא על סמך — מקרא מיוחד; מאליו מובן שעוד הירבה הדורים מהודרים. נראה שבומרנג זה של מגמתיות, שאותו ניסה להטיח באמוראים חזר אליו במשנה כח, ומכל יגיעתו לא העלה אלא מגוד ראש.

ספרו הראשון של פרופ' דה פריו, „תולדות ההלכה התלמודית“, נתברך בשפע טעויות, טעויות דפוס ואחרות, עד שדומני שמן השמים ענשוהו על יזמרגותו בכך שמבחינה טיפוגראפית אין דומה לספר זה בעולם המדע. הספר השני שיצא לאור לאחר פטירתו, „מחקרים בספרות התלמוד“, זכה לעריכתו של פרופ' ע"צ מלמד, ואעפ"כ תמיד ה„דוגמא המאלפת“ דלהלן, שבו במקום שניסה לתלות בוקי סריקי באמוראים שוב נענש כנ"ל. הרי קטע מתוך מחקרו היפה והמוצלח (הפעם בלי מרכאות אלא כהערכה נאמנה) על „בעית היחס בין התוספתא ובין התלמודים“ (עמ' 151):

קשה להכיר ביחסם

של האמוראים לקובצי הברייתות קו אחד וברור, יחס שמחבטא גם במשפטם על ה"תנאים". ויש יעדים אני ידועים אפילו כשנה בגלל ברייתא (ליחא למתניתין, "שבוק לתניתין", וכדומה). והרי מצד שני מסתייעים הם בכל סוגיא בברייתות; אך ניתן להכיר ביחס אמביוואלנטי ברייתא או אולי לסוג של ברייתות, ייתכן שאין זה דווקא לפני שהכרות הן בחסר או ביתר או באידיוק, אלא שקו ההתפתחות של המחשבה התלמודית הביא לדי איתלות מסויכה במקורות המרובים והמחריבים, שגרמה גם להחיה ולהנחה הצדה. דוגמה מאלפת, שעליה העמידני גם מר ישראל ברוריא בתליאבים, מצויה בבבלי כבא קמא ט"א. המשנה השנייה בבבא קמא טונה: "שום כסף היה כסף בפני ב"ד ועל פי ב"ד". על כל ביטוי נמצאת ברייתא מפורשת בתוספתא ובתלמודים. "על פי ב"ד": "מלמד שכל דבר שהוא קנס אינו מידים על פי עצמו". בבבלי: "פרט לבודה בקנס ואחר כך באו עדים". על כך יואלוס: "הניחא לביד מודה בקנס ואח"כ באו עדים פטור, אלא לביד מודה בקנס יאזיזים באי עדים חיים טאי איכא למישר? (תוספתא: למודה בקנס ולא באו עדים כ"ל לא איצטריק. דסתניתין היא במרובה (עד ע"ב) דע"פ עצמו פטור דלא שיקך הני ויהר מפרש דאין סאריק הם יותר מבכאן) סיפא איצטריכא ליה, בני חורין ובני ברית". נקטים אפיא ברייתא מפורשת על"פי שיטה אחת ודוחים אותה! ולהלן: "בפני בית דין" תוספתא: "מלמד שאין חייב עד שיעמוד בדין". בבלי: "פרט המוסר נכסיו ואחר כך הולך לבית דין. שמע מינה, לזה וכבר נכסיו ואחר כך בא לבית דין אין בית דין גובין לו כהן? אלא פרט לבית דין (של) הדיינות" גם כאן דוחים את הברייתא המפורשת בגלל סקנא מסוימת, שאינה נתקבלת על העתם של אמוראים.

י"ב, כ' / כ"ה
י"ג
י"ד

י"ז
י"ח

הרי כמה טעויות לפנינו, לא רק מבחינה חיצונית, כאשר הערתי על הגיליון, אלא גם מבחינת תוכן הדברים, שנתן דוגמאות הנבדק; בראשונה נעלמה ממנו סוגיית הגמרא להלן ע"א המוצאת מחלוקת תנאים בשאלה זו לדעת שמואל, ואם כן לא דחו סתם ככה ברייתא מפורשת, כדבריו. אילו עיין המחבר ב,שיטה מקובצת" היה קורא: אע"ג דפלוגתא דתנאי [היא] במרובה, מכל מקום מקשה למאן דאמר חייב — וכי יהא דלא כסתם מתניתין? וה"ר יהודה הכהן השיב למהר"ם וצ"ל דרבי יוחנן אית ליה התם דחייב, ולכך פריך הכא דהא רבי יוחנן אית ליה הלכה כסתם משנה. ע"כ גיליון תוספות. עיקר הקושיא היא, איפוא, מהמשנה עצמה, ולא הובאה הברייתא אלא כדי להראות על פירוש אפשרי למשנה.

בדוגמא השנייה הטעות חמורה יותר, שהרי בתוספתא מפורש: „בפני ב"ד — מלמד שאין חייב עד שיעמד בדיו ולא בפ"ד הדיוטות", וקשה להבין מפני מה השיטת המחבר את סופה של התוספתא, אם לא נאמר דקוב"ה תבע ביקרייהו של האמוראים; גם כאן הכוזב חושו הלשוני הבריא ולא הבליט לעיניו את הסגנון התנאי הבולט של תשובת הגמרא: „פרט לבית דין הדיוטות" הדומה כל כך ליתר הברייתות שצוטטו באותם קטעים.

המסקנה זהה למסקנה שעלתה מן העיון בספר הראשון: המגטליות המיוחדת של המחבר היא שגרמה להתפתחות קו עצמאי של מחשבה אנטי-תלמודית. „קראות" תלמודית זו יסודה באי בקשת האמת, בשיטחיות וברצון לייצר „מחקרים" בכל מחיר. הקטעים שדנתי בהם אינם יוצאים מן הכלל אלא מלמדים על הכלל כולו. נוכל למצוא פנינים נוספות, כגון: „הבבלי מתקשה בהבנת ברייתא זו ומנסה לתרצה עד שלבסוף משתנה משמעה ונוצרת הלכה חדשה... השינוי נגרם כנראה בעטיים של ההבדלים הגיאוגרפיים. ההלכה הארץ-ישראלית התכוונה לנמל ימי ואילו אנשי בבל הכירו רק נהרות" (תולדות ההלכה התלמודית עמ' 117—116, וכעין זה במחקרים בספרות התלמוד עמ' 25). „בבבל ניכרת נטיה לשיטת „מצוות אינן צריכות כוונה" או לכל הפחות לצמצום הכוונה, אף על פי שכמעט ואין סמך לשיטה זו ברב המקורות התנאיים, אלא שהשפיעה כנראה המגמה להקלה, מגמה שנודעה לנו בדרך כלל מן ההלכה התלמודית" (שם עמ' 150). „אפשר שבנידון זה חלה התפתחות ושב ראשונה הכיטו על המשוד כעל ערל מן התורה, ואחר כך נטו להקל וראו בזה רק חיוב דרבנן" (שם עמ' 80). „שוב אותה תופעה, שדבר שנחשב בתקופת התנאים מדאורייתא, ורק במקרה מסוים מצאו לימוד, שמותר לסטות מן הדין, נהפך בתקופת האמוראים בבבל למדרבנן" (שם עמ' 86). „אפשר שכך פירשו [אמוראי בבל] את המשנה בכלאים לפי השקפתם הם ובמגמתם להקל, וכך ירדה הברייתא בספרא לדרגת אסמכתא" (שם עמ' 87).

בפירוסי המחקר קיימות לפעמים סתירות, אולי אף מתוך מגמה, והרי דוגמא: בחוברת „מבוא לתלמוד" (הוצאת סיני, ת"א, תשכ"ב) עמ' 19 כותב המחבר: „בדרך כלל, אע"פ שכל המחלקות היו רק בפרטים שבתושבע"פ, ניתנה האפשרות לפתח מושגים הלכתיים עקרוניים בתוך אותה המסגרת של פרטים. וכי מי לא שמע על דבר המחלוקת בין ר"ש וחכמים בענין „דבר שאין מתכוין" או בין

ר' יהודה וחכמים על מלאכה שאינה צריכה לגופה... אע"פ שלא נסחו העקרונות הללו בפירוט בלשון התנאים". חוברת זו מיועדת לציבור רחב יותר. לעומת זאת כותב הוא ב,תולדות ההלכה התלמודית" עמ' 156: „המושג דבר שאינו מתכוין הוגדר איפוא מחדש לפי סתי הדעות של שני האמוראים. גם המושג „פסיק רישיה" שמודה בה ר"ש שאסור הובא לראשונה בפי אביו ורבא. ספק רב, אם באמת כבר חשב ר"ש על כך ואף לא נכלל בהכרח בפירוש באיזה מקרה הקשור במסירתו לשמו של ר"ש. אפשר וגם כאן חודש בהלכה גופה".

ייתכן שהשתמשתי בביטויים קשים כנגד המחבר, פרופ' בנימין דה פריז ז"ל, שהוסמך לרבנות בסמינר לרבנים באמסטרדם, עבד שנים רבות למען החינוך הדתי בארץ, ואף לחם בסוף ימיו נגד מגפת נתוחי המתים בישראל. עיקר כוונתי לא היתה כנגדו אישית אלא להתריע נגד דרך מסוכנת ובלתי נכונה לגמרי בלימוד התורה, אשר עלולה רק להרוס ולעקור. יש לקוות שדרך גלוזה זו תעבור מן העולם במהרה, ותלמוד התורה לשמה, בעקבי הצאן על משכנות הרועים, הוא שישרור בעולם התורני על כל שכבותיו. שיבת שעלבים.

נ ת ק ב ל ב מ ע ר כ ת

דיני צבא ומלחמה, מודיך לתלמידים לקראת גיוסם לצה"ל. מאת הרב ש' מן-ההר, יששכר גואלמן, יהודה איזנברג ערך: יהודה איזנברג. הוצאת השכל, ירושלים תשל"א.

שובע שמחות, כל דיני שבע ברכות עם בירורי הלכות ומנהגים, מקורות והערות. מאת הרב שריה דבליצקי. הוצאת ספרים פלדהיים ירושלים—ניוירוק. בני ברק תשל"א.

שו"ת ישועת משה, חלק שני, כולל שאלות ותשובות וברורי הלכות. מאת הרב יהושע משה אהרנסון, פתח תקוה. תל אביב תשל"א.

מעיני התלמוד על מסכת כריתות, אוסף חידושים והערות, מלוקט מדברי רבותינו ראשונים ואחרונים. אוסף ולוקט ע"י הרב יצחק רלב"ג. ירושלים תשל"א.

זמני היום בהלכה עם טבלאות רבות ועם לוח תמידי עם זמני עלות השחר, נץ החמה, סוף זמן קריאת שמע, חצות, שקיעה וצאת הכוכבים. מאת יהודה ברי"א הלוי לוי. כולל נור אריה, ניו יורק תשכ"א.

ספר בראשית מפורש ע"י הרב דוד צבי הופמן, חלק שני. ערך ותרגם והתקין לדפוס אשר וסרטייל. הוצאת נצח, בני ברק תשל"א.

קונטרס לשונות רש"י, נחשפים מדפוס ראשון פירוש רש"י, רגיו די קלבריה 5235, עם ביאורים והערות מאת הרב חיים דוב שעוועל. הוצאת ספרים פלדהיים, ירושלים תשל"א.

אתר דעת - מכללת הרצוג
בעל תפארת ישראל וצואתו

בצום גדליה תשל"א מלאו מאה ועשר שנים להסתלקותו של גאון עטרת תפארת ישראל בעל התפארת ישראל על המשניות רבנו ישראל ליפשיץ זצ"ל. משום מה לא נמסרו לנו תולדותיו פעולותיו ומעשיו על ידי מחברי הזמן ההוא והתקופה ההיא, כדרך שנמסרו לנו אודות שאר גדולי ישראל המפורסמים שבכל דור דור. והידוע לנו כהיום אודות האישיות הקדושה הנפלאה הזאת הוא בעיקר רק מהנכתב עליו ע"י בנו בהקדמה לפירושו לסדר זרעים, ומעט מזעיר שנכתב ע"י רושמי תולדות גדולי ישראל שגם הם שאבו כנראה את מרבית ידיעתם מהמקור ההוא. בהקדמה למשניות כותב בנו הגאון ר' ברוך יצחק ז"ל שהדברים שהוא כותב שם, הודפסו כבר על ידו במקום אחר שאותו איננו מציין, כמו כן כותב הוא שם שכמדומה יכתוב אחד מהבנים מגילה מיוחדת על חיי רבנו, המספרת ואומרת מאורעותיו וקורותיו ודרכי תהלכותיו, אך כמדומה שלא זכינו לכך.

בשעה שעלה בדעתנו לכתוב אודות רבנו זצ"ל לרגל שנת המאה ועשר להסתלקותו לא היתה ידועה לנו קיומה של צוואתו בקודש, ורק דרך אגב בשעת דפדוף באוצר הספרים בן יעקב התגלתה לנו צוואתו שנדפסה אך פעם אחת ויחידה סמוך לפטירתו. עלה ברעיוננו להדפיסה בצירוף קיצור תולדותיו. כל הנכתב בצוואה קדושה זו לא רק ללמד לאחרים יצא, אלא גם ללמד על עצמו יצא, כי הדברים הנכתבים שם שופכים אור בהיר ומגלים לנו ביותר את דמותו הרחנית המושלמת של רבנו מחבר הצוואה.

אין בידינו פרטים מלאים אודות שנת לידתו של רבנו. ידועים לנו אבותיו ואבות אבותיו שהיו גאוני וגדולי ישראל דור אחר דור למעלה בקדש. סבו של רבנו, הגאון ר' ישראל זצ"ל עמד בזמנו בראש המערכה אודות הגט הידוע בעולם ההלכתי מאז ועד היום בשם הגט מקלעבע, מקום כהונתו של גאון זה. ננסה במאמר זה לחלק את הענינים ולסדרם אחת לאחת, אודות עוצם היקף תורתו, חבוריו, צדקתו וכו'.

תורתו והתמדתו

רבנו היה גדול מאד בתורה והיה משים לילות כימים בלימוד התורה, ויום ולילה לא שבת מעיון ולימוד התורה, עד שכל רואיו התפלאו על שקידתו והתמדתו ועד זקנה ועד שיבה לא סר מזה. עליו נאמר אדם כי ימות באהל באהל של תורה, לתמיד היה מחבב את הפסוק הזה שלא זו מפיו, כפי עדותו של בנו. על הש"ס היה חזר תדיר והיה שגור בפיו ודמי ליה כמאן דמונח בכיסיתיה, וכספר פתוח לפניו וכמעט שידעו בעל פה.

אם כי כתב רבנו כמה וכמה חיבורים במקצועות התורה, הרי שפירושו על המשניות לכל ענפיו ומחלקותיו הוא הוא בחינת גולה עילית וכותרת על יצירותיו, וכאן מתגלה צורתו הרוחנית של רבנו במלוא זוהרה ותפארתה כגאון

אתם דעתם מלכות הכבוד של תורתנו הקדושה, ויש להדגיש, בשטחים שונים כאלה שלכל אחד מהם דרוש כוח כשרוני מיוחד במינו. כי לרוב, זוכים הזוכים רק לאחד ושניים אך לא לכולם יחד. ורבנו זכה לכולם יחד. פירוש המשניות מורכב מכמה חלקים שכולם ביחד הם יצירה מושלמת ונפלאה. חלק, "יכין" שהינו החלק העיקרי של הביאור, כלומר, חלק הביאור הפשטי של כל משנה ומשנה. בו מתגלה רבנו כאמן ההבעה הברורה, הנאמן למאמר חז"ל שלעולם ישנה אדם לתלמידיו בלשון קצרה. כי כל דבריו הם ברורים ונאמרו בלשון קצרה המכילה את המרובה. ובעזר פירוש ה"יכין" יכול כל יודע ספר בינוני לעבור על המשניות הכי קשות, גם בסדרים שאין לו בהם ידיעה מקיפה מוקדמת.

בחלק השני של הפירוש הנקרא, "בועז" מתגלה רבנו כשר התורה השולט בכל מכמניה שלטון ללא מיצרים, חלק זה הוא כידוע מיועד לשקלא וטריא של המשנה שאין מקומו בחלק היכין, ורבנו מתגלה כאן כבעל בית וכזקן ורגיל בכל הנושאים גם הזורים ביותר, שאין בהם רגילות גם לתופסי תורה מופלגים. מתוך דברי המדפיסים האלמנה והאחים ראם בהתחלת משניות זרעים מבואר דרך בסדר טהרות עשה רבנו את היכין והבועז בנפרד, אך בשאר החלקים נעשה הפירוד ע"י המדפיסים ההם, ובאמת בהוצאות הקודמות נמצאים שני חלקי הפירוש ביחד.

רבנו מתגלה בחלקי ההילכתא גבירתא שבסוף הפרקים ובהקדמותיו הנפלאות על הרבה והרבה מקצועות, שבראשי הסדרים, כגדול בפסק, ובריכוז וסידור כל דבר ודיבור על מקומו ומכונו, במידה המפליאה את עין הרואים והמעיינים. הקדמתו על שבת היא ספר הלכה שלם הנקראת כלכלת שבת, והאחרונים שאחריו מצטטים את דבריו משם להלכה למעשה. יש גדולי תורה בפלפול וסברא בקיאות וחריפות שאין להם כוח וכשרון ההבעה והפרשנות, ויש להיפך בעלי כוח הבעה ופרשנות אך לא בעלי פלפול וכו', יש שהם בעלי פסק או ריכוז אך לא בעלי סגולות האחרות. רבנו מתגלה כאן כאישיות גאונית רב גונית שידה בכל, דיה גם מעלה אחת מהנה להעמיד את בעליה כאיש מורם מעם וגדול בתורה, כל שכן איש אשר רוח בו שנתרכו בו כל המעלות והכשרונות האלה. נוסף לפרושו על המשניות שנדפס עד היום במהדורות רבות ושונות כתב עוד רבנו כמה וכמה ספרים המפורטים בהקדמת בניו על המשניות, אך כאמור עיקר עבודת ויצירת חייו היה פרושו על המשניות שבו הקים לעצמו שם עולם ושבנו זיכה את הרבים לדור דור.

כדאי להזכיר פנינה אחת מפירושו על המשנה בפרק ג' דכריתות, משנה ז', "אמר רבי עקיבא שאלתי את רבן גמליאל ואת רבי יהושע באטלס של אמאם שהלכו ליקח בהמה למשתה בנו של רבן גמליאל".

וז"ל שם ב"יכין" אות מב: "קמ"ל דאף שהיה הנשיא טרוד בנשואי בנו והוא במקום המון שבכוכ ו גם האב"ד הוה עמו, אפ"ה לא חשש ר"ע מלשאול שם דינים אלו שאינם מצויים בידעו בהן שבענוותנותן לא יקפידו עליו בזה וקמ"ל נמי שהם ג"כ לא נחבייכו שם במקום מפורסם לומר על כולן לא שמענו ללמדך שבכל עסקיהם היה רק חורת ה' חפצם ויראתו על פניהם".

ודרך אגב רבנו זכה לכוין לדברי תוספות ישנים (שעוד לא נדפסו בזמנו) בדף ט"ו שם שכתבו ג"כ, "להודיעך שבחן שאעפ"י שהיו טרדין היו עוסקין בדברי תורה".
אתר דעת - מכללת הרצוג

לכאורה הרי זה סתם שם מקום ללא כל קשר לאיזה הלכה ולימדה. ובצורה זו מקבלים את זה רוב ככל לומדי המשנה והש"ס, אך המבין והסופר את אותיות התורה הכתובה והמסורה ידע כי אין דבר ריק בה, ואם ריק הוא, מכם. רבנו מוצא גם בדברים סתמיים אלו מה ללמוד מהם בין בענין לימוד התורה ובין בעניני מידות.

רבנו זכה להיות בין המתעטים בין גדולי ישראל שבכל הדורות, שזכו להשלים יצירה תורנית שלמה, פירוש מקיף על כל ששה סדרי משנה, ואף בלווי הקדמות חשובות. נוסף להקדמה כלכלת שבת על הלכות שבת, כתב רבנו הקדמה גדולה לפירושו למסכת קדשים, "חומר בקודש" ופתיחה בשם, "יבקש דעת" לסדר טהרות, ואילו למסכת נגעים הקדים רבנו, "מראה כהן". כפי של הקדמה זו מוכיח רבנו שבילדותו הציע לפני הגאון הגדול מה' עקיבא איגר זצ"ל את תמיהתו למה אין נוהגים בומן הזה דיני נגעים. רבנו מציין שרעק"א השיב לו בשעתו, "שגם הוא תמה על דבר זה ושאינו לו תירוץ המתקבל על הדעת". בפתיחה, "חומר בקדוש" לסדר קדשים, פרק ד' סי' כו מציע רבנו חידוש גדול בהקשר לדיני נגעים בזמן הזה, בכתבו שבטרת הנגעים ע"י הכהן יש צורך בבגדי כהונה, וכבר התפלל הגאון רבי יעקב צבי שפירא זצ"ל בהערותיו, "תפארת יעקב" על דברי רבנו, עיי"ש. יצירה תורתית נפלאה ויחידה במינה הוא פירוש רבנו על מסכת קנים, "החמורה שבחמורות שבכל הש"ס" וגם, "סגור ומסוגר המסכת הזאת כעיר בצורה וכבריח ארמון נצורה וסובו ורובו בעל חיצים וישיבו הרבותם אל נדנה" (לשון רבנו בסוף המשנה האחרונה שם). טבלאות וחשבונות רבים מלויים את פירושי למסכת זו. בחיבורו, "שבילי דרקייע" על קביעת החודש, סוד העיבור וחשבון התקופות מתגלה רבנו כחד בדרא הנהירין לו שבילי דרקייע פשוטו כמשמעו.

רבינו הכיר גם את הפירושים החדשים שנכתבו בדורות ההם, את דברי שטנה של מהרסי התורה וגם את ספריהם של פירושים מסורתיים אשר נסתגנו בתוכם דברי הבל וריק. כך דן רבנו בהקדמתו, "מראה כהן" למסכת נגעים סי' ח על דברי, "החכם מו"ה הירץ וויזל ז"ל", אך רבנו דוחה את דבריו: "אמנם אלה הם השערות שלא שערם אבותינו, כי אינם כפי קבלתינו מרבתינו הקדושים, וגם בל"ז אין פשוטו של מקרא מסכים לחלומותיו ודבריו".

כוחו הגדול בדרוש מתגלה בדרושו המפואר הנקרא אור החיים, שבו מתאמץ רבנו להסביר ולהמחיש את אחד מעקרונות תורתנו הקדושה שהיא אמונת השארת הנפש ותחיית המתים.

התקופה בה חי ופעל רבנו הייתה התחלת תקופת הרפורמה וניצניה הראשונים התחילו כבר לצמוח, וכבר היו לא מעטים ההללים הרוחניים שנפלו או שעמדו על סף הנפילה הרוחנית, ומשקפרו המינים ואמרו אין העולם אלא אחד, והיה חשש רבים מתלושי האמונה הפוסחים על שתי הסעיפים ינהרו אחריהם, יצא רבנו בדרוש הזה, כמו שיצא בשעתו הרמב"ם בספרו מורה נבוכים, ללמד דעת את נבוכי התקופה. משום זה אין לתמוה כלל על כמה דברים, שנכתבו בדרוש

הוא (כגון הבנתו בשיטת אישור פס"ק קדושה העולמות), ואשר לכאורה אינם מתאימים כל כך עם הרעיונות וקוי מחשבה שבהם הורגלו וחונכו שלומי אמוני ישראל, וכמו שאין לתמוה ולהקפיד על כגון דא על הרמב"ם בקשר לדברים שבספרו מורה נבוכים, שהתקדש במרוצת הדורות ונחשב כספר קדוש בין שאר ספרי הקדש ליהדות, כי הדברים נאמרו ונכתבו בכוונה תחילה למי שהיו צריכים להיאמר ולהיכתב, ולטוגים אלה נכתבו הדברים עבורם במיוחד, ולשמם חוברו יצירות כגון אלה, והכל בבחינת וסגנון של השמעת והסברת דברי תורה ועיקרי אמונה לכל אחד כפי כוחו וכלי קבלתו, וכדאיחא במדרש „הבחורים כפי כוחם והוקנים כפי כוחם“. זה ועוד: למעמקים במחשבות עיקרי תורה ואמונה ידוע כי המושג של שבעים פנים לתורה אינו מצטמצם רק לחלק הפשט או הדרש הסוד, שבתורה, אלא שייך במידה ידועה גם לשטחים אלה של עיקרי אמונה וכו', אם כי כאן דרושה זהירות עצומה. אך בזה יצאנו כבר מכוונת מאמרינו זה, ואין כאן מקום להאריך בדברים שהם כבשונו של עולם.

נזכיר עוד את פירושו על פרקי אבות שבו מתגלה לנו רבנו גם כאמן כוחות ומידות הנפש לכל ענפיהם ופרטיהם. בצוואתו סעיף יח הוא מזהיר ומבקש לקרוא וללמוד בכל שבת משבתות הקיץ את ביאורו על פרקי אבות, כי הוא תכלית גדול לכונן המדות.

הדרויו ועיסקיו במצוות המעשיות, וצדקתו

רבנו היה מצויין בהידוריו ועיסוקיו במצוות, וכפי המסופר בהקדמת בניו על המשניות הרי הפלגת צדקתו הקודמת לחוכמתו כי רבה וחביבותו בעסק המצוות הן היו עד להפליא, עד שבזבו הרבה מיכלתו כדי להדר במצוות ולקיים זה אלי ואנוהו יותר ויותר מאשר ישוער בשכל הפשוט ומאשר יקוה לאיש ויחל לבני אדם. ועם כל רוב עסקיו לימודי וטרדותיו כתב ס"ת בעצמו בהידור גדול וביום גמר הכתיבה של הס"ת עשה ג"כ סיום על הס"ס אשר חזר עליו בתדירות.

זהירותו ודקדוקו במצוות משתקפת ג"כ מצוואתו (סעיף ל), אודות הזהירות בקידוש היום על היין ממש ולא על מי צימוקים, ואזהרתו על ד' מינים מהודרים, וכמו כן על הזהירות בקיום מצות סוכה. ואודות הזהירות (בסעיף ח') להתפלל עם הציבור מבעוד יום רק שמונה עשרה של מעריב ולומר קריאת שמע עם ברכותיה דוקא לאחר צאת הכוכבים.

צדקתו ופרישותו היתה כבירה, ומסופר ע"י בניו שם, שהרבה פעמים ישב בתענית במשך ג' ימים ולילות רצופים בטלת ותפילין תחת מכסה מלבוש העליון ולא פסק פומיה מגירסא. ואף שביארציט של אבותיו הוזהר על ידיהם בעודם בחיים לבל יתענה אלא רק חצי יום, הרי קיים את צוואתם רק באכילת פת במלח עם מים וקפה שחור (בסעיף כד). כמו כן הוא מזהיר ומבקש בצוואתו לא לאכל בשר ויין כל ג' שבועות בין המצרים, (בסעיף כג), ולצום בכל ער"ת עד חצות (בסעיף י).

קנאותו לרני ולמנהגו ישראל

כאמור לעיל התחילה בזמנו הירפורמה באשכנז ורבנו שמקום רבנותו היה

בערים הסמוכות לגבול אשכנז, ראה כבר את ההרס הגדול שמפלצת זו עלולה להביא לעם ולחוריה. כמו כן ראה רבנו את מנהגי המחדשים, ועל כן הרבה להזהיר בזה בצוואתו הקדושה. בסעיף יג הוא יוצא באזהרה חמורה לכל יוצאי חלציו וכלותיו לבל תלכנה אפילו במקצת שערות מגולות ואם יעברו על ציוויו זה, וכמו כן אם איזה מיוצאי חלציו הזכרים יעברו על איסור השחתת הזקן בתער, יהיה אסור להם להזכיר שמו עליהם ולומר שהם צאצאיו או צאצאי צאצאיו. ובסעיף יד שלאחר זה, מזהיר הוא על הנהג שכנראה נתחדש או ע"י המתחדשים באשכנז, לבטל את סעודת ליל שבת, ודהיינו לאכול ביום הששי ארוחת צהרים דשנה, ובליל שבת רק ארוחת ערב קלה לאחר הקידוש, המורכבת לרוב מלחם חמאה וקפה. רבנו מגלה כי טענתם שהאכילה בערב מזיקה, היא רק מכסה לרעל ההתחדשות המפעפע כארס בלבותם, וכותב „כי אבותיכם מעולם נהגו בדרך קדושה זו ועוד ינובון בשיבה ת"ל ודשנים ורעננים יהיו. ולכן הגני מזהיר לכם מאד בזה”.

בקשר למנהגי ישראל עלה בדעת רבינו לסדר בסוף הצוואה קונטרס מיוחד ששם יטיף אמרותיו ומוסריו בקשר למנהגי ישראל, אך כנראה שנטרפה השעה ולא זכינו לחיבור זה.

רבנו היה גם זהיר מאד להזהיר לבל ידמו לגויים שבתוכם הם שרוים, אף בשמץ דבר, ולכן אוסר הוא בכמה סעיפים ללבוש כתונת לבנה מכובסת ביום הראשון או במוצאי שבת, כי הדבר יכול להתפרש כאלו ניתן כבוד ליום הראשון שהוא יום חגותם.

עיסוקו בגמילות חסד וכו'

כמו שרבנו הצטיין במצוות שבין אדם למקום, הצטיין ג"כ במצוות שבין אדם לחברו בכל היקפן וזה הוא דרש גם מבניו וצאצאיו בצוואתו. כמו כן מורגשת בצוואתו אהבתו הגדולה לשלום בבחינת אהב שלום ורחף שלום, ובפרט מגמתו שהשלום ישורר בין כל צאצאיו, ולשם כך הוא מצוה בהרבה סעיפים כל מיני תחבולות ועצות למען קיום השלום. כמו כן דורש הוא משטר של סדר בגופו במלברשו וביתר חפציו. מעניינים דבריו שכתב בקשר לשמירת הצורה החיצונית של האדם ובפרט הת"ח. בפירושו לעבודה זרה פ"ב ביכין אות י"ב, לענין הסתכלות במראה לת"ח. וז"ל: „עכ"פ בזה"ו שכבוד התורה בעווננו בל"ז כבר ירדה אחורנית עשר מעלות, אדרבה חיוב עלינו להקפיד על כבודה לבלי להשפילה יותר ושיהיה לשחוק בעיני הבריות עי"י, להכי בכל גוונא מותר”.

בהקדמת המשניות כותבים בניו אודות עיסוקו במעשה החסד, כדברים האלה: „והיה עוסק תמיד בגמ"ח וסיבב ג"כ בימי וקנותו בעיר לקבץ ממון בעד אביונים אומללים ולהכנסת כלות עניות וכאשר שמענו כן ראינו אותו איזה ימים קודם פטירתו שהלך בעצמו מבית לבית, עלה מעלות המדרגות וירד וסרח כמה פעמים לדבר עם נדיבי עם לגבות ממון להכנסת כלה אביונה” גם בצוואתו חזורים ונשנים הדברים בכמה סעיפים לעשות חסד עם כל אדם המבקש, כל מה שבידו לעשות.

כאמור לעיל מזהיר הוא בצוואתו את בניו וצאצאיו שהשלום ישרור ביניהם ברכות ואיחולים לכל מקרה של שמחה חג ויום הולדת, וכמו כן להיפרד איש מאחיו בלבביות ונשיקות לאחר כל פגישה. וכמו כן מזהיר הוא להתרחק מכל מיני מחלוקת וגם ממחלוקת הקהל, כמטחוי קשת. כמו כן ניכרת כאמור, הקפדתו לסדר ולשמירת הנוף, הנקיז והבריאות, שעליהם טובבים הרבה סעיפים בצוואה.

בהקפדתו הרבה על שמירת הנוף והבריאות כיוון רבנו כנראה גם להרבות בכבוד שמים. בהקשר זה יש לציין את דברי רבנו על המשנה בסוף מסכת פאה: „וכל מי שאינו לא חגר ולא סומא ולא פסח ועושה עצמו כאחד מהם אינו מת מן הזקנה עד שיהיה כאחד מהם“, ומפרש רבנו: „גענש מדממעט בבכוד שמים כאילו ברא בעל מום יותר בעולם והרי הרואה בריות יפות צריך ליתן שבח לשמו יתברך, וזה כפוי טובה“, וכן שם ב„הלכתא גבירתא“: „זה ענשו שיתהווה בעל מום מדמקיל בבכוד ה'“.

בפירושו לדברי המשנה „כל שיכנו במקרא, ובמשנה ובדרך ארץ לא במהרה הוא חוטא“ (קדושין, סוף פרק א') מסביר רבנו שהאדם צריך להיות שלם באמונות, בפעולות ובמדות. בהמשך דבריו תובע רבנו את כבודם של יוצאי הצבא: „ומי לנו גדול ממשנה רבנו ע"ה, אף שיפה דיבר באמרו 'החיתים כל נקבה' (במדבר לא, טו), על כל פנים אפילו הכי לא היה לו לקצוף על צדיקים וקדושים שהשליכו נפשם מגד לנקום נקמת ה', וכשובם מהעבודה הכבירה יכלו להתפאר ולא נפקד ממנו איש' (שם לא, מט), ואיך יאמר לקדושים עמלים כאלה כדברים האלו. לכן גענש ונתעלמה ממנו ההלכה (כפסחים טו, ב)“. רבנו מסביר שם למה צדק משה רבנו בכעסו על בני גד וראובן אשר „כנראה מדבריהם כאילו במורך לב רוצים להשטט ממלחמת הענקים בעבר השני מהירדן“. שם היה מקום לכעוס על אלה אשר „שאלו מתוך כרס מלאה“ שהרי היתה סכנה „כי יהיה מעשה זה החתלה שלהבא כל חלק יכבוש חלקו לבד ולא יעזרו איש את אחיו בכיבוש ארץ ישראל“.

בסוף נציין גם את ידיעתו הגדולה במדעי תבל, לשונות מתמטיקה והנדסה, והדבר נראה שכל המדעים שמשו לו רק לבחינת רקחות וטכנות להבנת תורה"ק כי בהרבה מקומות בפירושו למשניות ובפרט במקומות שיש בהם עניני חשבון והנדסה הוא געור במדעי תבל ובלשונות העמים להבנת דברי התורה הכתובה והנסורה.

בעסקנו בסיום המאמר הזה מצאנו בספר שנה בשנה לשנת תשכ"ד, הוצאת היכל שלמה דף 395 והלאה, מאמר מקיף מאת הרב ד"ר ע. ב. פוזנר ז"ל על בעל תפארת ישראל ופירושו לסדר גשים. הרוצה להשלים את ידיעותיו אודות אישיות בופלאה זו רצוי שיקרא את המאמר המקיף הזה.

רבנו נפטר באופן פתאומי בהיותו בביהכנ"ס עטור בטלית ותפילין ושונה את פרקו לאחר תפילת הטהרת והסליחות בצום גדליה שנת תרכ"א שהל בית הרביעי. וזאת היא נוסח מצבת קבורתו:

פ"נ שר התורה צדיק יסוד עולם אדמ"ו הגאון הגדול מוה' ישראל ליפשיץ בן הגאון נשיא ישראל מוה' גדלאתר ועוק"ל אב"ד ק"ק סאטלאנד וויינבערג ולאנגבוהר ודאנציג, בעמ"ס תפארת ישראל על ש"ס משנה, וס' עטרת תפארת על סדר טהרות וקצור פי' דרך ישראל על המשנה ועוד חיבורים נפלאים, עלה לשיבה של מעלה ביום ד' צום גדליה והובא למנוחתו כבוד ביום עש"ק ה' תשרי תרכ"א לס"ק, תנצב"ה.

שמעתי מפי מו"ר חמי הרב הגאון ר' חיים עוזר ינובסקי זצ"ל ששמע בימי נעוריו מפי זקני הדור כנראה, שבהספדו על רבנו עמד אחד הגדולים ופתח את ההספד בשאלה מה היתה גדלותו של בעל תפארת ישראל. אם בבקיאות, הרי היו עוד כאלה בפרט בדורו דור דעה, וכמו כן בתריפות ואם בצדקות או בחסד וכי' היו והיו עוד ועוד כאלה, וככה לאחר רשימה ארוכה של שאלות ותשובות על אחר, שהיו וישנם עוד כאלה, ולאחר שהקהל כבר התחיל לתמוה על הספדן ומה היא בעצם כוונתו, שהרי לכאורה בא להקיל על ידי זה בכבוד הגאון הנפטר, לאחר כל זאת סיים הספדן: אבל שכל עשרות המעלות האלה שפירטתי יתאחדו באישיות אחת, זה בודאי לא היה, ובוזה היה הגאון הנפטר יחד הדור.

ה צ ו א ה

בשם ה' אלקי ישראל אבינו מעולם ועד עולם!

אדבר עמכם בני ובנותי שהנני ה' בעולם לאי"ט; כי הנה לאשר לא ידע האדם עתו, אשר פקודת כל אדם יפקוד עליו; לכן אתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם; אתם אשר מימי שנסתי כל כוחותי, להדריכם לטובתכם בעה"ז ובעוה"ב; לכן גם עתה הנני והנני להודיע לכם בני ובנותי שליט"א רצוני האחרון, אשר לבי בטוח באהבתכם לאביכם, שתדקדקו באמרי אלה לקיים כל מצותי אליכם בזה בלי שום פקפוק ושנוי ה"ו; ואתם שני בני הגדולים שליט"א, אשר ידעתי כי חננכם ה' ברוב רחמי כח בהעתקה מלה"ק ללשון עם אשכנז מיד אחר השבעה תעתיקו כל הצוואה הזאת מלה"ק ללשון אשכנז, חוץ ממה שא"צ לנשי, כמה עקסעמפלארע (= עותקים), כפי הנצרך לכל אחותכם, כדי שגם הבנות בנותי שליט"א יבינו מוצא שפתי להם, ושמרו את דרך ה'. לכן הקבצו בני ובנותי לשמוע דבר ה' מפי לאחרונה אתכם בכלל, וגם בפרט איחד אי"ה הדיבור לכל אחד ואחד ממכם כפי הנאות לכל אחד לבד (הג"ה בעוה"ר נחטפה השעה, ולא הספיק רבינו לגמור הצוואה כפי כוונתו הקדושה). ועתה הקבצו ושמעו אל ישראל אביכם.

א. אמר הקב"ה על אאע"ה כי ידעתיו אשר יצוה את בניו וביתו אחריו ושמרו את דרך ה', למען הביא ה' עליכם ברכה וחיים עד עולם; לכן גם אני אביכם המתלונן עתה בצל שירי בעת קריאתכם מכתבי זה, מפתח שפתי מישרים בראשית חכמה יראת ה'; הנה בני ובנותי שליט"א אביכם מבקש ממכם, מכל

א' ממכם לשמור את כל דברי התורה הקדושה ומצותיה, כאשר צונו ה' אלקינו, הן דבריו שבכתב ושבע"פ כפי המקובל לנו, ^{אחר דעת מרילשת הרצף} כי גם תורה שבע"פ אלקית היא, וכמ"ש בתה"ק המפורסמת בכל דרי עולם לאלקית, בפירוש, לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל; א"כ הרי שידע הקב"ה מה שיצו חכמי הדור דור הקדושים אשר בארץ המה. וצונו עליהן לשמרן; ולכן אם יתדמה בעינינו מצוה אחת או חברה מאלו המצות כמתנגדיים לשכל אנושי, אפ"ה נכון אונינו לשמוע דברי אלקים חיים מפי חכמינו ז"ל, כי אז כשעלה במחשבה לפנייהם לצוותנו אלה, ה' רוח הקודש נוססה בהם, ושכינה (כ"י) מדברת מתוך גרונם; והא דלא נכתבו בפירוש, כבר תרצו חז"ל [עירובין דכ"א ב]; ומלבד זה י"ל שהיא קושית תהו, דכמו כן יש להקשות למה לא נתנה תוה"ק לדור שקודם דור המדבר? או למה לא נברא העולם קודם הזמן שנברא? וכ"כ יש רבבות קושיות, אשר לפי דעתינו דעת חגבים, היה ראוי שיעשה אותם הקב"ה באופן אחר ממה שעשה אותם באמת; אבל לעולם תהיה יראת ה' על פנינו לבלי נתערב למדוד שכלינו והשגתינו העוממים עם עצמות החכמה של הבורא יתשו"י, וכאמור כי לא מחשבותי מחשבותיכם נאום ה'.

לכן אתם חובבי לבי שליט"א תדקדקו מאד מאד (הכל) [על כל] מצוה דאורייתא או דרבנן, ואפי' במנהגן של ישראל תורה, אל תטו אפילו כרוחב שערה כפי שקבלתם מאבותיכם בכל ארחותיה ארחות חיים; וכ"ש שתזוהרו מאד מלעבור על שום ל"ת הן דאורייתא או דרבנן. והתבוננו היטב! כי אם גם עתה התעלמתי ממכם, ועיניכם לא יראוני; אבל תדעו נאמנה כי רוחי אשר עתה בצל שדי תתלונן תמיד מרחפת סביב לכל אחד ממכם, שש ושמש בעשותכם. רצון קונינו, ומצטער ח"ו אם תטו מן הדרך הישר; ותדמו אז בנפשכם שאביכם עומד לפניכם בוכה ומתחנן לבלי תעכרו נפשי העלובה, האהבכם יותר מנפשו, ובל"ה להשביט מנוחתי בעולם הנצחי; על כן התחזקו ואמצו בה' אלקיכם, ועשו נחת רוח לגשמתי, לקיים כל מצוה הבא לידכם בהתלהבות הקדושה, ומלהשמר מלעשות דבר עבירה ח"ו; ואם ח"ו יודמן לפניכם מקום מכשול הנועד לעבור, זכרו כבוד בית אבותיכם עד עשרי דרי, והמלטו על גפשותיכם ממקום הנסיון ההוא, הרחק כמטחוי קסת, ודעו וראו כי רק מנסה ה' אלקיכם אתכם, ומה רב טוב הצפון למי שנתנסה ועמד בנסיון, — וצא וראה כי כל גדולת אאע"ה שנברר הוא וזרעו אחריו ונתקרבו תחת כנפי השכינה מכל גויי הארצות, ה' זוכה לכל זה בעבור שעמד בכל נסיונותיו; וצאו חשבו כי עונג החטא הוא רק רגע, אבל המכאוב אשר ישאר אחריו כסילון בלב עמוק, הוא יהי' לעולם, בעה"ז ובעוה"ב עד בלי קץ. לכן אתם בבות עיני שליט"א, לכו בנים שמעו לי לקיים כל מצות ה', הן במצות שבין אדם למקום ב"ה, והן במצות שבין אדם לחבירו, לעשות טובות לכל אדם, ולבלי לעשות ח"ו רעה לשום אדם, וכל זה אפי' לנכרי בשוק, ואפי' לטונא או אויב אשר רדפכם, אם תזכו שימסרם הקב"ה בידכם, אל תשיבו לו גמולו בראשו, אלא התלילו עליי טובות, למען תחיו ותשכילו ותצליחו גם בעוה"ז בכל מעמד שיגור הקב"ה עליכם לטובה, כי לא בהון רב ועושר עצום, ובכבוד וברוממות יוכלל הצלחת האדם בעולם, כי כל אלה המה הנגזרים על האדם קודם בואו לעולם, מטעם נעלם מעיני כהות האדם, אבל הצלחה האמיתית של אדם

בעוה"ז כשישיג מגלו (או צולל בגלגל) המלחמה ממעמדו אשר העמידו הבורא ית', ויהי במעמד העושר או הבינוני, ואם תשמרו לעשות כפי המבואר, מובטחני בזכות אבותי הקדושים זצוק"ל, כי תמיד לא יעזבכם ה', וישפיע עליכם טובתו גם בעוה"ז, מלבד שתשמחו את נפש אביכם היודע צאתכם ובואכם בעולם שכולו טוב, ובעמדי שם סמוך לכם י"ה אתפלל בעדכם ובעד זרעכם וזרע זרעכם לאוי"ט לטוב לכם כל הימים ברחמי ית', ולמען תחיו בנעימתכם וישרותיכם אהובי' ונחמד' למעלה חגן ולמטה חן, וכל רואיכם יכירו וידעו כי אתם זרע ברך ה', זרע ישראל עבדו.

ב. הנני מצוה לכם בני ובנותי שליט"א, שכל מי שיבוא לפניכם לבקש ממכם שום טובה, ויהיה מי שיהיה, ואפילו שונא ואויב, ואפילו נכרי בשוק, אל תשיבו פניו ריקם מכל וכל, ואם לא תוכלו למלאת לו כל בקשתו, ואם גם מקצת לא תוכלו לעשות לו, דברו נא על לבו דברי תנחומין בנעימות, להמתיק לו מחשבותיו, והתנצלו לפניו בכל יכלתכם, למען יראה שאתם מצטערים בצערו, וישוב מלפניכם בלב שמח יותר מאשר בא לפניכם, אולם השמרו מאד מאד מלעשות רעה לשום אדם ח"ו ואפילו לנכרי, אם לא שיהיה הדבר מוכרח בעבודת ה' כגון רשע שירצה להיות שוחט, וכדומה, או שהדבר מוכרח להצלת עצמכם ואת שלכם, שהוא רודף אתכם להזיק לכם, או הרשות נתונה לכם לקצץ כחו עד שלא יכול להרע לכם, אבל עד כאן ותו לא — וזהו דרך התהו"ק דביכול להנצל מהרודף בא' מאבריו, אינו רשאי להרע לו יותר מזה — אולם אם יקרה לפניכם לעשות טובה לשונא, אפי' עשה לכם כל הרעות שבעולם, ברכו ה' אלקיכם שזיכה אתכם לעשות טובות לשנאיכם, ואל תזכרו לו ראשונות, ועשו לכם כנפים כנשרים להעניק עליו טובות, והס מלהזכיר לפניו גם מלה אחת מאת אשר עשה לכם: וזהו מדת הנדיבות אשר מוכתר בהם גפש יקרה, ודי לו הכאב אשר בלבו כלפיד יבער, כי נצרך לכם, וה' ישלם לכם טובתכם במדה גדושה וטפופה ותזדרזו מאד לבשר לכל אדם בשורה טובה והשמרו לכם מלהודיעו בשורה לא טובה ח"ו; וכן דקדקתי בעצמי מאד מאז פתח ה' עיני.

ג. אל יהי לכם שום חלק במחלוקת הקהל, ואפי' יהי מחלוקת שהיא לש"ש, כגון בקבלת רב או שוחט וכדומה, אל תתקוטטו על זה עם כת שכנגד דעתכם, ולא תחתמו על שום כתב של כת זו לבוא בקובלא בערכאות של גויים או במשפט דייני ישראל, רק אמרו דעתכם כי כך נוטה ותו לא, אולם אם ירצו מחדשי חדשות לשנות מנהגן של ישראל בביה"כ, או כשירצו לקבל בראש רועה אוילי, שאינו בקי בדיני תורה, וכ"ש כשידעתם שהוא אפיקורס, או קומו והיו לאנשים, ואם ידעתם שהקב"ה נתן כח בידכם לעקור מלתעות כפירים, לא תחמלו ולא תכסו, והעירו מלחמה על שונאי ה' המבקשים לקעקע ביצת ישראל, ושאו נס כי לה' המלחמה, וה' יעזרם ויהי עליכם סתרה.

ד. תחזיקו שלום ואהבה ואהוה ביניכם בני ובנותי שליט"א, ואם גם ח"ו יתקומם בין אחד ממכם לחבירו דבר שראוי להתקוטט עליו, לא תניחו ח"ו להשריש השנאה ביניכם; ולכן אם תהיו פנים אל פנים, מיד קודם שתלכו כל אחד מחבירו תחבקו ותנשקו זא"ז, ואם בין אח לאחות, ינשקו זל"ז על היד,

וכן בכל פעם כשיבוא א' ממכם עם חבריו יחדיו, יהיו נפטרים זמ"ו בחיבוק וגיחוק, ואם באח ואחות בנושק על הד'.¹

ה. בני ובנותי שליט"א, תמכו זה את זה בכל כחכם בכל עניין, הן בענייני הגוה, או בענייני הנפש, או בענייני הממון, וכ"ש כשתשמעו שח"ו א' ממכם נבוכ בענין מה, אזי אף עדיין לא יקראכם לעורה, תמהרו כנשרים עפות להושיע לו בכל יכלתכם, וק"ו בן בנו של ק"ו כשיקראכם לעורו, אל תעלימו עיניכם, ואל תאטמו אזניכם מלמלאות בקשתו ככל אשר תוכלו. ובפרטות תשגיחו היטב על אחותכם הצדקת רבקה שליט"א.

ו. הנני מצוה לכם בני ובנותי שליט"א, שבכל חודש ניסן ובכל חודש אלול, או בכל אחד החודש הסמוך לו מלפניו או לאחוריו, יכתוב כל א' ממכם לכל א' ממכם דרישת שלום וברכת שמחת יו"ט, וכ"כ ביום הלידה של כל א', יכתבו לו כל אחיו ואחותיו שליט"א ברכת מז"ט, והנה יום הלידה של בני הגאון רב"י שליט"א הוא י"א מנחם, יום הלידה של בני רמ"מ שליט"א הוא בט"ו חשוון, יום הלידה של בני יעזר שליט"א הוא בט"ו כסליה, יום הלידה של בני קילא תחי' לאוי"ט הוא ב"א טבת, יום הלידה של בתי גנענדל תחי' לאוי"ט הוא בר"ח אב לרחם, יום הלידה של בתי רבקה תחי' לאי"ט הוא בכ"ט טבת, ויום הלידה של בתי הענא תחי' לאי"ט הוא בו' חשוון, וכ"כ כשיחוגו ה' לכל א' ממכם שמחה בביתכם. בחיתון מזרעכם שליט"א, או בהמלטת זכר, תודיעו לכל אחותכם שליט"א, וממילא משתמע שצריך שתשיבו כולכם בברכה לקול המבשר ואומר, ולא תסגנו ח"ו מזה מיד, רק כשיש אונס גמור ח"ו.

ז. כל אחד ממכם בני שליט"א תלמדו בכל יום לכה"פ פרק א' בספרי זרע ישראל או בספרי תפארת ישראל, וביום שלאחריו תחזרו אותו פרק ותלמדו עוד פרק להלן, וכן בכל יום ויום, חוץ משיהי' אונס גמור מאוד, אבל כשיעבור אח"כ האונס, תראו למלאות את אשר חסר ממכם, והקב"ה בוכות זה יצליחכם בכל ענייניכם, ובכל שבת קודש תלמדו בכלכלת שבת שלגן, לכל הפחות ג' או ד' דפים בקופת הרוכלין.

ח. כל שרק אפשר לכם בני שליט"א הזכרים, תלכו ערב ובוקר לביהכ"ב להתפלל בצבור, אולם כשמהפללים הקהל מנחה ומעריב ביחד בעוד יום, לא תתפללו עם הציבור רק מנחה ותפלה י"ח של ערבית, וכשיגיע זמן ק"ש, דהיינו אחר צאת ג' כוכבים בינונים, תתפללו מעריב ביחידות עד אחר ברכת יראו עינינו.

ט. הנני מצוה לכם בני ובנותי שליט"א שבכל ק"ש תכוונו בפסוק שמע ישראל בני העיקרים, וכן נהגתי תמיד מיום שהאיר ה' עיני, בכל עת שאמרתי הפסוק הקדוש הזה, העברתי ידי על עיני ודמיתי א"ע כאז בימי ילדותי כשעמדה אמי הרבנית הצדקת זצוק"ל עלי, וקראה לפני מלה במלה שמע ישראל, כלומר שמע אתה הישראלי מצות אביך שבשמים שבתורה שבכתב ושבע"פ, בין שתבין או לא תבין טעמן, והוא אמונת תורה מן השמים, ה' אלקינו, הריה הוא רחמים,

¹ צ"ע כי באהע"ז ס"י כא סע' ז כתוב שדבר זה מגונה מאד.

ואלקים מדה"ד, כלומר, ודע כי כל מה שנפגשך בעולם, בין לטוב או להיפך, הוא בהשגחתו ית', אם לשכר על עשותך רצונו, או לענשך על עברך ח"ו על דבריו, ולא ח"ו במקרה פגשך דבר, והוא אמונת השגחה, ה' אחד, ר"ל אבל דע, כי גם כשיסרך ח"ו אבינו שבשמים, כאב את בן ירצה, לא ח"ו לנקום על שעברת על רצונו, רק להעידך לשוב מטעותך, או לנסותך, ובין כך וכך הוא למען הטיב לך באחריתך בעולם שכולו טוב בעוה"ב, והיינו ה' אחד, ר"ל גם מדה"ד מדת הרחמים הוא מאחדותו ית' בעולם האחדות שאין שם הרכבה, והיינו אמונת השארת הנפש.²

י. אתם בני הזכרים בכל ער"ח תתענו עד הצות, חוץ כשיארע סעודת ברית, או שום יום שמחה לכם, או כשיש ח"ו שום מיחוש או עיפות או שאר צורך, א"צ לכם להתענות; ועכ"פ תלכו כל שאפשר לכם לתפלות יוכ"ק עם הקהל.

יא. כל שיש ביה"כ בעירכם שמתפללים שם ב"י, תתפללו שחרית וערבית ב"י ולא ביחיד, וכבר אחז"ל כל שיש לו ביה"כ בעירו ואין נכנס שם להתפלל נקרא שכן רע, ר"ל שהקב"ה מתרחק ממנו כמו שמתרחק אדם משכ"ר, ואינו שומע תפלתו, חוץ משיש לו לאדם שום מיחוש, או שיהי' לכם צורך גדול, או תתפללו בביתכם אבל בחדר מיוחד שאין בו המון בני בית, ובתפלת ש"ע תעמדו תמיד במקום א' מיוחד לכם לתפלה בביתכם, וגם לא בתוך המון בני הבית.

יב. ח"ו לכם בני הזכרים והנקבות שליט"א ולכל בני ביתכם לשתות חלב שלא נחלב בפני ישראל, או מלשתות סתם יינם, וכ"ש מלאכול גבינה של נכרים, או מלהניח משרתת עכו"מ³ שלכם לקנות דבר בשבת קודש בעד מצות, ואפי' בהלואה אסור לכם, רק פת (הג"ה: ולחם שאפה עכו"ם לצורך עכו"ם בשבת, מותר רק בשעת הדחק או לצורך מצוה, רק שלא יאמר מע"ש לעכו"ם שיאפה בשבילו, כן העלה רבינו זצוק"ל בכלכלת שבת, ועיי"ש בדין אמירה לנכרי סי' ז', ד), ושכר וכדומה שנצרך לאכילת שבת מותר לכם ליקח בהלואה בשבת, וכ"כ אסור לכם לשתות קאפע שבשלו עכו"ם או חממו אצל האש בשבת לצורככם, וכן שאר תבשיל שבשלו או חממו אצל האש בשבת, ורק בימות החורף יעמידנו עכו"מ⁴ בהרעה קודם הסקה. מיהו בשיש לאדם קצת חולי, (א. ה. יעויין אור"ח סי' שכח סע' ז). מותר לומר לנכרי לבשל לו דבר.

יג. אתנה בנותי שליט"א וכלותי שליט"א יהי' אסור לכם לילך אפי' במקצת שערות ראשיכם מגולות, וכל אשר תעשה ח"ו ותעבור על צוויי זה, יהי' אסור לה להזכר על שמי לומר בת פלוני בין בכתב או בע"פ, ולא תאמר עלי אבי או חמי, ולא תזכר שמי על בניה, ולא תבוא על קברי או ד' אמות סמוך לקברי לעולם, — ודבר זה יהא חל גם על נכדי הנקיבות שליט"א. וכן כל מגלח בתער פאת וקנו מיוצאי ירכי אפי' נכדי, יהי' גזירה זו חלה עליו. ואם ח"ו נכשל א'

2 הכוונות הנאמרות כאן הם רק בתור תוספת לכוונות שנתבארו בשו"ע סי' סא סע' ו' וסי' סה סע' א והיינו לכיין בשמות אדני אדון הכל היה הוה ויהיה, ובאלקינו תקיף בעל היכולת והכוחות כולם. ובאחד שהוא יחיד ומושל בשמים וארץ וד' רווחות.

מהזכרים והנקיבות הנ"ל בדבר א' מהנוכר בסי' זה או בסי' י"ב ישבע לפני ב' עדים שלא ישוב עוד לאולתו, ואז ושב ורפא לו.

יד. בע"ש לא תאכלו בחצות סעודה שלימה בשר ותבשיל כמנהג המתחדשים, אם לא שיהי' או סעודת מצוה, ורק בשבת קודש יאכלו עונים וישבעו בשר ודגים ותתענגו על ה' ויתן לכם כל משאלות לבכם לטובה, ואל תפנו אל אשר יאמרו לכם הנאחזים ברשת יצה"ר כי האכילה בערב תזיק — כי שקר דברו אלה הכסילים כי שלוחי מצוה אינן נזקין, כי אבותיכם מעולם נהגו בדרך קדושה זה, ועד ינובון בשיבה ת"ל ודשנים ורעננים יהיו, ולכן הנני מזהיר לכם מאוד בזה בני ובנותי שליט"א.

טו. בכל ע"ש באיזה שעה שתרכו אחר הצות, תרחצו פניכם וידיכם בחמין ובבורית, ותלבשו או הכתונת — ולא בשבת בשחרית כמנהג הבורים, אמנם אם יהי' שום אונס שלא תוכלו ללבשו קודם שבת, או תלבשוהו עכ"פ בלילה אחר צאתכם מביהכ"נ קודם קידוש, ורק אם לא הובא לכם כתונת עד אחר הקידוש אז עכ"פ תלבשוהו כל שאפשר מיד ללבשו עד בשב"ק, אבל ח"ו ללבשו במוצ"ש או ביום א' או בלילה שלאחר יום א', רק ביום ב' ובימים שלאחריו מותר, ואם יהי' עיו"ט ביום א', מותר ללבשו לעת ערב קודם כניסת יו"ט. ודבר זה אני מצוה לבני ולבנותי כולם שליט"א, וכלכם בשב"ק בערב תלבשו בגדי שבת.

טז. קודם רחיצת פניכם כנ"ל תכינו השולחן עם המפה של שבת עליו, ואתם הזכרים שליט"א תעמידו הנרות בעצמכם על המנורות, ותחתכו ראש הפתילות כדי שיהא נוח להדליק, כל זה תעשו בעצמכם, אם לא יהי' שום אונס או שטנה שלא תוכלו לעשות כן בעצמכם, אז יעשה ע"י אחרים, אבל מצוה בו יתרה מבשלוחו.

יז. הזהרו מאד מאד בני ובנותי שליט"א מן הכעס, ומן הגאווה, ומפנים זועפות, כי הכעס יזיק מאד להבריאות ולהשכל ולהזכרון, ואם יכעיסכם אדם, עכ"פ הזהרו שלא תדברו או בקול רם, כי זה כאש לנעורת וכגפרית על גחלים בוערות, ואם אפשר לכם תעזבו מיד החדר ההוא ותלכו לחדר שאין שם אדם או לחוץ והגאווה תכפיל את האדם יותר מאשר ידומה, ופנים זועפות ירחיק ממנו כל אדם, ותתעבהו מכל אוהב ורע; אלא תרגילו א"ע להקדים ולקבל כל אדם בפנים יפות, וכן הזהירנו חז"ל הוה מקבל כל אדם בשמחה, וזה ירבה לו לאדם אוהבים רבים, ואין לך הצלחה גדולה יותר בעולם מאילו שיהיו לו אוהבים רבים. — ואעפ"כ לא תזלוזלו בעצמכם להתערב ביניהן להיות כא' מהם. כגון לעמוד בלהק קשר אנשים כשעומדים בשוק, או לישב בחברת משחקים בחתונה וכדומה, ועי' מ"ש בפירושי למסכת אבות פ"ב מ"ד ס"י 31 בד"ה וזהו שאמר החכם וכו' ע"ש תדקדקו שם מלה במלה בכל הדברים שכתבתי שם באותיות מרווחים, — ותקשרו הדברים ההם מאד על ובתוך לבבכם, והכלל העולה מזה כשתבואו בין בני אדם פשוטים תרחיקו א"ע מכל דברי שחוק ובדחנות, ולא יהיו דבריכם עמם כ"א מענה רך, ותכליתיים, ושקודיים, ערנסט בל"א.

3 זה שייך דוקא בארצות הנוצרים, כמובן.

יח. אתם בני הזכרים שלגמור את המלאכה הזאת כל יום בשחרית כל יום לכה"פ דף א' במשניות עם חבורינו זרע ישראל ולחזור עליו בערב, ואם ע"י שום אונס תתעכבו יום א' מללמוד כסדר הזה, תטרחו א"ע להשלים מה שחסרתם מיום או יומים. וכן בכל שבת תלמדו לכה"פ דף א' או ב' מכלכלת שבת שלנו ולחזור עליו אותו יום, וכן בכל קיץ, תלמדו בכל שבת פרקי אבות שלנו, הוא תכלית גדול לכונן המדות, ואין כאן כפל מסימן ז הנ"ל.

יט. בספרי זרע ישראל נזכרו כמה שגיאות וחסרונות מהרשע צענזור בוויילנא, על כן כל א' מכם יודרו להעתיק התקונים שתקנתי משגיאות וחסרונות ההם בספר זרע ישראל שאני לומד בתוכו, כי שם תקנתי ת"ל הרוב.

כ. בני הזכרים שליט"א, דעו כי ע"ר אאמ"ו הגצוק"ל בעת פרידתו צווגי להעתיק חבוריו על ד' ש"ע תוך שנה ראשונה, ושבאם ירחיב ה' ב"ה את גבולי אטריח א"ע להדפיסם, ושלכה"פ אדפיס סדר של אה"ע, ואני פי מלך שמור, והעתיקתי ת"ל כל הד' ש"ע תוך השנה הראשונה ועד הנה עזרני ה"א ברחמיך יתברך להדפיס ש"ע (כאן כמדומה חסר א' או ב' מלות, ועד עתה לא הודפסו רק ב' חלקים דהיינו א"ח ואה"ע), מחבוריו; ואני בה' אצפה שיחייני להדפיס כל הד' ש"ע בחיי, ואתם ידעתם כי זכני ה' לחבר פירוש ארוך מספיק על סדר טהרות ושמך בישראל יקרא עטרת תפארת, יש בו ת"ל נפלאות רבות אשר חנני ה' ברחמיך ית' ויתעלה שמו לנצח נצחים, ומובטחני שבאם אזכה שיצא לאור עולם, לא יתעסק אדם בלמדו סדר טהרות אם לא יהי' עטרת תפארת זה בראשו. אולם לא ידעתי כי לבעבור כי קטונתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשה ה' עמי בעולמי, אם עוד יגדיל חסדו עלי להדפיסו בעדני חי עמכם היום. לכן אתם בני בטני שליט"א, אתם אשר השארתים אחרי לעמוד בחקאי בעוה"ז, תיכף אתר השבעה תחלקו לכם הקונטרסים ע"פ גורל או כפי הנאות לכלכם וכל א' מכם יעתיק כל הספר כולו על נייר חזק ובאותיות גדולות ונייר שחור ויפה, וכשיגמור כל א' קונטרסיו, יחליפם עם אחיו, עד שכל א' וא' מכם בני יהי' לו התיכור הזה על נייר יפה ולא בכתב מטושטש, ויהי' נחת רוח לנשמתי בעולם הנצחי, אם יהי' אפשר לכם לגמור כל א' וא' מכם העתקת כל הספר תוך שנה ראשונה, ובהעתקתם תניחו גליון רחב, למען כאשר תגמרו העתקת כל דף ודף, ותמצאו ט"ס בהעתקתם תכתבו התיקון על הגליון. אולם אם חפץ בנו ה' וירחיב גבול א' מכם או כולכם, תטרחו להדפיסו, אבל רק עם הפנים, דהיינו המשניות הקודש באמצע ויכין בימין, ובוועז בשמאלו עושר וכבוד יתן ה' לכם בני לבבי שליט"א בזכותכם את הרבים ע"י אביכם אשר עומד ומתפלל סמוך לכסא כבוד ה' בעדכם ובעד בני ביתכם וז"ק שליט"א. ומי זמי שלא יוכל לגמור העתקות כל הספר בשנה הראשונה אחר פרידתי, עכ"פ יודרו לגמור העתקתו אח"כ כל קמא דאפשר.

כא. בשנה הראשונה יהי' רוב עסקכם בתורה רק בחבורי שחנני ה', וכן בכל יום יא"צ שלי או של אמכם הצדיקת וצ"ל, כי דלי אמרי גם דלה היא, כי גם היא משכה עמי בעול, וסבלה עמי בכל הרפתקאות אשר עברו על ראשינו בעוה"ז בחלק וחלק בין שנינו, והשתדלה לחזק גופי לתורה ולתעודה, ועליה אמר קרא שמח וזולון בצאתך וישכר באהליך עוז והדר לבושה ותשחק ליום

אחרון, הגם כי היתה רק כאניות סוחר, ממרחק תביא לחמה, דברווח ההוא יתוקן גם הספינה עצמה.

כב. בני ובנותי שליט"א הזהירו ב' ימי ר"ה ומכ"ש ביום הקדוש ב'י"כ, מלדבר דברים בטלים וגיחוך, וכ"ש מלמלא שחוק פיכם, וזכרו לפני מי תעמדו אז למשפט, לפני ארון העולם, ויש עוד דברים לדבר אליכם בזה ואפרטם אי"ה לקמן במנהג ישראל אשר אכתוב לכם בסוף קונטרס זה (בעוה"ר נחטפה השעה ולא נגמרה הצוואה), אולם מי ומי מכם שיזכה להיות למליץ בין ישראל לאבינו שבשמים, דהיינו להיות ש"ץ בימים הקדושים הללו, תהדרו לשורר הנגונים ששמעתם ממני, כדי שתזכרוני בתפלתכם, וכשיהי' כוונתכם אז קדושה יהי' עי"ז נ"ר לנשמת.

כג. אתם בני הזכרים לא תאכלו בשר כל ג' שבועות שבין המצרים ולא תשתו יין ולא תגלחו שער רק בסעודת מצוה שניהן מותרים אפי' בעת"ב. אולם אתנה בנוהי שליט"א ח"ו לפרוץ לכם גדר ישראל לאכול בשר ויין חוץ מסעודת מצוה תוך הט' ימים שאחר ר"ח מנחה. וכולכם בני ובנותי שליט"א לא תאכלו דגים בעת"ב, וביום העכור בעצמו תזהרו בחליצת מנעלים מעור כל הלילה ויום בבית ולא תלכו בחוץ רק לצורך מאד, ולא תדברו עם שום אדם ביום העכור ההוא רק מה שנצרך מאד, וח"ו מלדבר אז דברי חוכא ושחוק כי הוא הוא היום שבו נכבה אור אומתינו הקדושה ותזהרו בסעודה המפסקת בפת יבש במלח וביצה מגולגלת קשה ובישיבה על הקרקע כנהוג.

כד. ביום יא"צ שלי לא תתענו רק עד חצות, כי לא טוב אנכי מאבותי כי כך צונו ע"ר אאמ"ו הצוק"ל (צ"ל זצוק"ל), אולם אני נהגתי א"ע שמיד אחר חצות אומר ענינו ואלקי נצור, (א. ה. נ"ל דכוונתו הרבש"ע באלקי נצור), ושתיתי קאפע שחור ולחם פשוט במלח, ושתיתי מים וחזרתי ללמודי בחבורי ע"ר זצוק"ל, ולא טעמתי מאכל או משקה אחרת; וכן תנהגו גם אתם אם יאמץ כחכם אבל לא בעבור כבודי רק בעבור יהי' רוחכם נמוכה ביום ההוא, למען תתעסקו כל היום ההוא וכל הלילה שלפניו בספרי שחנני ה' בהם, עד שתחטפכם שנה, וכן הי' התנהגותי תמיד ביום יא"צ וכשיודמן לפניכם לעשות מצוה או ג"ח ביום ההוא תתעמלו א"ע בכל כחכם להשתדלה למען לזכות נשמתי על ידיכם אתם אשר העמדתי בחקאי אחרי. וכל היום ההוא וכל הלילה שלפניו לא תדברו דברי הבאי ובטלים או דברי חיוך, וכן תעשו ביא"צ של אמכם הצדיקת ע"ה.

כה. הזהירו מאד להתפלל בכוונה בכל תפלת המנחה, ובכל התפלות שבעש"ת, שאז קרוב ה' לכם בני שליט"א, ומצוי טפי שתקובל או תפלתכם ברחמיו ית', וגם אתנה בנותי הזהירו להתפלל בכל יום בשחרית מברכת יוצר עד אחר הש"ע. ובמנחה לכה"פ אשרי וש"ע, וק"ש שעל המטה. אמכם הצדיקת היתה נזהרת מלתפור או לחקן במעשה מחט שום מלבוש בכל יום ע"ש, ואתנה בנותי שליט"א תהיו עכ"פ נזהרים בזה מחצות היום ולהלן.

כו. אם ח"ו יהי' קטט לכם בין איש לאשתו, יהי' מאיזה אופן שיהי' אם רק לא משום מחלוקת לש"ש, ואפי' אחר הכאה או קללה ח"ו [אשר לא תקום ולא תהי' ח"ו, רק גוזמ' נקיטנא], או הבן או הבת שליט"א קודם לכתם לישן

ילך לחברת חייו, ויאמר לו, אבן צונן שלא אלך לישן עד שאתפייס עמד, לכן הנני מבקשך שתמחול לי מה שפגעתי בכבודך, וגם אני מחול לך מה שפגעת בכבודי. ולמחרת אף שלא התפשרו עבור הדבר שהתקוטטו עליו, אעפ"כ לא יזכר ולא יפקד על פיכם או בהנהגתכם נגד בעלי ברייתכם אלו שום זכרון כעס עבור הענין, וזכרו נא בני שליט"א, מ"ש חז"ל להזכירי אוקירו נשתייכו כי היכא דתתערן, וכדכתיב ולאברהם היטב בעבורה, ואתנה הנקיבות שליט"א זכרו מ"ש חז"ל לכם, איזה אשה כשירי כל שעושה רצון בעלה.

כו. זה איזה שנים כתבו לי מהוראדנע הרב ר' מרדכי אייזנשטאט בעה"מ שו"ת פתחי תשובה וחבריריו, שארשה להם לחזור ולהדפיס פירושינו תפארת ישראל, וכמדומה תמצאו מכתב הזה בין המון מכתבי, הן אמת נתתי או תודה לה' שזכני בזה שהבינים לחכמי הדור דברי פירושי, והם בקסוני עוד שאם יש לי הוספות בפירושי הנ"ל אשלח להם וידפיסום משולבות תוך הפירוש המדפס כבר, ואעפ"כ לא יכולתי למלאות רצונם, כאשר עוד היו לי איזה מאות סדרים מהמודפסים, אולם אם יקרה ה' לפניכם מי או מי שירצה לחזור ולהדפיס חבורי המודפסים כבר, תנו לו המשניות עם פירוש, אותן שאני לומד בתוכי, שיש שם כמה וכמה הוספות ושנויי רטומין על הגליון למען ידפיסם גם הם תוך הפירוש הישן, ויקבל ממכם הכל בחנם, רק שיחזן לכל א' מבני שליט"א לכל א' זאטץ א'.

כח. הבנים והבנות שליט"א אינכם מחוייבים ללכוש שחורים תוך שנה ראשונה מפרידתי רק כשתרצו, ובתנאי שיתרצו גם אישי בנותי שליט"א בלי קטט ח"ו עבור זה. כל שנה ראשונה מפרידתי, אם יודמן לכם לעשות שום מצות ה' ב"ה או שום ג"ח, תתעמלו עוד לעשותה, והגם שבכל עת כך אתם מחוייבים, אפ"ה בשנה ראשונה השתדלו ביותר בזה כדי לזכות נשמתי בעולם שכולו טוב. כט. ביא"צ של ע"ר אאמ"ו הגזוק"ל שהוא טוב אדר ראשון, וביא"צ של אמי הצדיקת זצ"ל שהוא כ' מנחה, וביא"צ של א"ה הצדיקת זצ"ל, שקבעתי בי"ד תמוז [כי הבטחתי לה כן] תדלקו אתם הזכרים לכל א' מהנ"ל גר יא"צ, ותלמדו עבורן באותו יום איזה הגדה ותאמרו קדיש דרבנן אחר הלימוד והיה"ר שתמצאו להלן במנהגן של ישראל. שם ע"ר אאמ"ו הגזוק"ל הוא רבינו גדליהו בן א"ז רבקה, ושם אמי מורתי הצדיקת ז"ל שרה קילה בת א"ז רבקה, ושם א"ח הצדיקת ז"ל רחל בת סיני, וכך תזכרום בהיה"ר לאחר הלימוד וכל זה רק כשאפשר לכם וכשאינכם טרודים בדרך, ואז כשאפשר לכם תתפללו גם בציבור באותו יום.

ל. בני הזכרים שליט"א הזהירו בקידוש היום על יין ממש ולא על מי צמוקים, וכך הי' נוהג ע"ר הגזוק"ל, ורק כל שאפשר, וכן תהיו נזהרים שיהי' לכם כל א' לולב ואתרוג מיוחד והדסים ירוקים בסוכות, גי"כ כל שאפשר לכם. אולם לישיב בסוכה בכל סעודה וסעודה כל ימי הג' הסוכות, כך צונוי אבינו שבשמים יתש"ו, ולא כהקלין שמסתפקים לקדש בסוכה.

לא. בני ובנות שליט"א הזהירו בהוריות בכל ענין, וכל דבר שתוכלו לעשות מיד, לא תאחרו אותו עד למחר או לאחר שעה, אם לא שהדבר צריך ישוב: אם או איך לעשותו, ובפרטות תרגילו א"ע בקימה מהמטה בבוקר השכם, וכן הי' נוהג ע"ר זצוק"ל, וזה בעהש"י מאריך ימיו של אדם כמ"ש הטבעי"י.

הזהרו בסידור ענייניכם בכל דבר, כל דבר הדבר שבבתיכם יהי לו מקום מיוחד
באופן שתמצאוהו אפי' בחשיכה בלילה, וגם לא תצטרכו לאבד הזמן בבקשכם
אותו, הזהרו בנקיות הן במלבושיכם והן בגופכם, ולכן לכה"פ בכל שבוע ה'
או ו' תרחצו גם רגליכם בחמין ותחטכו אז צפרני רגליכם, וזה בכל יום שתרצו,
רק טוב יותר בשיהי' סמוך או בעש"ק, רק לא במוצש"ק או ביום א' או לביל
שלאחריו, כמו שצויתכם בכתונת לבן לעיל. הזהרו לבלי לילך יחף אפי' על
רצפת הבית אפי' פסיעה אחת, וכן הזהרונו חז"ל לעולם ימכר אדם כל מה שיש
לו ויקנה מנעלים לרגליו, וכן תזהרו שלא יבוא מים תוך מנעליכם, כי זהו מסוכן
לבריאות, וזכורני כי ע"ר הגזעוק"ל ה' מקפיד מאד על זה, והזהרונו עליו. הזהרו
בני ובנותי שליט"א לבלי לרכך טבעכם לכרכו במוכין ואדרים, רק תתרגלו וגם
תתרגילו וכן בניכם בהתקשות הגוף וכן צונוי והרגלני ע"ר צוק"ל, אבל אעפ"כ
גם בזה צריך האדם להתרגל במצוה.

לב. ראו נא בני שליט"א הדברים הללו שצוותים בסי' הקודם אלו הם
ארחות חיים להאריך ימיכם בעהש"י, והזהרו בהם, דההשכמה לקום בבוקר בקיץ
ובחורף, אם כי קודם שהתרגל האדם בו יקשה קצת על האדם, אעפ"כ מחזק
הוא את האדם בעוהש"י בכל כחות הגוף וכחות הנפש, ובענין הקשות הגוף, גם
הוא מחזק הגוף, ובאמונה כי ע"ר הקצועוק"ל לא הנחני לחמם הכתונת בחורף קודם
שלבשתיו, ורק אם הוא רטוב קצת, או צריך לתלותו קצת נגד התנור להפיג
רטיבתו שלא יזיק להבריאות, אבל לא עד כשיעור שיתחמם וכן עשה הוא לעצמו
לגופו הקדוש ואמר שע"י יתקשה עור האדם כרקועי פחים צפוי על הגוף לבלי
יתפעל משנוי אוירים ומשאר דברים וכדומה.

לג. צונוי ע"ר לבלי לאכול בדרך הליכה, ולבלי לשתות מעומד, ולאכול
רק עד להסיר הרעב, ולא עד שלא יוכל לאכול, וכשאלך בחושך, וכ"ש בתוך
חדר, יהיו תמיד ידי פרושות לפני, כדי שלא אהי' נגוף או חבול מדבר העומד
לפני בלכתי, וגם צונוי שכשעלה או ארד מעל מדרגות כבש טרעפפע בל"א,
תמיד אחזיק בידי אחת את המשענת שבהצד מהכבש, כדי שבאם ח"ו ימעד כף
רגלו, יהי' נאחו לבלי ח"ו יפול למטה, ובכל אלה גם אני מצוה לכם בני חמדת
לבבי שליט"א.

לד. הזהרו בעצמיכם לבלי לרוץ וכ"ש בעלות לכבש רק במקום הצורך
מאד מאד, כי מלבד שע"י הריצוי בעצמה, בקל יכשל ברגליו ואפשר שיבוא
ח"ו לידי סכנה, אלא גם יחליש כח הראי', ויקצר ימי חיי האדם, כמ"ש חז"ל
אשר כך פי' דבריהם פסיעה גסה נוטלת חלק ממאור עיניו של אדם, וכן כתוב
הטבעי המפורסם הופלאנד.

לה. הזהרו בעצמיכם מאד מלכנס או לילך בכל מקום סכנה, כגון על קרח
שאינו בטוח מאד, וכ"כ בעלות על קרש שאינו רחב שמונח במקום גבוה, וכדומה
הרבה מאד, וכ"כ הזהרונו הז"ל לא ילך אדם (חסר מלת ,,במקום") סכנה ויאמר
עושין לי נס שמא לא יעשו לו, ואם עושין לו מנכין מזכותיו, וכ"כ הזהרני
ע"ר צוק"ל לבלי לישב על עגלה בעבר' על מעברה פראמע, ולא על דלת מרתף.
לו. כשתלכו לישן בערב, תסירו מעל רגליכם הפומקאות שטרימפע גם
תפתחו ותסירו כל קשר והידוק שבמלבושכם על הגוף, כי כל זה מונע להגוף

מלהתפשט ומלהעלות אדיו המקולקל, ומזה מאד להבראות כמ"ש הטבעיי,
וכשתשכבו יהיו המצע שתחתכם משופע, דהיינו גבוה ממול הראש, ומרודד ונמוך
כלפי רגליים, וגם הכסות שתחת הראש יהיו רבים, באופן שכשתכבו (צ"ל
שכשתשכבו) תהיו מונחים משופעים מאד וגם תהיו מונחים על צד ימין, וחמשכו
הברכיים קצת למעלה כתמונת יוסב כי גם זה אמרו הטבעיי שבעוה"י יועיל
לבראות ויאריך ימיו של אדם.

לו. הזהרו מהתחלפות הפתאומית מצנים לפחים או איפכא, כגון כשירגיש
האדם א"ע מחומם וישתה משקה קר או יפתח בפ"א מלבושיו, וכ"כ כשמרגיש
א"ע מקורר וימהר סמוך לתנור בוער או לחדר מחומם מאד, כי כל אלה מרעידים
פתאום כח החיוני ומסוכנים מאד מאד, רק לאט לאט צריך לעשות התחלפות הזהה.
וגם על זה הוזהרנו מאד ע"ר זצוק"ל. וכ"כ הוזהרני לבלי לשנות מיד אחר
אכילת פירות רק אחר כמו חצי שעה מאכילתם.

לח. בני ובנותי שליט"א, מימי נוהרתי לצוות למשרתת שלנו ואפי' היתה
נכרית לעשות דבר קשה או דבר שנפשו של אדם קצה ממנו, כגון שלפעמים
רחוקות קרה לי שהוצרכתי לגב"י בלילה על כלי הלילה, או מיד בבוקר השכמתי
ושפכתי בעצמי הצואה לביהכ"ס ואמרתי בלבי הלה עשני עשהו, ואפי' על בהמי
צווני הקב"ה לחוס עליה, וכדקיי"ל צעב"ח דאו', ומכ"ש כל אדם וק"ו בן בנו
של ק"ו במשרת ישראל שצונו אבינו שבשמים לא תרדה בו בפרך, וכן תעשו
גם אתם, כי כן צווחי ובחיי ראשי כי זוכרני כד הוינא טליא, ואמרתי באמצע
הסעודה להמשרתת שחביא לי לשנות, והמשרתת תמיד היתה בשבת יושבת
על השולחן של ע"ר זצוק"ל. וגער בי אאמ"ו זצוק"ל, ואמר כל עמל אדם לפיהו,
וגם לה לב כמוך, ועתה היא אוכלת! והוצרכתי בעצמי לקום ולהביא לי לשנות
וכן נוהרתי מימי לבלי לומר למשרתת באמצע אכילתה שתעשה לי דבר.

כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא מלה במלה, אתה ה' צורי וגואלי, אשר
פדית נפשי מכל צרה יקרה בנואלי, ותהי עמדי ככל הדרך אשר הלכתי בפתעלי,
ותשלח לי עזרך מקודש ותוציאני מהמבוכות, סבוכות במצוקות, קצרות וארוכות.
חזקני ואמצני ה' אלקי אבותי, עם כל זרע קודש אשר חננת את עבדך, לא
אודותי, רק למען לעבדך שכם אחד.

בעל תפארת ישראל בפירושו סוף מסכת קנים

מדבריו

מערכת המעיין מצאה לנכון לא לפרסם הספדים על האי גברא רבה, הרב משה אליהו הכהן מונק זצ"ל, שנפטר לפני חודשיים באופן פתאומי בהיותו מלא פעילות למען היהדות הנאמנה בארץ ישראל. מעטים האנשים שהיו כה מעורים בחיי הרוח והמעשה, בלימוד התורה ובקיום מצוותיה, כמוהו. ראשית צמיחתו בק"ק קלן על נהר ריין, אחר כך ישיבת טלו שבליטה, ישיבת חברון בירושלים ת"ו, תנועת נוער עזרא, הקמת התישבות תורתית, שליחות הצלה לגולה הדוויה, מפקח ראשי בעלית הנוער — יחד עם זה מלמד תורה ברבים, גואם וסופר המעיין להתמודד עם בעיותיו של עם התורה בארץ ישראל.

בהספדו בתום השלושים, ציין הרב אהרן בייפוס שליט"א, רבה דקהלת מקור חיים בפתח תקוה, מדה אופינית של הרב משה מונק: לפעמים התקיימו אסיפות למען חזוק הדת בפתח תקוה, שהיו מיועדות לבעלי בתים. ואף על פי שהרב מונק לא היה מוזמן לנאום, בכל זאת הופיע וישב כיהודי פשוט בין השומעים מהתחלת האסיפה ועד סופה. למרות עומס העבודה הגדול של הרב מונק, לא פטר את עצמו מלשמוע שעה ארוכה דברי תורה לחזוק הדת, כדי לתת את חלקו להצלחת האסיפה. ואולי כאן המקור להבנת אישיותו — כמעט יחידה במינה — של הרב מונק. כבוד עצמי — לא ידע מה זה, כבוד תורה מדומה — מעולם לא הכיר, ולכן היו כל כוחותיו פנויים להרבות כבוד שמים וכבוד תורה אמיתי. לא תמיד הקשבנו לדברי רבי משה הכהן מונק זצ"ל. נתכונן שוב בדבריו, וגשמע קולו בבואו אל הקדש לפני ה'.

תורה עם דרך ארץ

הכנות הכרוכות בלימודים הכלליים

הסכנה שכמדיעים: הסכנה הכרוכה בלימוד המדעים ברורה וגלויה לעין, הלא היא סכנת המינות. ר' אלחנן וסרמן ה' ינקום דמו. בתשובתו (סימן יא, סעיף ה') מסתמך על דברי הרמב"ם; וזו לשון הרמב"ם: „ספרים רבים חברו עכו"ם בעבודתה, האיך עיקר עבודתה, מה מעשיה ומשפטיה, ציוונו הקב"ה לא לקרות באותם הספרים כלל ולא גהרהר בה ולא בדבר מדבריה” (רמב"ם, הלכות עבודה זרה, פרק ב' הלכה ב'). ואמנם, אם כי איני כדאי לחלוק על גאון עולם כר' אלחנן וסרמן הי"ד, ומי כמוני ישיב את הארי אחרי המיתה, בכל זאת יש ללמד זכות על אלה שהתירו ללמוד מדעים לשם אומנות, כמו שהתיר גם גאון זה, למרות שכמעט אי אפשר היום ללמוד כל מקצוע עיוני מבלי להתקל בדעות אפיקורסיות. הלומד חוקי עבודה זרה, הלא הוא לומד רק לשם הכרת השקפה המנוגדת לתורה הכלית ניגוד, אין מטרה אחרת ללימוד זה, ברם, הלומד מקצוע

או מדע הרי תכליתו לרכוש אומנות, או להכיר את דרכי ה' בטבע או בהיסטוריה, ואם כי ספרי מדע רבים מלאים דברי חכמה, לא בהבנתם הוא רואה ייעודו, ואין עיונו העיקרי בהם.

התפתחות המדע בכל התקופות ובפרט במאה האחרונה הוכיחה עד כמה אין מסקנותיה יציבות, עד כמה האמת המדעית מתחלפת חדשים לבקרים. האם תורתו של ניוטון לא הוחלפה ב זו של איינשטיין? האם לא הפריכו התגליות הארכאולוגיות את תורת ולהויזן, לפחות בחלקה? האם לא קם אחרי פרויד פסיכואנליטיקן כיונג? האם אין גם כיום ביולוגים המכחישים בפה מלא את תורתו של דרווין? לו היינו תוקעים יתדותינו במדע, בשם מתן חופש מלא למחשבה, האם היתה היהדות מתקיימת עד היום במלוא זהרה? האם יש באמת חופש להנחותיהם של חוקרים?

על כגון אלה אמר החזון איש וצוק"ל לראש ממשלת ישראל: עגלה טעונה ועגלה ריקה, תידחה שאינה טעונה לפני הטעונה (סנהדרין ל"ב). שום תורה מדעית-מטפיזית — איזה פרוכס! — אינה מחזיקה מעמד יותר מעשרים שנה, מבלי שיקומו חוקרים שיוכיחו את היפוכה. האם נוכל להגיד לצעיר, לך, חפש את האמת, ללא משפט קדום, ללא הנחת אמונה כלשהי? האם ימצא אותה, האם יוכל למצוא אותה? לפי הנראה הוחק החוק מבריאת העולם: צדיק באמונתו יחיה, ואין דרך לשכל אל האמת המחולטת, כפי שהוכיח זאת קנט בתורת ההכרה. ספר הרב שמשון רפאל הירש, משנתו ושיטתו (ירושלים תשכ"ב)

שמירת כספים

תכנית עזר לכנוס למודי

טעם המצוה: מצות השמיטה בכלל מתכוונת להכרה, "כי לי הארץ". אין לאדם רכוש פרטי, כי הכל משועבד לה'. מתוך זה אסור עבוד האדמה, כמו שהימנעות מהעבודה בשבת מעידה שה' ברא אותה ואיננו יוצרים, כך גם הימנעות מעבודה בשנת השמיטה משמיעה לנו שאין אנו יכולים להראות את בעלותנו. העבודה היא סימן בעלות, אדמה נקנית ע"י עבודה, ומשום כך היא אסורה. לאותה המטרה מתכונת התורה בהפקירה את כל השדות. גם הלואה היא סימן בעלות, "עבד לזה לאיש מלוח". בכדי לעקור את רגש הבעלות מתוך הלב, גוזרת התורה על השמטת החובות ובטול העבדות של הלוה. הרב הירש זצ"ל מעיר, ש"רוח חכמים נוחה" על מי שמשלם את חובותיו אחרי השמיטה. הוא עושה את זאת לא מתוך שעבוד אלא בתור אדם הפשי, שמכיר את חובותיו המוסריות (ראה פירושו על פרשת ראה). "יד הלוי" בפירושו על ספר המצוות מסביר מבחינה תועלתית, שעול החובות הרובץ על האדם וגודל תמיד, לוקח ממנו כל אפשרות שוב להתחיל בעבודה פוריה ולבנות קיומו על יסודות בריאים, משום כך נותנת התורה שחרור מחובות, לאפשר לכל אדם לבנות את פרנסתו. מי שנמנע להלוות לפני שביעית, נקרא בתורה בן בליעל, והחכמים אומרים שבטוי זה נמצא בתורה רק אצל עבודה זרה — "יצאו בני בליעל מקרבך". אדם

כזה דומה לעובד עבודה זרה, כי הוא מאמין שאושרו תלוי רק בפקחותו לעקף את הוקי התורה כמו שעובדי עפודת צדוק האמינו. צדוק הצליח בעבודתם ע"י פולחנם. קונטרס הלכות שביעית, חלק ב (ירושלים תש"ה)

התנוך למצוות

מובן שתפיסת מהות עם ישראל בהשקפת ר' יהודה הלוי שונה כרחוק שמים מארץ מתפישת ההשקפה הציונית החילונית הרואה בחיים לאומיים עצמאיים בטחון מספיק לקיום האומה. ר' יהודה הלוי ראה כל האומות מעבר אחד של חולום, ואברהם העברי ועמו מעבר השני; הציונות מסתפקת בכך שגם עם ישראל נמצא כעם בין שוים לו בתוך שבעים האומות, לפי תפישת הכוזרי אין בייחודן של מדינה וארץ כדי להבטיח את ייחודו המיוחד של עם ישראל כשה בין שבעים זאבים, גם על אדמתו; ייחודנו בין האומות איננו בצורת זה ע"י אלה, אלא זה למעלה מאלה, ורק המצוות הן הערבות למהות המיוחדת של עמנו. בלי הבחנה ברורה זו בין תפיסת ר' יהודה הלוי לבין תפישת הציונות החילונית כמובן ייכשל המחנך במתן הסבר זה. עליו להבהיר היטב לחניכיו, שאין המצוות באות להבטיח קיומו של עם ישראל כעם בין העמים, אלא כעם שונה מן העמים, זו מגמת הבורא והבריאה, ומתוכה מובן ההיקף הכולל של המצוות, אשר חותך כל קשר אפשרי בינינו לבין העמים, הן כיהידים והן כעם, כמפורד ומפורד, וכמאוחד ומלוכד אנו שומרים על ייחודנו האלקי ע"י קיום המצוות המקיף את כל שטחי חיינו.

מתוך היקף המצוות יכולים אנו לפתח הסברה נוספת של המצוות, שאמנם איננה יכולה להופיע כתוצאת לואי מההסבר היסודי על שעבוד רצוננו לרצון ה'. המצוות מקדשות את הבריאה, את המציאות. מקורה של הסברה זו בקבלה ובתורת הסוד; היא בנויה, על תפיסת עולם שהדה אולי נמצא במאמר חז"ל המפורסם: אין לך עשב ועשב שאין לו מלך ברקיע שמכה אותו ואומר לו גדל. לטבע הדומם, הצומח והחי יש ערך ותפקיד עצמי, ותפקיד האדם להעלות אותו לייעודו ע"י מעשה המצוות, שהוא מקיים בו. חוקי הטומאה וטהרה המקיפים את כל חלקי הטבע והקובעים דינים מיוחדים לסוגים השונים של הנבראים, כלי מתכת, עץ, חרס, שק; זרעים, משקים, עוף ובהמה; חוקי מאכלות אסורים, מצוות התלויות בארץ, איסור שעטנז וכו' — כל אלה הן מצוות, הקובעות את היחס בין האדם לנבראים האחרים, ועל ידם מתקדשים האדם והבריאה גם יחד.

המעין, תשרי תשי"ד

חנוך לחיי משפחה

מטרת החנוך לחיי משפחה היא חנוך לחיי קדושה וטהרה. כל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה (רש"י ליקרא י"ט, ב.). ממילא אנו חייבים

להקיף בחנוכנו את האיסורים וההיתרים, על דרך: ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות. מובן, שחנוך כזה אפשרי רק, אם איננו תוחם לנושא זה מסגרת תלושה מכל מערכת הערכים של היהדות. אדרבה, כל ההשקפה של היהדות על הפרישות מחד, וההנאה מהעולם הזה, שהקב"ה ברא אותו להנחות בו את בני האדם מאידך, יכולה להגיע לבטוי השניא ביותר אגב חנוך לחיי משפחה. הרי מצות עונה, בנויה על החובה ועל החסד כלפי הזולת, הרעיה (ראה פסחים ע"ב:), הרי אסור נדה, כדי שתהיה חביבה על בעלה כשעת כניסתה לחופה (גדה ל"א), הרי מצות פריה ורבייה. בהקשר זה יש להביא את השקפת ר' יהודה הלוי על הברכות, הכופלות את ההנאה לאדם, השונה מן הבהמה (כזורי ג, י"ג—י"ז). יש ללמוד את מסילת הישרים על הפרישות, את דעת הרמב"ם בענין זה (הלכות דעות פרק ג). בקצור: אין לנתק את הנושא המיוחד מהמסכת הכללית של צרכי היהדות, ויש להאיר אותו בתפיסה הסגולית של התורה לגבי חובות הנאות בעולם הזה. הכללה זו במסכת כללית תתרום הרבה להפגת מתוחות יתר, תעלה את הנושא לרמה עקרונית, תשחרר אותו מהצמידות לתחום האמוציות האינטי-מיות, ותהפך אותו למנוף חנוכי כללי לרכישת דעת ואורח חייה של היהדות. מובן, שבין המטרות, להבהיר ולהסביר את האיסורים החלים על הרווק ועל כל יהודי. הבעיה הניצבת לא פעם היא: האם יש ללמד דיני טהרת המשפחה בכללות או גם בפרוטרוט? השאלה חיונית פחות, אם החניך בא מבית מסודר, בן להורים חרדים, שללא ספק ילמדו אותו הם או שליחיהם את ההלכות, לפני נשואיו או נשואיה. ברם, בכתי ספר דתיים רבים הילדים מבתים לא כה מסורתיים, ובעלית הנוער ישנם בנים ובנות רבים, שאין הוריהם בעולם או בארץ. האם לא חלה החובה על המהנך, להכין את חניכיו למידע החיוני של אדם נשוי? האם אין זו מטרה נכבדה של החנוך לחיי משפחה, שלעצמו מכריע את השאלה: בעד או בגד לצד החיוב?

המעין, תשרי תשכ"ז

קדושת ארץ ישראל

המונח קדוש וקדושה מופיע בתנ"ך. מה פירוש מילה זו? בכמה מקומות מפרש רש"י שורש זה. בויקרא י"ט: „קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלוקיכם” מפרש רש"י „היו פרושים מן העריות ומן העבירה, שכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה”. וכן „ויקדש אותו” (בראשית ב, ג) ומפרש רש"י שלא ירד המן בשבת, וכן מפרש הנצי"ב „זכור את יום השבת לקדשו” ופירושו איסור מלאכה שהוא כמו הקדש, כלומר להפרש, להנזר, מעבודה גשמית של יום חול רגיל. וכן „אנשי קדש תהיו ל'” (שמות כב, ל) שתהיו מובדלים מן השקצים ומן הנבלות. רואים אנו אם כן קדושה פירושה הבדלות מגופניות ומחומריות. הנזרת ממנה, לא לעבוד בשבת, לא לאכול מן בשבת, לא לאכול כל שקץ ונבלה. כל זה למען קדושה. זוהי סוג מסוים של קדושה. אולם נתקלים אנו בעוד פירוש מסוג שונה, כי הנה ישנו פירוש „אנשי קדש תהיו ל'”, ורש"י פירש אם תהיה קדוש תהיה שלי, קדושה חיובית, אתה קדוש וגדול, ותהיה שייד לקב"ה. רואים א"כ

שני סוגי קדושות, קדושה חיובית — שהגן מתעלה, וקדושה שלילית — עליך לותר, לפרוש מתענוגות. וכן יאגוד מקות מליחם וצואתם, בגמרא ובתנ"ך. הנה גם בארץ ישראל קיימות שתי קדושות אלו. עצם קדושת א"י פרישות מגשמיות, היא משועבדת לחוקים הנהוגים רק בא"י ולמגבלות מסוימות. ישנם פעמים שישנו קשר בין הצד החיובי שבקדושה לבין הצד השלילי אצל קדושי אשה הרי חיובי לגביו, ושלילי לגבי כל העולם. אולם בארץ ישראל הרי קדושה חיובית ושלילית קשורים יחדיו קשר הדוק. והנה קודם ראינו „אנשי קודש תהיון לי" קדושה חיובית ושלילית גם יחד.

במסכת כלים (א, ו) למדנו „ארץ ישראל קדושה מכל הארצות ומהי קדושתה שמביאים ממנה העומר, הבכורים, ושתי הלחם מה שאין מביאין כך מכל הארצות. עיירות המוקפות חומה מקודשת ממנה, שמשלחין מתוכה את המצורעים ומסבבים לתוכן מת עד שירצו, יצא — אין מחזירין אותה" לאחר מכן ממשיכה המשנה „לפנים החומה מקודש יותר שראוי לאכילת קדש ומעשר שני, הר הבית קדוש יותר, שאין זבים וזבות, נדות ויולדות יכולות להכנס שמה", וכו'. כל קדושות אלו נכללות בקדושת ארץ ישראל. וכן רואים אנו פה שוב קדושה חיובית וקדושה שלילית. חיובית: שיש בה עומר, בכורים ושתי הלחם. שלילית: שאין יכול להכנס בערים מוקפות חומה כל מצורע. וכן שאר הקדושות הנמנים שם כולם שלילים חוץ מקדושת א"י חיובית שיש בה עומר, בכורים ושתי הלחם. מתוך דרשה על קדושת ארץ ישראל, הועתק מתוך כ"י

על ההכשרה הבתרי-שיבתית לרבנים

מה הם התחומים של ההכשרה הבסיסית? קודם כל, ידיעה בתנ"ך, באגדה ובספרות המחשבה, דבר שחסר מאד בישיבות. אי אפשר להבין כלל וכלל מה קרה עם התנ"ך, ואם מסתמכים על דברי רש"י על המאמר „מענו בניכם מן ההגיגין" (ברכות כה, ב) — אני אומר: אל תדע יותר תנ"ך מרש"י. סמפחיון „דמותו של רב בישראל", סוכות תשל"א

חוק האנטומיה והפתולוגיה

פה אין אנו רוצים כלל לכפות תחיקה דתית על הלא-דתיים. מי שרוצה להפקיד גופו בידי הרופאים ותלמידי הרפואה, לא נפריע לו. לפי ה„בנין ציון" אולי אין בזה איסור. לדעת גדולים אחרים כל נתיחה שלא לשם „פקוח נפש מצוי" היא עבירה חמורה. עם זאת לא הציעה היהדות הדתית לאסור על נתיחה שלא לשם פקוח נפש. היא מוכנה להסתפק בהחלט בחוק המבטיח את קיום התלכה לאלה הדוגלים בה. פה החפשיים, המתנגדים לחקיקה כפי שרצויה לנו, ובראשם כמובן הרופאים, דורשים לכפות על היהודים הדתיים חוקה אנטי-דתית. התקדמות הרפואה, ובדאי בצע כסף, אינן סיבות מספיקות לרמוס את זכויות הפרט.

הרצאה על „החוקים במדינת ישראל" למדריכי עזרא, חברון ת"ו, שבט תשל"א

תופל ולבן ודי זהבי

בתמוז תשכ"ז נדפס ב„המעין“ מאמר בקורת מכותב טורים אלו על ספרו של ד"ר זהבי „מהחתם סופר ועד הרצל“. ד"ר זהבי כנראה לא היה שבע-רצון מדברי. כמו כן לא הסכים עם מה שכתבו כמה חוקרים והיסטוריונים על ספרו זה. ב„סיני“ חוברת אבי-אלול תש"ל משיב המחבר על דבריהם של כמה מבקרים ובתוכם גם על אי אלה דברים מתוך הבקורת הארוכה שלי. ובכן שומה עלי עוד פעם, להטפל לדבריו — כן, עוד פעם אבל אך הפעם!

ד"ר זהבי כותב כתגובה על מה שכתבתי ב„המעין“ הנ"ל עמ' 49 (לא 79), וזה לשונו:

„המבקר הנכבד לא קרא, כנראה, פרק זה בספרי בעיון, בשום מקום לא נאמר שם שרבי משה סופר קשר קשרים דיפלומטיים עם ראשי המדינה בתקופת ישיבתו כרב במאטרשדארף. הדברים נאמרו על תלמידיו של החתם סופר, ר' משה זאקס והרב יקותיאל הירשנשטיין, שגיהלו מו"מ עם ממשלת אוסטריאה בשנת 1836 בענין התישבות חקלאית של יהודים בארץ-ישראל. ביחס להחתם סופר קבעתי השערה, שהיה לו חלק באירגון העלייה החקלאית של 500 יהודים, שיצאו בשנת 1811 ממורביה ומכוהמיה לארץ-ישראל דרך הונגריה. הענין פורסם על ידי דר. ג. מ. גלבר על יסוד מסמכים היסטוריים מן הארכיון הקיסרי בווינא...“ אלו דבריו ב„סיני“.

יכול אני לשכנע את המחבר שעיינתי היטב היטב בדבריו. אך אם אולי חס ושלום, לא יצאתי ידי חובתי בפעם הראשונה, עלי לעשות הפעם תשובת המשקל ולהראות לו עד כמה אני מעיין בדבריו. אני מלא תקוה שהפעם ישוכנע גם הוא. ובכן נתחיל עוד פעם בכראשית-ברא, מן האלף-בית. בבקורת שלי הבאתי דבריו מן הקדמת ספרו, דברים אשר בהם מסכם המחבר את תוכן התיאוריה שלו, ועלי — לצערי להביא — אותם הדברים פעם נוספת כאן, כדי להראות שמה שהבאתי אני מדבריו הוא הנכון ומה שמגיב ב„סיני“ אינו אלא גסיון של סילוף וטשטוש של דבריו — הוא. הנה זה לשונו:

„כי רבי משה סופר ותלמידיו הם פעלו בשטח זה כבר בראשית המאה, הם קשרו קשרים דיפלומטיים עם ראשי מדינות, ארגנו עליות יהודים והיו פעילים באיסוף כספים לטובתם“.

היוצא מדבריו אלו:

1. רבי משה סופר ותלמידיו הם פעלו וכו', היינו בלשון רבים, בדיוק כאשר הבאתי דבריו, וכמובן לא כמו שמנסה לטשטש את דברי עצמו כאילו הדברים נאמרו רק על תלמידיו. על הדוקטור המלומד לדעת שאין למבקר אלא מה שעיינתי רואות!

2. הוא כותב במפורש „בראשית המאה“, פירושו כמשמעו, לערך 1800,

ובשעה שר' משה סופר היה רבה של מאטרשדארף — בדיוק כמו שסיכמתי דבריו. אבל בשום אופן, „בראשית המאה ה־19 הולצ' לא את שנת 1836, ואפילו לא את שנת 1811, כפי דבריו עכשיו ב„סיני“.

3. כנראה מתוך דבריו ב„סיני“, לא עשה ר' משה כלום בהיותו במט"ד, רק אח"כ ב־1811, ובאופן פסיבי (השפעה על תלמידים) בשנת 1836. האם אין בזה לבטל כל דברי עצמו בכל הספר? כמה לא חלי ולא מרגיש?

אבל ננסה לראות האם יעמדו דבריו אלו בפני הבקורת. זאת אומרת האם באמת זהו מה שכתב בספרו — שבעודו במט"ד לא היה עוסק בדיפלומטיה. למעשה מתי נראה בעליל בספרו של זהבי כשרונו הדיפלומטי (המדומה) של רבי משה סופר, האם בראשית המאה כפי שהבאתי אני את דבריו, או בשנת 1811 ובשנת 1836 כמו שכותב במאמרו ב„סיני“? נייתי ספר נחזי!

בעמו' 43 של ספרו מזויף זהבי מאמר ומציגו כאלו היא זו 'הבאה' מתוך דרשתו של החתם סופר לז' באב תקנ"ט = 8 אבגוסט 1799. הדברים המובאים מפורשים על ידי זהבי בעמו' 44 בהערה בלשונו הוא: „הכוונה [= של רבי משה סופר] היא שעם ישראל הפסיד את הכמת הדיפלומטיה והשלטון...“.

4. ואם בזה עוד אין די — הוא מוסיף דברים יותר בהירים בעמו' 50. אחרי הביאו את דברי דרשת חתם סופר לז' אב תקס"ב = 5 אבגוסט 1802 הוא כותב בלשון דלא משתמע לז' אחרי אנפין... „הסיבה לזו שהוא [= ר' משה סופר] הדיפלומאט הזהיר...“.

הוי אומר שדעתו של זהבי בספרו הוא, שבסופם של המאה ה־18 ובתחילתה של המאה ה־19 בשעה שר' משה סופר היה רבה של מאטרשדארף דרש בצורך הדיפלומטיה ולמעשה כבר נעשה (בדמיונו של ד"ר זהבי) דיפלומאט זהיר. בדיוק כמו שהבאתי את דברי זהבי — ולא כמו שהוא מסלף אותם ב„סיני“.

5. זהבי כתב בספרו „כנראה שהיה מנהיגה של הקהילה [= בפרעשבורג]. נאמן ביתו של ר' משה סופר וידע על תכניותיו בשטח הפעולה למען ארץ ישראל והכיר בעובדא...“ ובזכות זה זכה לרבנות בפרעשבורג — לפי דעתו. סיכמתי בביקורת שלי דבריו אלו של זהבי על הדיפלומטיה של רמ"ס. זה עתה טוען זהבי ב„סיני“ ש„בשום מקום בספרו“ לא נאמר שרבי משה זכה להרבנות בפ"ב בזכות חושו הדיפלומטי. כנראה שד"ר זהבי לא קרא ספרו-הוא פעיון! כל מי שקרא ספרו בעיון, וכפי שהבאתי קצת מדבריו למעלה, אפשר לצמצם עבודתו „בשטח הפעולה למען ארץ ישראל“ של רבי משה סופר (לפי דבריו של זהבי) על שני דברים בלבד (א) על דרשותיו המוסאות שדרש אותם בכל ז' באב משנת תקנ"ט ואילך (זהבי כמובן לא ידע שדרש דרשות כאלו אפילו לפני שנת תקנ"ט); (ב) שנעשה לדיפלומאט הזהיר (בהי"א הידיעה!) בהיותו במאטרשדארף. זאת אומרת אלו הן זכויותו שבזכותן זיכה „כנראה“ אותו המזכה, מי שהיה „כנראה“ נאמן-ביתו של מרן לרבנות בפרעשבורג. אם כן איפא מי צודק במשפטו — האם אני בהביאי דבריו, או המחבר הרוצה, חמש שנים אחרי הופעת ספרו, להכחיש מה שכתב בו על חושו הדיפלומטי של החתם סופר במאטרשדארף.

6. אבל יהי איך שהוא, באם שכונתו של זהבי על רמ"ס ועל תלמידיו או רק על תלמידיו, באם היה מרואז רבה של מאגדאראך או פרעסבורג, או באיזה מקום שהוא. נקבל דבריו של זהבי שכונתו היתה רק על תלמידיו של הח"ס. ועליהם עשה „פעולתו הממושכה והתמידית“ של רבם רושם כה עז עד שגם הם דרכו בעקבותיו. זאת אומרת — תלמידיו שהתקשרו בשנת 1836 עם חוגי המלכות בויגא. אשר לזהותם של התלמידים כמוכח אין ספק, ד"ר זהבי כותב את זה בפירוש בספרו עמ' 93 והלאה — הלא הם רבי משה זאקס, שלפי דבריו של זהבי שם עלה ארצה בשנת 1830 „בהשפעת רבו ר' משה סופר, וחברו ר' יקותיאל הירשנשטיין“. אין זו קביעת השערה, רק וודאות — כן היה הדבר — שבהשפעת רבו ר' משה סופר עלה ארצה. המקור שממנו שאב ד"ר זהבי הוא מאמרו של ד"ר נ"מ גלבר. אך שם מפורש ה, „איפכא מסתברא“. ד"ר גלבר כותב ככה: „אחרי כן מוצאים אנחנו אותנו [= את ר' משה זאקס] בין תלמידיו של רבי מרדכי בנט בניקולסבורג. פה החליט לנסוע לארץ ישראל ולהשתקע שם“¹. אבל זה רק דרך אגב!

ובכן תלמידיו של רבי משה סופר — ר' משה זאקס, ור' יקותיאל הירשנשטיין רבה של וואראשדין, בקרואציה.

ארשה להדגיש באופן קטיגורי שאין שום תעודה להנחה שהם היו תלמידי רבי משה סופר.

אשר לר' משה זאקס — כדאים הם דברי עצמו להאמינו שבארץ הונגריה לא למד תורה אלא אצל ר' יחזקאל בנעטה רבה של פאקס². אכן גם בזה נגרר זהבי, כדרכו, אהרי קודמיו בטעות ללא ביקורת.

1 ד"ר נ"מ גלבר: „משה זאקס“, סיני, שנה א' תרצ"ח כרך א' עמ' תקס"ח—תקפ"ג. כמו כן אין במאמרו של פרופ' דוב סדן „לראשית פרסומו של ר' משה זאקס“, סיני, שנה א' כרך ב' עמ' של"א—של"ג, בדברי ר' שמואל הכהן ויגרטן בספרו „התתם סופר ותלמידיו — יחסם לארץ ישראל“, ירושת"ו תש"ה שום דבר שתאשר הנחה — מוטעית — זו.

2 ר' משה זאקס היה עיתונאי מצויין. כתב בעתונות היהודית באירופה (ראה למשל, מאמרו המצויין של ג. קרסל, ב„ארשת“ כרך ב', תש"ך ארץ ישראל באספקלרית העתו-נות העברית). הוא השתתף גם בעתונו של ליופולד לעוו, בכתיבתו הראשונה על ירושלים, יט תמוז [1 יולי] 1858 הוא כותב:

„Ich glaube die Nachrichten, welche ich Ihnen von Zeit zu Zeit aus der h. Stadt und dem h. Lande will zukommen lassen, nicht besser einleiten zu koennen, als mit einem herzlichen Brudergruss an meinen Glaubensbrueder in oestreichischen Kaiserstaate. Ich habe in meiner Jugend den Talmudunterricht des gotts. R. Ezechiel Benedikt in Paksch genossen, und auch in der Jeschiba des gotts. R. Mordechai Benedikt in Nikolsburg frequentiert. Wie mir diese Lehrer unvergesslich sind, so erinnere ich mich auch stets dankbar der wohlwollenden Behandlung, die mir von oestreichischen Israeliten zu Theil wurde“.

אשר לר' יקותיאל הירשנשטיין ^{מלידת הציבור} - מעה רבי שמואל הכהן ווינגרטן על פי הנחה מוטעית, ואלו שנגררו אחריו טעו בטעות שלו³.

הרי לפנינו עדות מפורשת של הבעל-דין, ר' משה זאקס, שהעיד אצל מי למד בארץ הונגריאה.

הן יסוד הטעות, שהיה תלמידו של מרן הוא מדברי ד"ר נ. מ. גלבר, במאמרו הנ"ל הערה 1 שכותב (שם עמו' תקסט) שאחרי טעוב את ניקלסבורג עם הכונה לנסוע לארה"ק „בנסיעתו לארץ ישראל התעכב איזה זמן בפרעסבורג לשמוע לקח מפי הגאון ר' משה סופר". הן יש חילוק גדול בין מי שהיה תלמידו שמוספע ממנו — למי שהתעכב אגב נסיעה שם, לשמוע לקח מפיו. אבל אף אם נתעכב שם ואף אם שמע שיעוריו, — שערי השיעור תמיד היו פתוחים לכל מי ש רצה לשמוע לקח מפי מרן — הוא בעצמו לא החשיב את זמנו שבלה בפרעסבורג כאילו נעשה בזמן הזה לתלמידו של מרן.

[כבר העיר על הטעות הזה — כאילו ר' משה זאקס היה תלמידו של מרן, אברהם יערי בספרו שלוחי ארץ ישראל (ירושת"ו, תשי"א) עמו' 808 הערה 124, על פי דבריו בבן-הנניא, שהבאתים במלואם].

ובכן לגוף הענין — ההשתדלות של שנת 1836 של ר' משה זאקס והחתם סופר. ד"ר גלבר, — המקור היחידי לכך, — אינו מפרסם אף מלה אחת, שתתן יסוד להשערה שמרן היה אפילו יודע על הדברים שבשבילו עשה רבי משה זאקס בווינא. לפני ד"ר זהבי לא היו מקורות אחרים רק דבריו של ד"ר גלבר, ואלו של ר' שמואל הכהן ווינגרטן בספרו הנ"ל, בפרק על ר' משה זאקס (עמו' 73-18) — וכאמור באלה אין אף רמז קל על מרן בנוגע לזה — יכיון שכך עלי להביע ברורות, שכל דבריו של זהבי בזה אינם אלא פטנמגוריא.

3 ר' שמואל הכהן ווינגרטן בספרו (הנ"ל, הערה הקודמת) עמו' 132 בהערה 2 כותב „על היותו תלמידו של הח"ס משמטת לי כהוכחה העובדא הזו: בישיבת הח"ס נהגו לכנות את התלמידים על מוצאם במקום שם משפחה, ובלי תוספת 'ער'. כך לדוגמא וכו'". כל זה טעות דמוכה הוא. הלא כך היה המנהג הנפוץ בכל הסביבה בארץ הגר ולא רק בישיבת מרן. כך נודעים — כפי שעולים במחשבה לפי רגע — ר' וואלף באסקאוויץ, ר' געץ שווערין, ר' שמעון קרומני, ר' דוד קיצע, ר' יהודה אסאד, ר' עוזר קינינגס-בערג, ר' יאקב יאלא ועוד כהנה וכהנה. יש מאלה ששם מקום בואם נשתקע בשם משפחה ויש אחרים ששם משפחתם נקבע על שם מקום מוצאם. וכיון שכן אין שום הוכחה שר' יקותיאל הירשנשטיין רבה של ווארשדין היה תלמידו של החת"ס.

ועוד ראייה — אם כי מן הנגטיבי, מן הסוג של ה'לא ראינו'. בשנת תר"ו פורסם בברלין (?) מחברת בשם „תומך כבוד". המחבר יונתן אלכסנדר-זאהן רצה בו לטהר עצמו מן ההאשמות של מרן שאינו ראוי לרבנות — כמובן, על חשבון כבודו של החתם סופר. בשנות נדודיו קבץ המון 'תומכים בכבודו', רוב רובם של אלה היה להם 'חשבון' עם מרן, וניסו להשיב לו אחרי מותו. בפסקויל הזה אנו מוצאים גם את שמו של הירשנשטיין בין העומדים לימינו של אלכסנדרזאהן — והתאריך: ז' ניסן תר"א, שנה וחצי אחרי מות מרן. קשה להאמין שתלמיד של מרן היה מתנהג ככה.

בכלל נמצאת — לפענ"ד — הגומה מופלגת בהערכת אישיותו, דיעותיו וערך עבודתו למען ארץ ישראל.

7. ביחסו (המדומית בהוייתו של ד"ר זהבי) של רבי משה סופר אל השיירה של המעפילים לעלות ארצה בשנת 1811 (אם בכלל היתה אי פעם שיירה כזו) כתבתי בבקורת שלי שכל מה שמיחס זהבי בענין זה לר' משה סופר אינם אלא דברים בטלים שאין להם יסוד בעובדות ושהם קלוטים מן האויר. כתבתי שאותו הדבר קיים ג"כ לגבי שאר אנשי צורה (מהר"ם בנעטה, ר' וואלף פלעקלש וכו') שסחב אותם לתוך הבליז אלן. הנה כעת הוא עונה לחש, וכותב (,סיני" עמו" הנ"ל) שהוא, רק קבע השערה, שר' משה סופר היה הממליץ על אנשי השיירה לפני מלכים וכו'. אילו הכיר ד"ר זהבי בחוקי ההיסטוריוגרפיה הכי אלמנטריים, עליו היה לדעת שמתר לו לחוקר להביע השערה אך ורק אם יש איזו שהיא הנתה הנותנת מקום להשערה. סתם לקרא בשמות הגדולים, ולומר שאישיית זו או אהרת היתה מעורבת בעובדא זו או אחרת — בכונה מגמתית להדגיש או לחזק איזה משפט קדום של המשער, אינה השערה אלא סילוף מגמתי.

אופיני לשיטתו זו של ד"ר זהבי להחזיק דבריו אף אם שהראיות שהוא מביאן אינן ראיות רק סילופים וזיופים, את זה ניתן ללמוד מהאופן שהוא מביא למשל דבריו של ד"ר ג"מ גלבר בהקשר לסיפור השיירה של שנת 1811. עמדתי על כך כבר בבקורת על ספרו — ואפילו הכי הוא שונה אולתו בתגובתו ב,סיני". בעמף 62 של ספרו כותב זהבי, „לפי תעודות שפירסם דר. ג. מ. גלבר מן הארכיון הקיסרי בווינא...". — כבר אז (בתשכ"ז) הגבתי על דבריו אלו: „ד"ר גלבר מעתיק דבריו מעתון שנדפס בבוהימיה בשנת 1812, ששוב נעתקו בעתון אחר, כתב-העת Freya בבוהימיה בשנת 1866... ולא כמו שנמסר המקור על ידי ד"ר זהבי, תעודות שפירסם דר. ג. מ. גלבר מן הארכיון הקיסרי בווינא". כל בר בי רב מבין החילוק שבין מסמך הנמסר על ידי תעודה רשמית השמורה בארכיון ממלכתי, לבין ריפורטאג' בעתון אובסקורנטי". כך כתבתי אז — ועם כל זה כאשר חזר ד"ר זהבי על נושא זה הוא שב על קיאו ומוסר עוד פעם את הדברים כאילו נשתמרו הידיעות על השיירה בארכיון ממלכתי.

... הרי יש לפנינו תופעה שאפשר לפרשה רק בשני אופנים. או שד"ר זהבי אינו יודע החילוק שבין שני מסורות כאלו, היינו השוני בין מסמך ממלכתי לריפורטאג' בעתון אובסקורנטי — או שד"ר זהבי כן יודע החילוק ועבר על דברי במגמה,

אשר להערכת אישיותו — האיש לגמרי אינו ידוע! אשר לכהו בהוראה — יש לנו רק ידיעה אחת. ר' שמואל הכהן וינגרטן ציין שהוא המוען בשו"ת יד אליעזר סי' ס"ו. ומה מצינו בתשובה זו? הרה"ג המשיב דוחה את דברי השואל באמרו — שהשואל רצה להתיר את המפורש בהרמב"ם לאיסור. ואשר לעבודתו למען ארץ ישראל. כמו פעולתו כרב העיר ומנהיג עדה, כן גם בנוגע לעבודתו למען אר"י לא היה ידוע כלום עד שמצא דר. ג. מ. גלבר אי אלה תעודות בניגודת הקהלה בוואראשדין. מאלה אפשר רק להסיק שהיה לו יחס ידידותי עם אחי-לדיעה ר' משה זאקס, ואינו שהיא השפעת גומלין ביניהם. רישומה של השפעה אחרת על יהדות קרואציה והגר הסמוך לה (ואשר כפי הנראה ארץ מוצאו — ייבק) לא נשאר ניכר לדור אחרון, ואותו הדבר בנוגע לאינטרנציונאלי שלו לפקיד המדינות. יאמרו הדברים — משום שצריכים הם להיאמר.

לטשטשט המקור ולסמא עיני הקורא והחוקר. יהי' אידן שהוא — האם איש כזה ראוי
ליסמוך עליו בתור היסטוריון?

8. תלמידו של מרן, ר' יצחק אפלאטקא מפראג, שהתיישב בירושלים ונשא אשה מבנות הספרדים והתאקלם ביניהם, רגיל היה לחתום את שמו עם התוספת של הראשי-תיבות ס"ט. זהבי שיער שעשה כן משום שהוא, ר' יצחק מפראג, חקר יחסו הגזעית ומצא שהוא מיוצאי ירכם של יוצאי ספרד — ומטעם זה חתם ס"ט = ספרדי טהור. כתבתי בביקורת שהשערה זו מגוחכת היא. בא עכשיו זהבי ב, "סיני" ודורש לי מוסר, שעלי לדון את כל אדם לכף זכות! נו מה? ואפילו הכי השערתי זו מגוחכת היא, ויסודה של השערה זו כהמון השערות שהביע בספרו — באי ידיעה. ד"ר זהבי פשוט אינו יודע (א) שלא כל החותם ס"ט הוא ספרדי; (ב) שלראשי-תיבות אלו ישנם פתרונים אחרים. למשל, לפני מונחת תעודה חשובה כתובה בצנעא בירת תימן, בשנת תקצ"ב וחתומים עליה לא פחות משלשה מחכמי העיר, וכולם מוסיפים אחרי שמותיהם את ראשי-תיבות אלו ס"ט. האם גידולי ומיוחסי תימן אלו גם הם בדקו ומצאו שהם יוצאי ספרד? לא כן! הם חתמו כן לא להתנאות ביחוסן הרם, אלא לסימן ענוה — פיענוח ראשי-תיבות אלו הוא סין טין, בלשון הקדש רפש וטיט⁴. וגם בזה לא גמרנו — אחד מגדולי ההוראה, שאבותיו כן ישבו אי פעם בחצי אי האיברי, והוא דוקא חותם שמו עם התוספת של שני המילים שראשי תיבותיהן מהווים את הראשי תיבות ס"ט. הרה"ג ר', חזקיה בן לא"א איש צדיק תמים היה בדורותיו דוד די סילוה נ"ע סופיה טב...". כך הוא לעין כל בסוף הקדמת ספרו הידוע פרי חדש, על יורה דעה, אמשטרדם, תנ"ב. אבל ד"ר זהבי לו ידע כל זה לא היה צריך להשערה, ואילו השערה שאינה צריכה לגופה, השערה מגוחכת היא...

9. ד"ר זהבי טוען נגדי ב, "סיני", כי השם דורש לציון לבית ספר בירושלים נקבע ע"י תלמידו של החתם סופר בעקבות המשפט שרבי משה סופר חוזר עליו פעמים רבות... "כך כותב בשנת תש"ל! אבל בשנת תשכ"ו הדפיס ככה בספרו (עמו' 133): "השם דורש ציון נבחר למוסד בעקבות דבריו של רבי משה סופר: ציון דורש אין לה מכלל דבעי דרישה". הגבתי בבקורת שלי — שדברים אלו, ציון דורש אין לה מכלל דבעי דרישה אינם דבריו של רמ"ס אלא שהם מאמר חז"ל. הגבתי על אי ידיעתו של ד"ר זהבי שלא ידע שזה מאמר חז"ל. כמובן אחרי שהודעתיו את זה בדפוס, הוא יודע כבר לנסח דבריו, בעקבות המשפט⁵. טשטוש זה אינו תשובה למבקר!

4 ראה יהודה רצהבי, שבות תימן (קובץ), תל אביב, תש"ה, עמו' 117 בהערה, ס"ט: סיאן טין תרגום של רפש וטיט (ישעי' נ"ז ד') בכנוי זה רגילים חכמי תימן לסיים את חתימו-תיהם". והנ"ל, בואי תימן (קובץ), תל אביב, תשכ"ו עמו' 191, הערה 14: כינוי ענוה ושפלות, והוא תרגום 'רפש וטיט' (ישעי' נז ד').

5 הבאתי שם גם מדברי הנביאות של ד"ר זהבי. הוא יודע לספר את מה שבלבבו של עוד תלמיד אחד של מרן, ר' נפתלי הערץ ווייס שמו. זהבי יודע לספר — מה ששום אדם לא שמע ממנו — שבעלותו ארצה, "אבר כרבו הנערץ ציון דורש אין לו, מכלל דבעי

10. ועם הקוראים הסליחה אפתאזימעמענקלישונג-אמה שהעתקתי כבר ב„המעין“.
אבל מוכרח אני כדי להראות שאין בכלל צורך להשיב רק להעמיד דבריו ודברי,
אלו מול אלו כדי להראות את רצונו הלא-מוצלח של המתבר לטשטש רישומם
של דבריו שבספרו. באות ה' כותב זהבי ב„סיני“, שאין נפקא-מינא באם שהשואל
בתשובה שבשו"ת ח"ס חלק ו' סי' כ"ו, היה יליד אלום או באם השאלה גשלתה
אל הח"ס ממדינת אלום משום [ש], „עובדא זו אינה מסוגלת לשנות את מסקנתי,
שהפניה בענין זה הופנתה אליו במיוחד...“⁶ נראה נא מה שכתב ד"ר זהבי בספרו,
האם באמת זהו מה שרצה להגיד לנו במשפטו המחוכם? הנה לשונו בספרו
עמ' 66:

„בשנת הקפ"ו (1827) פנתה קהלה מאלום אל ר' משה סופר בדברים
הבאים... גשאלה השאלה מדוע פנתה בענין זה [= מעות רמבה"ג] קהלה
מאלום דווקא אל ר' משה סופר מפרעסבורג יג'ר במדינה אחרת במרחק
רב מהם, בזמן שהיו רבנים גאונים בסביבה הקרובה? נוסף על כך... לשם
מה היה לקהלה רחוקה זו באלום צורך בהסכמתו של ר' משה סופר?“

תשובת ד"ר זהבי לשאלה זו נמצאת בעמ' 67—68 מספרו. ועוד פעם לשונו
הטהור: „מן ההכרח שהתשובה לשאלה זו היא זאת, כי בחוגי הרבנים באירופה,
היה ידוע שאחד המארגנים...“ הוה אומר שכל חידושו של ד"ר זהבי הוא ממה
שנשאל מן המרחק, ממה שידעו גם במרחק שהוא המארגן והממונה הראשי וכו' של
מעות רמבה"ג. וכי באמת חושב הדוקטור, שקוראי ספרו הוכו בסגורים ואינם
יודעים לקרוא?

ועוד זאת. השתמשתי בהבאה זו (בבקורת שלי) להראות שהמתבר שכותב ספר
על נושא היסטורי שקוטבו הוא רבי משה סופר בעוד שהוא אינו מסוגל אף לקרא
כותרת פשוטה בספר שו"ת חתם סופר. שם כחוב, ועלי עוד פעם להצביע על
הבערות של מחבר זה. זה לשון החתם סופר (שו"ת ח"ו סי' כז):

שלום וכ"ט ליי"ג הרב החרוץ המופלג המא"ה תל תלפיות יושב ברמה בניוית
עיניו כיוני הגיאות כש"ת... ג"י אב"ד ור"מ... מילידי מדינת עלזוס יע"א".
כך במפורש מילידי, אם כן איפא באמת אין נפקא-מינה? בודאי שיש אלא
שזהבי אינו ידע להבחין.

11. ד"ר אליעזר כ"ץ שאל שאלה אחת, והוא, ד"ר זהבי חושב שמן הנכון
להתיישב בשאלה מחוכמת זו. השאלה הגאונית היא — מפני מה לא עלה רבי משה

דרישה", עד כאן. — האם אפשר לשנות את דברי נביאות אלו ו'לנסחם', „שאמר כמשפס
רבו הנערץ וכו'“. אולי כן?

6 כאן באמת חידש ד"ר זהבי כלל גדול בתורה! שהפניה בענין זה הופנתה אליו במיוחד...
בעוד שאני בתומי חשבתי עד כה שכל אותן ה-1377 סאלות שנשאל ר' משה סופר,
וכל אותן ה-1377 תשובות שהשיב עליהן, וכל אותן ה-1377 העתקות משר"ת אלו
שנעתקו לתוך פנסאותיו של כק"ו החתם סופר, כולם היו מופנים אליו במיוחד ולא
לשמש הקהל.

סופר ארצה ? כאילו באמת היו זגליש ודבני העיריה הקטנות ואף הגדולות שבמדינת הגר בימי מרן סתם לעזוב הכל ולעלות לארץ. למעשה, כמה רבנים עלו בכל אותן הקרוב לארבעים שנה שמרן ישב בארץ הגר לארץ ישראל ? ואם כן איפה מה היא השאלה על רבי משה סופר ? השאלה אינה אלא שאלה ריטורית, חסרת הגיון.

12. כרוזו של נפוליון ודברי זהבי עליו. כבר הראתי במאמר ביקורת שלי שכל דבריו חסרים יסודות, הן בתולדות הח"ס, ולא פחות מאלה גם בתולדות נפוליון. לד"ר זהבי חסרות ידיעות אלמנטריות, אפילו בכרונולוגיאה פשוטה. ואותם הדברים מאפיינים גם את דבריו ב, "תשובתו" — שאינם אלא נסיון, אם בכונה או שלא בכונה, לטשטש רשמי הבליו בספרו.

הוא כותב ב, "סיני" (עמ' שיח) :

„דבר כרוזו של נפוליון על הקמת מדינה יהודית, שהוצא ב־20 לאפריל 1799, והשפעתו על החתם סופר שהתחיל בתעמולה לעליה לארץ-ישראל הרשים מעטים אחר כך...”.

אבל בספרו הגיד לנו אחרת. הוא קובע יום המדויק שבו החל רוח התעמולה לפעם בלבו של רבה הצעיר של מאטרשדארף, בעקבות כרוזו של נפוליון. הוא כותב, „באותה השנה [1799] בחג הסוכות חיבר שיר המתחיל במלים הללי הללי נפשי את ד', בשירו הוא מוסיף לרמוז על תקוות הגאולה הקרובה שנתעוררה עם הכרזתו של נפוליאון...”.

עמדתו על כך כבר — והעירותי שאת השיר הזה חיבר רבי משה סופר בערב חג הסוכות שנת תקנ"ט = היינו ביום 24 ספטמבר 1798 לא פחות משבעה חדשים לפני הכרזתו של נפוליאון...! על זה אינו משיב זהבי כלום, אולי משום שכל כך חביבה עליו אישיותו של רבי משה סופר שאצלו אין ספק, שבאם ואולי צודק המבקר בכרונולוגיאה שלו, אבל אין ספק שכך היה הדבר, הרי ר' משה סופר ידע בנביאות מה שיכריז נפוליאון בעוד שבעה חדשים...

אבל בזה לא כלו טענותי נגד זהבי בבקורת שלי. ראיתי העיקרית שבפרעשבורג ידעו מהכרזתו של נפוליאון שברצונו להעמיד מדינה יהודית, היא מתוך ספר Magyar Koanyveshaz של הכומר ההונגרי מולנר יאנוש, שהופיע בשנת 1779. הראתי לדעת שד"ר זהבי לא בדק במקור, בספרו של הכומר ההונגרי דגן — אבל אני שבדקתי אחריו מצאתי שהדברים הנאמרים שם אינם מתאימים לדבריו של ד"ר זהבי. ומה שהכומר ההונגרי מדפיס יש לו ענין עם כרוז שונה. לגמרי, כרוזו של יהודי (מגרי ליוורנו ?) שנתפרסם בשנת 1798. ולא עוד אלא הראתי לדעת שספרו של מולנר אינו עוסק בכלל בדברים שקרו בשנת 1799 אלא הוא מוסר כרוניקה ממה שנתהווה בשנה שעברה 1798 — ואף גם זאת שספרו כבר היה נדפס בעת ובעונה שכרוזו של נפוליאון הוכרז⁸. על כל זה עובר זהבי בשתיקה — אכן מודה

7 ד"ר זהבי בספרו עוד לא היה כל כך משוכנע מן התאריך המדויק והתאריכים משתמשים אצלו בערבוביה. למשל בעמ' 35 של ספרו התאריך נמסר כ־4 מארס, 1799. 8 עוד עלי לנמק שבדבר כרוזו של נפוליון עוד לא הגענו לסופה של פרשה זו. כל עוד

הוא שאני בדקתי בגוף הספר, והוא — לא עשה כן. אם כן איפא נשאלה השאלה, אם היסטוריון בעל אחריות מדעית לא ידק במקרה האם לכל הפחות לא היה אפשר לקוות, שזה עתה — אם כי במאוחר — יודיע ברבים את המקור שזיכה אותו בדיעה הזו, המקור שעליו נשענת כל התיאוריה שלו? אבל ד"ר זהבי לא עשה כן, לא בספרו ולא במאמרו ב, "סיני". אם כן שומה עלי שאני אגלה סודו.

כבר הראתי שד"ר זהבי לקח לו פסוק שלם כלשונו ממש, ממאמרו של ד"ר נ. מ. גלבר, שנדפס ב, ספר דינאבורג"י. מאותו המקור בדיוק, עמ' 275 הערה 36 שממנו לקח כבר — קנה במשיכה — ד"ר זהבי גם ידיעה על מולנר ינוש וספרו ההונגרי. הנה זה לשון גלבר שם:

„הכרוז הזה היה ידוע מחוץ לצרפת קטעים גדולים ממנו נדפסו בשנת 1799 בעתונו של הסופר ההונגרי ינוש מולנאר Magyar Konyveshaz (חלק יב ע' 50—48). מולנאר מסר גם פרטים על הרושם שעשה הכרוז על היהודים ואומר...”

והנה דבריו של זהבי (הגם שכבר הבאתים בבקורת):

„ידיעות על כרוזו של נפוליאון היו נפוצים בפרסבורג לא רק בין היהודים אלא גם בחוגי הכנסייה הקאטולית. הכומר הישועי מאלנאר ... וערך את הירחון Magyar Konyveshaz, בפרסבורג ואח"כ בבודאפשט, כתב שם בהתמרמרות...”

הרי לפנינו המקור עם שינויי לשון קלים — אבל חשובים — ששינה ד"ר זהבי. בעוד שד"ר גלבר מודיע על עתונו של מולנאר (שהוא נכון פחות יותר, היה זה שנחון), מדבר זהבי על ירחון (שאינו נכון בהחלט). בעוד שד"ר גלבר מדבר על הכרוז הזה, היינו אותו הכרוז של יהודי (ליוורניזי, לפי השערתו של ד"ר גלבר) עלום השם, שכן גפוך 1798 — נעשה כרוז הזה לכרוזו של נפוליאון בכידו של זהבי, שהוכרז כאמור אחרי שספרו של מולנאר היה בדפוס! אכן כבר אמרו חז"ל „אם אין דיעה, הבללה מגיין!”

את כל זה כבר אמרתי — הארכתי בכאן רק בגקודה זו להראות מה הוא המקור לסילופו של זהבי. אבל כאמור על זה אינו עונה כלום. מביא הוא דברים במאמרו ב, "סיני" (עמ' שיח—שיט) שפשוט אין להם ענין עם המדובר. מה ענין של ווסישע צייטונג לכאן? האם הווסישע צייטונג הדפיס בשנת 1798 את כרוזו של נפוליאון של 1799? או מה ענינו של הדו"שיח של איוה שהוא רבי עזריאל שלפי עדותו של זהבי (אנכי לא ראיתיו) נדפס זה עתה? האם זה יאחר תאריך תוכן ספרו של הסופר ההונגרי? פשוט אינו יודע מה מדבר. הן כבר לימדונו חז"ל מה להשיב למי שטענו בחטים והודה לו בשעוריים. ענה לו: „צא בשר לטוסים וחמורים!”

שלא נמצא סמוכים נוספים על מה שנודע עד כה — אי אפשר להחליט סופית שהכרוז כן באמת יצאה מלפני נפוליון. אבל זה ענין למומחין.

9 ד"ר נ"מ גלבר: נפוליאון 1 וארץ ישראל. ב, ספר דינבורג, ירושת"ו, תשי"י, עמ' 288—263.

ובכן נשאר עוד דבר אחד, פרט אחד בדבריו של זהבי לענות בהם. אם כי הדברים אינם מופיעים בתשובה על דברי^{החוקר} הם מופיעים בהקדמה הכללית בתגובתו על- כל דברי המבקרים... (עמו' טז-שט, ב, סיני").

בעמו' 63 שבספרו מביא זהבי פסקא (כביכול) מן הספר תורת משה, שכפי ההזיה של זהבי מראים, "על תכניותיו הקונסטרוקטיבים בקשר לבנין הארץ...". הראתי בבוקרת שלי שלא מצאתי פסקא זו ומטעם הפשוט, שפסקא זו בכלל אינה! אכן קובל זהבי בהתמררות רבה שהדברים, "אינם מופיעים בשאר המהדורות שיצאו לאור אחרי מותו של ר' משה סופר... צנוורה כוו על דעותיו של ר' משה סופר אנו מוצאים בדור שלאחריו בכמה מדבריו". ההדגשה, משלי, המבקר.

כבר עמדתי על כך שדברים אלו של ד"ר זהבי מעידים שחסרות לו הידיעות הכי אלמנטריות בביבליוגרפיה של החתם סופר. העירותי בבוקרת עמו' 58 בהערה שמתוך דבריו למדנו שהוא לא ידע (א) ששום ספר מספרי מרן לא נדפס בחייו; (ב) שכל ספרי תורת משה, על כל מהדורותיו מיוסדים כל אחד על כתבי- יד שונים. בדיוק נדפסו חמשה מהדורות; (ג) שאי אלה מן המהדורות האלו זכו להדפסות חדשות; (ד) ולא עוד אלא שזהבי אינו מבין את דברי מרן זצ"ל. ועל כל זה עובר בשתיקה, נאלם דומיה. אכן בדבר אחד שמקצר בספרו מאריך הוא ב, סיני". ובכן רשות הדבור לד"ר זהבי עצמו:

"עובדא היא [! כך] כי בניו ובני בניו של החתם סופר היו מעונינים לטשטש את דעותיו בשטח זה, הואיל והם עמדו בראש האורתודוקסיה ההונגרית. ... הם היו מעונינים להסתיר את דעותיו של החתם סופר בענין חיבת ציון. עובדא היא [! עוד פעם כך] שגמדי החתם סופר צינורו בפפרו תורת משה ודילגו על המקומות, שבהם מדבר סבם הגדול על החובה לפעול למען יישוב הארץ הקדושה... כך הושמטה דרישתו על הפסוק עם לבן גרתי... "גרתי ולא ישבתי ואין לנו להתאזרה בארצות הגולה אלא כל מגמתנו צריכה להיות הארץ הקדושה ויישובה". לצערי לא יכולתי להשיג מהדורה. נמצאת תחת ידי מהד' של ספר זה משנת תרל"ט (1879) שהוציא הרב שמעון סופר מערלוי. שם מובא על פסוק זה... בהוצאה זו דלגו על דעתו של הר"מ סופר 'בענין ההתאזרות בארצות הגולה, מכיון שבשנת הוצאת הספר,..."

כל הדברים שצוטטו למעלה העתיק דר. זהבי מתוך ספרו של דינאבורג. זהבי כותב לזה, "סיני" עמו' שח, הערה 4 וזה לשונו:

"מובא לפי המהד' הראשונה של הספר, תורת משה' על ידי פרופ. בן-ציון דינבורג (דינור) בספרו, חיבת ציון, תל-אביב, תרצ"ב, חלק א, עמו' 15. לצערי לא יכולתי להשיג מהד' זו".

מכל זה יוצא:

זהבי לא ידע שהמלה להתאזרה מלה חדישה היא, מלה שכמובן, עוד לא היתה במלונו של החתם סופר.

זהבי לא ידע שדברי התורת משה המובאים על ידי דינבורג, אינם בלשונו של החתם סופר. והם אינם אלא פפרוזה של דינבורג.

זהבי אף לא ידע שהמהדורא הראשונה של ספר תורת משה על ספר בראשית יצאה על ידי הרה"צ ר' שמעון אספרדיתי שלימה השל ערלוי.

זהבי אף לא ידע שהמהדורא הראשונה על ספר בראשית יצאה בשנת תרל"ט—1879.

זהבי אף לא ידע שהמהדורא הראשונה שיצאה על ידי הרב שמעון סופר רבה של ערלוי הי"ד שיצאה בשנת תרל"ט—1879 היא הנמצאת בידיו.

זהבי אף לא ידע שאותו המאמר על הפסוק „עם לבן גרתי" שמביאו באריכות מאותה המהדורא הראשונה שיצאה על ידי נכדו של החתם סופר, רבי שמעון סופר רבה של ערלוי, בשנת תרל"ט—1879, זה הוא המאמר שמופיע בספרו של דינבורג בפרפרוזה, ובלשונו של דינבורג.

ואפילו הכי, מהין ד"ר זהבי לכתוב על קדושי עליון נכדי החתם סופר שמסרו אונם והונם להנצית תורת החתם סופר, שהם טשטשו דעות סבם במגמה; שהם סילפו דבריו בכונה מראש. זהבי מציע לפני קוראי ספרו ועוד פעם לפני קוראי „סיני" כ„קוברא היא" שנכדי החתם סופר מוציאי ספריו לאור צינורו בספרו... וזלגו על מקומות... שלא היה לפי טעמם האישי או שהיה נוגד להשתייכותם הפוליטית.

והנה, ד"ר זהבי מביא בספרו (עמו' 43) מאמר המדגם תחלה-וסוף עם מרכאות כפולות, סימן המקובל שהמצטט מביא את דברי המצוטט בלשונו של המצוטט. במקרה דנו, כמובן המצטט הוא המחבר דנו והמצוטט הוא החתם סופר, וההבאה היא מתוך ספרו דרשות חתם סופר [חלק שני עמו' ש"ו]. המאמר המצוטט „מעוטר על ידי זהבי עם הכותרת „פנו וסעו לכם... בשביל עצמיכם". מאמר הזה כאשר הוא מצוטט על ידי זהבי אינו נמצא בדרשות חתם סופר. הנהו עיבודו של זהבי שליקט מתוך דברי החתם סופר לפי טעמו, שדילג על דברים שאינם לפי טעמו במגמה, צינור הדברים ללא מצפון, שינה לשון חת"ס מתוך חישובים פוליטיים, טשטש לעשות רושם של הבאה אמיתית, קישר פסוקים שאינם במקור בזה אחר זה, ברא מאמר שלם משלו על ידי ערמה, — הוי אומר: לפנינו תופעה של זיוף ספרותי.

זה ערך הספר, ותו לא.

תולדות הגאון רבי שלמה גאנצפריד זצ"ל וביבליוגרפיה של ספריו

פרק ב

ביבליוגרפיה

להלן מובאה סקירה ביבליוגרפית של ספרי רבי שלמה גאנצפריד. סקירה זו מכילה שני חלקים. א' הספרים השונים שחיבר רבי שלמה גאנצפריד, חוץ מספר קיצור שלחן ערוך. ב' ספר קיצור שלחן ערוך והמהדורות השונות והסירוסים הרבים שנדפסו עליו. ברשימה זו לא צוינו כל דפוסי הקיצור שלחן ערוך אלא רק הדפוסים שיש בהם חידוש לעומת המהדורות הקודמות. כמו כן לא הוכנסו כאן התרגומים של הקט"ע לידיש, אנגלית, גרמנית, צרפתית ועוד, גם אם התרגום הופיע יחד עם הטקסט בלשון הקודש.

קסת הסופר

הוא דיני כתיבת ס"ת, תפילין ומוזוות ומגילת אסתר ותיקוניהם. מלוקט ומתובר מאת שלמה בן הרבני המנוח הירא ושלם מ"ה יוסף גאנצפריד זצ"ל מק"ק אונגוואר, ואליו נצמדו דברים אחדים מפו ומפנינים, מכבוד הגאון האמיתי רשכבה"ג מ"ה משה סופר נ"י אב"ד דק"ק פ"ב יצ"ו.

בשנת לשוני עט סופר מהיר לפ"ק (תקצ"ה) Offen 1835 8° (2) ל"א דף. אח"כ נדפס ואלקווא תרי"א, קיניגסברג תרי"ט; ווארשא תר"ך; ווארשא תרנ"ט; דפוס צלום, Los Angeles תשי"ז ועוד.

נוסף להערות מהחתם סופר וכה ספר זה להסכמתו הנלהבת: "...מכאן ואילך לא יתנו רשות וכתב קבלה לשום סופר, כי אם שיהא בקי בספר הזה ורגיל על לשונו...".

קסת סופר מהדורה תניא חלק א—ב.

חלק א': דיני כתיבת ס"ת, תפילין ומוזוות ומגילת אסתר ותיקוניהם, עם קצת הערות וחקירות בשם לשכת הסופר. חלק ב': המלאות והחסרות עפ"י רבנו הרמ"ה ובסופו מסורה קצרה ומפתח. מלוקט ומתובר בעזוהי"ת מאת שלמה בן הרבני המנוח הירא ושלם מו"ה יוסף גאנצפריד מפה ק"ק אונגוואר יצ"ו, בעהמח"ס „פני שלמה“, „תורת זבח“, „לחם ושמלה“, „קצור שלחן ערוך“ ו„אפריון“ נדפס פה אונגוואר, קי"ת ה'סיו'פר לפ"ק (תרל"א) 4° קל"ח דף.

אח"כ נדפס בארטפעלד, תרס"ב; דפוס צילום של חלק א, מינכן תשי"ז (ועד ההצלה); תל אביב, תשכ"א ועוד.

פירוש על התפילות

סידור דרך החיים לרבי יעקב מליסא זצ"ל: ועתה הנה נספח אל סדר התפלה

פירוש מלוקט מספרים יקרים, בלשון צח זנקי...ועוד ניתוספו בו הרבה הערות
 וחידושי דינים בתוך דרך החיים...
 אתר דעת - מכללת הרצוג
 הכל מלוקט ומסודר מאת הרב המפורסם מו"ה שלמה ג"ר בן הרבני...מה
 יוסף גאנצפריד וצ"ל מק"ק אונגוואר יע"א.
 יונה תקצ"ט. מהדורה שניה בשנת תרי"ב ושוב תר"ך ועוד.
 במהדורות הראשונות נדפסו הסכמות מהגאון רבי מאיר א"ש אב"ד דק"ק אונגוואר
 ומהרב אליעזר הורוויץ הלוי מוויען.

בהסכמתו כותב הרב מאיר א"ש: "...כנ מצאתי בעירי אבן יקרה, כחמה ברה, היה
 הרב המופלג חרוץ ושנון משיב מלחמה השערה כקש"ת מוהר"ר שלמה גאנץ פריד ניי
 חכם וסופר... מצאה כגן ידו לאסוף אסופות ולשם נוספות בריאות ויפות בפיושים
 ודינים, העלה פנינים... וכל המחזיק ביד הרב מוהר"ש ג"ר להוציא מחשבתו למעל,
 תפלתו ישמע א"ל ויט עליו חסד... עד כי יוסף ה' ידו להשיב בנים לגבולם ויהי
 ה' לאור עולם".

סידור דרך החיים נדפס במאה שנים האחרונות כמה פעמים, ובשער הסידור רשימה
 ארוכה של מפרשים ופירושים נוספים שבסידור זה, אך בלי להזכיר את רבי שלמה
 גאנצפריד.

פני שלמה

על מסכת בבא בתרא

אשר יגעתי ומצאתי, טפחתי ורבייתי בעזרת החונן דעת, אנכי התולעת לבית
 יוסף פריד, שלמה גאנצפריד, בעל הספר „קסת סופר“, יושב בחוץ עם ה' להורות
 דרכי ה' פה ברעזעוויטש במחוז שאראש, ובסופי הערות מאת הרב הגאון ר' שאול
 קאצינעלענזאהן י אשר היה בעת ההיא בזאלקווא.
 זאלקווא תר"ו 20, דף 44.

מהדורה שניה יצאה לאור בעיה"ק ירושלים תשט"ו 80, רנ"ז עמוד, ושוב מהדורה
 חדשה ירושלים תשכ"ו.

תורת הזבח

כולל: הלכות שחיטה, כיסוי דם, טריפות הריאה וניקור הגיד, ויפרד לשלשה
 ראשים: השם האחד מזבח העולה, הוא העולה בדרך סלולה, לפסק הלכה
 מחוזרת כשאלה, מזוקק שבעתים, מגדולי הפוסקים, אשר לנו לעינים, ולמען עמוד
 על דעתם, ולדעת ספיר גורתם, מקבת בור נקרתם, ואיה בהררי קודש יסודתם,
 הדודאים יתנו ריה, מקצת מזה יסוד המזבח, מקצת מזה חידושים בדברי רבותינו
 הקדושים, להעיר לבב האנשים שוחרי הצדק ואמת דורשים בשם העלה שלמה
 אשר העליתי בעזרת ה' ירבה שמו.

הקטן שלמה גאנצפריד, בעהמ"ה ספר „קסת הסופר“ וספר „פני שלמה“ על
 מסכת בבא בתרא, יושב בתוך ה' ברעזעוויץ במחוז שאראש יצ"ו.

1 על ר' שאול הכהן קצינעלנזון ראה בה „גשר“ שיצא לאור בלבוב ע"י יוסף כהן צדק,
 גליון לח ובספר „כתבי פנחס טורבורג“ (ניו יורק תשי"ג) עמ' כח.

החזק שכתבו הפוסקים כי ראוי לכל שו"ב לחזור הלכות שו"ב בכל שלשים יום לכן חלקתיו כן להיות לו לגבול דעתו ולחוק קבוע מה שיחזור בכל יום ויגמור ההלכות בכל יום.

לעכברג תרי"ח 4^ו (דף 46).

מעבר לדף הסכמות מהגאונים ר' שלמה קלוגר מבראד, ר' ענויל ציומיר אב"ד סטרי, ר' מאיר אי"ש מאונגוואר והגאון ר' חיים הלברשטאם מצאנו זצ"ל.

בראש הספר דברי הגאון ר' שמחה נתן עלינבערג מד"א דק"ק לבוב והגליל, והערות עה"ט מר' שלמה קלוגר מבראד, והשובות להלכה ולמעשה ממנו בהלכות טריפות.

מהדורה ב' לבוב תר"כ, ואח"כ באונגוואר תרכ"ט (2—118 דף), זיטאמיר תר"ל (40 דף), לבוב תרל"ט, מונקאטש הרנ"ג (114 דף). ועוד.

לחם ושמלה

הלכות נדה, טבילה ומקואות ויפרד לשני ראשים, האחד הוא הלחם אשר לקטתי בעזרת צורי בו בטחוני, מצאתי כי יגעתי ועל השלחן ערכתי. והשני הוא השמלה אשר ארגתי במעט תבונתי ובקוצר דעתי, הוא שמלתי לאורי וזה שמי (באותיות) וזה זכרי. חנני בו נורא תהלה, אוהב לתת לו לחם ושמלה. גר אנכי עמו, קטן חדל בעמו, לבית יוסף שריד, ישלמה גאנצפריד, בעהמ"ח ס' „קסת הסופר" ו„תורת זבח".

נדפס בהסכמות הגאונים הגאון ר' חיים הלברשטאם אבד"ק צאנו ור' מנחם אי"ש אבד"ק אונגוואר.

בראש הספר מביא פרפרת אחת מאת ידיד נעוריו האדמו"ר הגאון ר' צבי הירש פרידמאן זצ"ל מליסקא. בסוף הספר מובא הציור של המקווה באונגוואר אשר נבנה לפי תכניתו, וגם חידושי הלכה מאת חתנו הרב הגאון ר' שבתי דימאנט אב"ד דק"ק פאטשי גיידארף 2.

לכוב תרכ"א 4^ו (124 דף); מהדורה שניה בעטלען תרס"ה 4^ו (127 דף) ובאחרונה הל אביב תשכ"ה 2^ו, קכ"ד דף.

2 ראה בשו"ת „האלף לך שלמה" מהגאון רבי שלמה קלוגר זצ"ל ושם בחלק יו"ד סימן רל"ג וז"ל: הגה בספרי מי נדה בק"א וכן בספרי שבעה עינים וכן בספר שיורי טהרה כתבתי דבחלוקת המקוה לב' לא שייך דין זוחלין ע"ש מה שבארתי דברי והנה זה שלח לי המחבר לחם ושמלה את ספרו והצאתי בו דרך ראייה בעלמא וראיתי בו בסימן ר"א ס"ק ק"ד שחולק על דברינו ותמה אני איך מלאו לבו לומר שהוא חולק על זה הרי ראה שמעשה זו היתה פ"ק בחיים חיותם של הגאון האמיתי מו"ה אריה יהודה ליב תאומים אבד"ק מח"ס גור אריה יהודה וספר יעלת חן ובחי' הגאון האמיתי מו"ה אפרים זלמן מרגליות וזה"ה וכמה ת"ח גדולים וכולם הסכימו בפשיטות להכשיר והיתה כן תמיד וטבלו כמה וכמה נשים ואיך יהיו לחלוק על זה וגם עשה ט"ס ברמ"א והבל יפצה פיהו בעוה"י.

אפריון

בעזרת א"ל מחוללי אפריון עשתה מלכת הרצוג

תוכו רצוף אהבה מאשר סמכני ברוח נדיבה, לבאר קצת פסוקים ודברי צדיקים, במאמרי הגדה, כאשר ידי הדה, ועל ספר התורה יסדה.

שלמה גאנצפריד מפק"ק אונגוואר יצ"ו בעהמ"ס ס' קסת הסופר מה"ק ומה"ת, פני שלמה, תורת הזבח, לחם ושמלה.

אונגוואר תרכ"ד 8°, (76 דף).

מהדורה חדשה עם תיקונים והוספות מאת המחבר, אונגוואר תרל"ו 8°, (88 דף),

וכן סוואליווע תרע"ב (88 דף) ולאחרונה בעיר ברוקלין 8° (88 דף).

אהלי שם

כללים וסדר שמות אנשים ונשים, באותיותיהם מפורשים, ולכל חפציהם דרושים, עם הערות וחקירות בנפש הכוסף, ידעתיים בשם.

שם יוסף

לאמור יוסף ה' חסדו, לרחם ולחונן את עבדו, לבית יוסף שריד.

שלמה גאנצפריד, אנכי יושב בעדה הישרה, עיר מולדתי ק"ק אונגוואר המעטירה, חברתי ספר קסת הסופר (מה"ק ומה"ת) פני שלמה, תורת זבח, לחם ושמלה, קיצור שלחן ערוך ואפיריון, ואחרון הביב, קונטרס אחרון מאת הרה"ג מהר"א זלמן מרגליות זצ"ל, אשר האיר לנו בספרו היקר טיב גיטין ובשאר ספריו היקרים זיע"א.

והוא תשלום ביאור סדר הגט להגאון מהר"ם ר"י, מן סעיף כ' והלאה, גם חידושי דינים אשר העלה הגמר ס' טיב גיטין, וקראם בשם שבלי הלקט.

אונגוואר (יורשי קארל יעגער) תרל"ח 1878 2°, 126 דף.

(בהקדמת הספר, כותב המחבר ששלח את ספרו הנז' ל"כור המבחן" לשלשה גדולי הדור בתקופתו הרבנים הגאונים ר' צבי הירש ווייס אבד"ק סאבראנץ, ר' דוד ליב זילברשטיין אבד"ק טערעביש (אבי הגאון ר' ישעי' זילברשטיין אבד"ק ווייסצען) מחבר הס' שבילי דוד, והגאון ר' שמואל מושקאוויץ דומ"צ באונגוואר, ואחרי ששמו עליו עינא פקחא, הסכימו עליו בלב ונפש).

מהדורה חדשה לבוב תרס"ו.

שם שלמה

חידושי סוגיות הש"ס, מאת הרב הגאון המפורסם בכל קצוי ארץ וים רחוקים, ברובי תורותיו וחבוריו היקרים, רבן של כל בני הגולה ציסו"ע כש"ת מו"ה שלמה גאנצפריד זצ"ל. בעהמ"ס ספר קסת הסופר, מה"ק ומה"ת, פני שלמה, תורת זבח, לחם ושמלה, קיצור שלחן ערוך, אפריון, אהלי שם, ופירוש התפלות ועוד כמה חיבורים בכתי"י כמבואר בהקדמת הספר שהיה אב"ד דק"ק ברעזעוויטץ וראב"ד דק"ק אונגוואר, ושם חלקת מחוקק ספיו.

ובראשיתו תולדות המחבר ז"ע, מאת נכדו נאמן ביתו ותלמידו, אשר קבל תורה מסיני יעוה"ר, לא מש מאהלא וקנדעילא מסליה ממצעו רבות בשנים. כל מסתריו מסר לו, ויסמוך את ידיו עליו, אאמו"ר הגאון המפורסם איש האשכולות, אב לחכמים וראש דורשי חמודות, מו"ה יחזקאל בנעט ב"י אב"ד דפ"ק ס' וואראהל והגליל 3, בן אמו"ז הגאה"צ הדר זקני עמו, פאר עדתו והחד לאמו מו"ה גרשון וואלף בנעט שליט"א ראב"ד דק"ק אונגוואר על כס חותנו זי"ע, (בסופו מאמר על אדות הוצאת הירושלמי סדר קדשים מנכדו הרי יחזקאל בנעט).

הבאתי לביה"ד בחסדי צור ישועתי אנכי הקטן, שלמה בנעט היוצק מים על ידי אביו, ושואב מים מבארו, באר מים חיים.
וואראהל, תרס"ח לפ"ק 2, 4, 125 דף.

3 בספר פאת השלחן, הוספות מהרב שלמה גאנצפריד על ספרו קצור שלחן ערוך, מביא המחבר חידושי תורה מנכדו הבחור יחזקאל בנעט. ראה פאת השלחן סי' קכח סעיף טו; סי' קלג סעיף טו. את דברי חתנו מו"ה גרשון וועלף בנעט מובאים שם בסי' קמא סעיף ד.

את חשיבותו של ספר „פני שלמה“ על מסכת בבא בתרא שחיבר הרב שלמה גאנצפריד, צויין כבר בפרק ראשון, תולדות חייו, עמ' 4. גביא כאן עוד שתי אסמכתות מענינות.

בספר „סדרי טהרות“ כלים פט"ו דף קמ"ה ע"א בסוגיא דדף של מתכות קבעו ולבסוף חקקו, כתוב בזה"ל: „והנה לא מצאתי בכל האחרונים תירוץ מספיק לשיטת הרמב"ם ז"ל והפוסקים ז"ל, זולת מה שתירץ בספר פני שלמה לחכם אחד מחכמי זמנינו הרב מהר"ש גנצפריד וראיתי להעתיק דבריו בקיצור כי לפע"ד הוא דבר אמת וברור“.

ועיין בספר „תפארת ירוחם“ (ברוקלין תשכ"ח) מאת הרב הגאון החסיד רבי ירוחם ליינער האדמו"ר מראדזין זצ"ל, ושם בעמוד קפ"ט במכתבו להרב יהודה ליב הכהן מימון ז"ל מספר, שפעם אחת היה — דודו הגאה"ק רבי גרשון העניך בעל התכלת — בשעדליץ, ובא אליו הגאון אב"ד דשעדליץ רבי ברוך מרדכי ז"ל ליפשיץ לבקרו, והביא לו תשורה את ספר „ברית יעקב“, ואמר לו כי אין דרכו לעיין בספרי האחרונים, ואינו מביא אותם בספרו, וישיבהו אם כן מדוע יבקש ממני שאעיין בספרו הלא גם הוא הנהו מהאחרונים, ואז אמר אני אין דרכי בכך וצריך לקבל האמת ממי שאמרו, ובספרי „סדרי טהרות“ הבאתי עד האחרון שבאחרונים ואפילו הסי' פני שלמה“.

קיצור שלחן ערוך

בעזרת שמו קדוש וברוך הוספת קיצור שלחן ערוך.

לתועלת המון עם ה' אחינו בני ישראל היראים את ה' ובמצוותיו הפצים, ישמרו צורנו. אשר קצרה דעתם ללמוד ולהבין דברי הש"ע ומפרשיו, יגעתו בעזרת ה' ית"ש, וקבצתי מכל ארבעה חלקי שו"ע אורח חיים, יורה דעה, אבן העזר וחושן משפט את הדינים הנצרכים ומוכרחים לכל איש ישראלי לדעת אותם, וכתבתי אותם בלשון קל למען ירוץ כל הקורא בו, וידע את המעשה אשר יעשה האדם וחי בהם.

אנכי הק' שלמה גאנצפריד מפ"ק אונגוואר יצ"ו, בעה"מ ס', "קסת הסופר", "שני שלמה", "תורת הובח", "לחם ושמלה", "אפריזין".
אונגוואר בשנת כה תאמר לבית יעקב לפ"ק (תרכ"ד).

בראש הספר הסכמת הרב הגאון ר' מנחם א"ש אבד"ק אונגוואר.

מהדורות נוספות: תרכ"ו (ע"י המדפיס ר' אברהם ניסן זיס מלעמברג), עם הוספות ותקונים מאת מחברו הה"ג נ"י, וכן תרכ"ז, תרכ"ח, תרל"ג, תרל"ד, תרל"ו, תרל"ט, תרמ"א ועוד. בשנת תרמ"ד עם קונטרס, מכסה לאהל"ג נגד ס', "מלחמת חובה" (ראה פרק א' של מאמר זה, עמ' 10).

בשער מהדורת לעמברג תרל"ו מודיע המהדיר: הדפסתו מחדש פעם אחד עשר עם הרבה הוספות ותיקונים. במהדורת ווארשא תרל"ט: ועתה נדפס פעם שמינית וכן במהדורת ווארשא תרנ"א: נדפס פעם שמינית.

חלק מהמהדורות יצאו בלי רשות הרב המחבר, ראה צלום המודעה כאן.

מודעה ב"המניד" שנה ר"ז גליון כ"ה ל' סיון תרל"ג

אל השכן באהליך עולה .

כשכתי ישראל אודיע כי ספרי קיצור שלחן ערוך אשר ר' נתנאל דוד זיסכערג הרפ"ט בוארשו"א, הדפיסו שלא ברשותי! והאיסור הן מצד התוה"ק הן מצד דינא רמלכותא ידוע לכל, והוא רובץ גם על הקונים ועל כל המסייעים.

גם זאת אודיע כי ר' יעקב עהרענפרייז בלבוב העתיק ספרי הנ"ל לעברי דייטש והדפיסו שמה (גיכ שלא ברשותי) וקלקלי כשיבושים הרבה סאר, תלה בי בוקי סריקי ונתן סכשול גדול לפני המון עם ה'! לואה אבקש מאת כל מרא דאתרא להזהיר את עם ה' לכלתי יביאוהו אל תוך כתיהם שלא יכשלו בו ח"ו.

אונגוואר, בחדש סיון הרלינ.
שלמה גאנצפריד.

תודתי לידידי החביב הסופר והמלומד ר' טוביה

פרשל שליט"א, שהעירני על מודעה הנ"ל

בשנת תרל"ה הופיע בוורשא ספר **מסגרת השלחן** מאת הרב חיים ישעיה הכהן, ^{אתר דעת - מכללת הרצוג} אחר דעת - מכללת הרצוג
בירורי דינים על ס' קיצור שלחן ערוך. ספר זה הופיע על פי בקשת הרב: שלמה גאנצפריד בלי ספר קיצור שלחן ערוך. ראה להלן בציון הבא.

ספר מסגרת השלחן

הוא תיקונים והוספות על ספר קיצור שלחן ערוך בכל מקום אשר המחבר שם קיצר מאד, בהעתקת איזה דין משו"ע ואחרונים, ולפעמים חצי דין וחציו השמיט אשר יוכלו לבא על ידי זה לידי טעות. ולפעמים איזה טעם הנצרך ביותר, והרבה פעמים שפסק שם שלא בדעת האחרונים שאנו נמשכים אחריהם, ולכן בא ספר זה לתקן הכל בעו"ה; גם ניתוספו בו הרבה דינים ומדות משלחן ערוך ואחרונים וספרים הקדושים הנצרכים מאד לאחינו בני ישראל, אשר נכון מאד לכל איש מישראל עדיין בטור שלחן ערוך ואחרונים באריכות, לידע הדינים הנצרכים לו מכל ארבע חלקי שו"ע. יש לו ללמוד בספרינו אלו; ולחזור בהם (עפ"י סדר שבתות השנה שמצויין בתוכו) שידע המעשה אשר יעשה, ולא יכשל ח"ו באיזה איסור מחמת חסרון ידיעה.

יגעתי וקבצתי בעוה"י הק' חיים ישעיה הכהן מפ"ק ראחוב יצ"ו. ולגודל יקרת ומעלת הספר נתנו הגאונים קצת בעלי ההסכמות הגהותיהם להדפיס בתוכו. הספר היקר הזה כבר יצא לאור בזמן לא כביר ומחמת חשיבותו נמכרו כולם, ועתה נדפס פעם שנייה, עם הרבה תקונים והוספות מהרב המחבר.
לובלין תר"מ 80 ס"ט דף.

(הסכימו עליו הגאונים ר' ישראל יהושע אבד"ק קוטנא, ר' חיים אלעזר וואקס אבד"ק קאליש, ר' אפרים אבד"ק מציוב והארחוב, חתן הרב המגיד הקדוש מטריסק, ומכתב והסכמה מאת הגאון ר' שלמה גאנצפריד מחבר הספר קצור שו"ע, ובו הוא כותב אליו, וז"ל: „אך את אשר עלה בדעתו להדפיסו אצל ספרי קצור שו"ע לא ניחא לי מכמה טעמים, אם יש את נפשו הטובה להדפיס חיבור בפני עצמו יהי ה' עמו, יגדיל תורה ויאדיר“).

מסגרת השלחן ולחם הפנים

על ס' קיצור שלחן ערוך. לובלין תרמ"ח. הוצאה ראשונה זו של פי' לחם הפנים לא היתה לפני. ראה ציון הבא על המהדורה השנייה.

מסגרת השלחן — לחם הפנים

ספר מסגרת השלחן והפירוש החדש הנקרא בשם לחם-הפנים והוא תקונים והוספות על ספר קיצור שלחן ערוך, בכל מקום אשר המחבר שם קיצר מאד בהעתקת איזה דין משו"ע ואחרונים וכ"ו (כמו במהדורה הנ"ל).

יגעתי וקבצתי בעוה"י הק' חיים ישעיה הכהן בעהמ"ח ספר לקוטי שושנים ולקוטים וכ"ו וכ"ו.

והוספנו ג"כ הרבה הגהות, וחידושי דינים נחוצים מכמה רבנים מפורסמים, והנם כמוסים בפירוש הב' הנקרא בשם לחם הפנים. ויתר המעלות, מבואר בעמוד ב' ובהסכמות.

אתר דעת - מכילתת רביא
הסכימו עליו הגאונים ר' ישראל יהושע אבד"ק קוטנא, ר' חיים אלעזר וואקס אבד"ק קאליש, ר' אפרים אבד"ק מציוב חתן המגיד הקדוש מטריסק, ומכתב והסכמה מהגאון ר' שלמה גאנצפריד מחבר הס' קצור שו"ע, ר' מאיר יהואל הלוי אבד"ק סקערנאוויץ, ר' אברהם אבד"ק זאוויחוואסט, ר' יהודא לייבוש ליכט אבד"ק פיאסק ופשעדבארוש. לובלין תרע"ד 8° ח"א 248 עמוד ח"ב 216 עמוד.

שלחן ערוך קטן

מכוון לפי פסקיו של ספר "קצור שלחן ערוך" להגאון ר' שלמה גאנצפריד ז"ל ראש ב"ד מעיר אוגוואר שבמלכות אוגרו. מתוקן לפי צורך תלמידים ומתלמידים מתיישבים בתלמודם שומעים ומוסיפים. בסתדר ונכתב בידי מנחם בן ר' אליעזר גאטליב. ח"א, מצוות תלויות בכל העינים. האננאפער תרנ"ו 8° 224 עמוד.

ספר דרכי נועם, והן מצוות והלכות של תורה. חלק שני, מצוות תלויות בימים מיוחדים, תשלום הספר, הלכה גדולה. האננאפער, תרנ"ח 8°, 252 עמוד. (ביחד 476 עמוד).

ישועות חכמה

והוא הוספות ותיקונים כמה דינים, מחודשים, ומדות טובות על הספר קצור שלחן ערוך ומסגרת השלחן, נחוצים לכל אדם לשמור ולקיים, וסביב לו פירוש חוסן ישועות והוא לברר ההלכות ודינים המחודשים בטוב טעם ודעת, ובתוכו יבואר כמה דינים והלכות שנשתנו ממה שכתוב בקיצור שלחן ערוך ומסגרת השלחן, על פי הספרים ותשובות שנתחדשו בשנים אלו. ועוד נתוספו בו כמה דברים מחודשים ועצות טובות מגדולי ישראל, לקיים כל מצוה בשלימות, ולהרגיל עצמינו בכל המדות טובות, ונזכה לכל טוב. גם הוספתי הרבה חידושים דינים נחוצים שאמרו לי כמה רבנים, גדולי ישראל להלכה למעשה, לשמור ולקיים בו, גם כשהוא בפני עצמו.

ובזה הספר נשלמו הדינים נחוצים, המבוארים בספרים ותשובות שנתחדשו עד עתה, כל מה שעלה להלכה על פי השלחן ערוך ופוסקים שאנו נמשכים אחריהם, וכפי מה שבררתי עם כמה רבנים כנ"ל, ויתר מעלות הספר מבואר בהקדמה.

ובסוף הספר הוספתי קונטרס זר זהב עם עמודי כסף כאשר יבואר לקמן דו"ג"א עמוד ב' תוכן ענינו.

אספתי וקבצתי בעזרי הקטן חיים ישעיה הכהן בעהמ"ח ספר מסגרת השלחן, לקוטי שושנים, לקוטים יקרים, לקוטים נפלאים, ספר ישועות חיים, ספר דרכי חיים, ספר תוספת חיים על תהלים, סדור דברי חיים, ספר ברכת חיים, ספר ישועות חיים, ספר טובי חיים, וספר פתחי חיים בעזרת חיי החיים, ברוך הוא וברוך שמו לעד ולנצח נצחים.

לובליו, תרס"א 80 116 עמוד. שנית בני ברק תשכ"ד (צלום) 80 116 עמוד.
מעבר לדף הסכמות מהרבנים הגאונים ר' מאיר יחיאל הלוי הרב דק"ק אסטראווצי,
ר' יעקב כרדני אבד"ק בילגורייא, ר' יהודא ליבוש ליכט אבד"ק פשעווארד.

עמודי השלחן מסגרת הזהב, פאת השלחן

קיצור שלחן ערוך השלם, והשלם במלואו בתוספות מאה דינים אשר הוסיף
הגאון המחבר ר' שלמה גאנצפריד ז"ל בגוף הספר קיצור שו"ע שנדפס עד כה.
א. נקרא בשם פירושים יקרים ונחמדים מסביב לו:

השמה הכנה נ"י בר"י פישל מביאליסטאק, ובו מבאר ומעמיד כל דברי הגאון
המחבר ז"ל על האמת על פי ההלכות הקבועות מגדולי המורים הראשונים
האחרונים.

ב. נקרא בשם מבגרת הזהב, מהרב הג' בתו"י מו"ה משה איוראעל בהרה"ג
אסף וקבץ כל העינים זכי השכל וחלקי הספקות בעיונים חריפים ושנונים, להעיר
בכל עמודי הלומדים ולחדודי בם, לקט מן יותר מג' מאות ספרים בהוספות מהרב
נכונם הזה עד היום.

ג. ספר פאת השלחן מהגאון המחבר ז"ל בעצמו בתוספות מרובה על העיקר.
(וכל אלה נסדר ונערך בהשתדלותו ובהשגחתו, בעזר צור ישועתי, המו"ל יעקב
חלק ראשון עדלשטיין מביאליסטאק).
מעליד ישנו וזילנא שנת תרס"א, 80.

המורה בוילנא, ר' יהונתן אבעלמאן מ"צ וד"צ בק"ק ביאליסטאק, והרב הצדיק ר' יעקב
א"י טווערסקי האדמו"ר מטריסק.

דת ודין, דיני ישראל ומנהגיו לכל ימות השנה

נערך בשפה קלה וקצרה עפ"י הפוסקים הראשונים והאחרונים ובפרט מספר
זו"יא"ב, וקצור שלהו ערוך.
בארבע חלקים ונתקף לשפה אנגלית ע"י יואל בן מאיר פרידלנדר, מטיף פה
לונדון, וועסטמיניסטער.
לונדון תרע"ה 80 237 דף.

מנחת שבת

ספר קיצור שלהו ערוך על הלכות שבת, וסביב לו ספר "מנחת שבת" והוא
קובץ הרבה דינים והלכתא רבתא לכתא השכיחים ונחוצים מאד לכל רב ישראל
לדע אותם המפורזים ברוב ספרי האחרונים בהלכתא הלזו וגם הרבה הערות
בם כפי קט שכלי אשר חנני ה'.

כל אלה חוברו יחדיו מאתי הצעיר שמואל הכהן בארשטין רב ומורה בעיר שיטאווא פלך פאדאליא בן לאדמו"ר הרב ^{אבד"ק פראנק} החסיד המפורסם מו"ה שמחה נ"י האבד"ק פראנפיל וכו' עם הרבה הוספות ותיקונים, „שארית המנחה“, בסופו קונטרס „אהבת שלום“ מאת הרב הגאון הגדול וכו' מוה"ר שלום מרדכי שליט"א הכהן שוואדראן האבד"ק ברעזאן שליט"א וקונטרס הלוח נשלח לי למנה וכו' להדפיסו בתוך חיבורי „מנחת שבת“.

ווארשא תרס"ה 8° עמוד ומאו כמה מהדורות.

מעל"ד הסכמות מהאדמו"רים טשארטקוב, שטיפינעשט, ראחמוסטריאקא, בויאן, סאדיגורא, מאביו הרב מו"ה שמחה הכהן אבד"ק פראנפיל, ומגאונים וכו' ר' שלום מרדכי הכהן אבד"ק ברעזאן, ר' משה נחום ירושלימסקי אבד"ק קאמינקא, ר' שמואל זיינוויל קלענפיש ראב"ד ווארשא, ר' שלמה הכהן רב ומר"ץ בעיר ווילנא, ר' חיים חזקיהו מדיני בעהמ"ח ספרי שדי חמד, ר' יצחק דאנציג אבד"ק פערטרבורג, ועוד. הערות על ספר זה בס' „דברי שלום“ (ירושלים תשי"ג), חלק ב' עמ' קכ"ב—קכ"ה, ובקובץ „אוצרות ירושלם“ חלק ט"ז, עמ' רמ"ה.

מנחת יום טוב על הלכות יום טוב

קיצור שלחן ערוך, על הלכות יו"ט ונשיאת כפים וחול המועד, וסביב לו

מנחת יום טוב.

והוא קובץ הרבה דינים מהלכות יו"ט וחול המועד, השכיחים ופחותים מאד לכל בר ישראל לידע אותם, המפורטים ברוב ספרי האחרונים בהלכות הנ"ל, מאתי הצעיר שמואל הכהן בארשטין, רב ומורה בעיר שיטאווא פלך פאדאליא בארץ רוסיא, בעל המחבר ספר מנחת שבת על הקיצור שו"ע והלכות שבת וכו'. ווארשא, תרס"ב 8° 136 עמוד ומאו כמה מהדורות.

מעדני שמואל על הלכות פסח

ספר קצור שלחן ערוך על הלכות פסח מהרב הגאון המנוח המפורסם הרב

שלמה גאנצפריד זצ"ל וסביב לו ספר מעדני שמואל.

והוא בעזרת השם קובץ כל ההלכות השכיחים מהלכות פסח המפורטים בכל ספרי הפוסקים ושו"ת הראשונים והאחרונים עד אחרוני זמנינו ועד בכלל, אחד מהם לא נעדר, והוא ב"ה ספר השוה לכל נפש הן לגדולים והן לקטנים, כי הוא מסודר ב"ה בלשון צח וקל כדי שיבינו הכל. כל אלה חוברו יחדיו בעזרה ש"ת מאת הצעיר שמואל הכהן בארשטין רב בעיר שיטאווא פלך פאדאליא — בארץ רוסיא בעהמח"ס מנחת שבת ומנחת יו"ט.

ונלוה לבסוף קונטרס בית אביגדור מהה"ג הצדיק ר' אביגדור מייזליש זצלה"ה.

בראש הספר באה מגילת ייחוסין בשם „תפארת אבות“ שסידר הרה"ג המפורסם מוה"ר אברהם איטינגא מעיר ידוקלא (גליציה).

כל מי שירצה לידע איזה דין המזדמן בהלכות פסח יחפש בהמפתחות וימצא בעזרה"ת כל מבוקשו.

פיטערקוב 8° תרס"ח 451 עמוד.

הסכמות מהרב' הגאונים והצדיקים, רבי דוד מזלאטיפאליא, רבי יצחק מבויאן, רבי ישראל מסאדיגורא, רבי ישראל מטשארטקוב, רבי שלום מרדכי הכהן מבערזאן, רבי אברהם בנימין קלוגער מבראדי, ר' משה נחום ירושלימסקי אבד"ק קיעלץ, רבי שלמה הקהן ווילנא, רבי שמואל אברהם קאנטאנטין, רבי צבי יחזקאל מיכלזאהן, אבד"ק פלונסק, רבי יעקב יוסף מקינוב ומאוסטרה, כמו כן נדפס בין ההסכמות מכתב הסכמה מרבי חיים חזקיאו מדיני בעל שדי חמד.

הערות על ספר זה בס' „דברי שלום” הנ"ל, עמ' ק"ג—ק"כ.

שער עזן על הלכות נטילת ידיים

קיצור שו"ע על הלכות נטילת ידיים וסעודה, וסביב לו ספר שער עזן, והוא קובץ הרבה דינים בהלכות הנ"ל, השכיחים ונחוצים מאד, לכל בר ישראל לידע אותם, המפורטים ברוב ספרי האחרונים בהלכות הנ"ל מאתי הצעיר שמואל הכהן בארשטיין רב ומורה בעיר שיטווא פלך פאדאליא. ובסופו הערות למה שנוגע לספרי מנחת שבת ומנחת יונ"ט.

ווארשא תרע"ב, 80 עמוד. ומאו כמה מהדורות.

מעל"ד הסכמות מאת הרבנים הגאונים ר' אברהם בנימין קלוגר, ר' משה נחום ירושלימסקי אב"ד קיעלץ, ר' צבי יחזקאל מיכלזאהן מפלונסק, ר' דוד טווערסקי מזלאטיפולי, ר' יצחק פרידמאן האדמו"ר מבויאן, ר' ישראל פרידמאן מטשארטקוב.

עיר דוד

קצור שלחן ערוך עם כללים נחוצים מכתב-יד שלא נדפס עדיין, מאת הגאון המחבר ר' שלמה גאנצפריד ז"ל. עם עיר דוד, המכיל מצדדת ציון, מצדדת דוד, המתרגם, שער הציורים, שיעורי המצוות, לוח הקביעות, נוסח שטרות ועוד, כמבואר בהקדמה, מאתי דוד פעלדמאן רב דקהל יראים בלייפציג יע"א. ליפסאה תרפ"ד, 80, (שתי התצאות 4—6—242 עמוד) ועוד כמה מהדורות.

קצור שלחן ערוך

מאת הגאון ר' שלמה גאנצפריד ז"ל, עם מראה מקומות וביאור המלים הקשות, מאת ר' חיים אליהו ב"ר יהודה גולדין. הוצאה חדשה, „סטאר היברו בוק קאמפאני”. ניויורק תרפ"ח 80, (ח"א 154 עמוד, ח"ב 150 עמוד, ח"ג 131 עמוד).

ספר חיי היהודים עפ"י השלחן ערוך

הספר קצור שלחן ערוך של הגאון המפורסם מהור"ר שלמה גאנצפריד זצ"ל. מנוקד ומחדש בתקונים, הוספות וציורים ומיוסד על המקראות עם מבוא ותולדות הדינים והמנהגים. מאת ישראל קאנוביץ בעהמ"ח ספר „הא-להות עפ"י חז"ל” ועוד. הוצאה „מסורה”. ניויורק תרפ"ט 80 142 עמוד.

מנוחת שבת

ספר קצור שלחן ערוך על הלכות שבת, והוספנו סביב לו ספר מנוחת שבת,

והוא לקוטי דינים השכיחים והנפוצים מאד לתלמידיהם, ונלקטו מפוסקים ראשונים ואחרונים, כפי שנרשם אצל כל דין ודין, איהו מקום מוצאו, ע"י בעל הוראה חו"ב [חריף ובקיא] מומחה ומוסמך מגאונים שליט"א כפי שנדפסה בהסכמה, ובסימן פ' יש שם מעט לקוטים גם מהה"ג חו"ב בנש"ק [בנן של קדושים] כו' מו"ה יקותיאל יהודא האלברשטאם שליט"א חובק"ק דוילנא.

בילנוריא בהוצאת ובדפוס ר' נטע קרונברג שנת תרצ"ד 8°, 2—72 דף.
מעל"ד השער הסכימו עליו הרבנים הרב ר' מרדכי בן הגאה"ק מבעלזא וצוקל"ה האב"ד דבילגוריי, והרב ר' חיים האכמאן אבד"ק קרעשיב ותתם, דברי חיים אבד"ק קרעשיב ומעת שנשרף כל הוני ורכושי אני חופ"ק בילגוריי יצ"ו יום ד' סדר ואברכה כו' שנת תרצ"ד.

(ספר זה כמעט אינו ידוע, כי מסיבות שונות לא הופץ הספר כ"כ ואח"כ נשמד בשואה, ראה על זה בספר, "תגים" קובץ ביבליוגרפי תורני-מדעי בעריכת הרב מאיר וואנדר (בני ברק תשכ"ט) עמוד 100. בני משפחת ר' נתן נטע קרונברג מיחסים אליו הספר הנו' וידידי ש"ב הרב הגאון ר' שלום יחזקאל שרגא רובין — הלבשרטאם שליט"א האדמו"ר מציעשנוב מסר לי שהוא יודע בברור גמור שמחברו הוא הרב ר' יקותיאל יהודא הלבשרטאם הרב דק"ק דוילנא וצ"ל הי"ד).

הלכה למשה, טעם הצבי, שלום ואמת, שער השלום

זה השלחן אשר לפני ה' מלא מעדנים, מאוצר כל חמדת הראשונים והאחרונים, חמשה ספרים בו נפתחים אשר לב ונפש משמחים הראשון והאחרון:
ספר, "קצור שלחן ערוך" השלם מהרב הגאון המפורסם מו"ה שלמה גאנצפריד וצ"ל, מק"ק אונגוואר וצ"ל, ועל צבאו:
הלכה למשה, קובץ כל הלכות הבאות בספרי הפוסקים והמפורות בשדה התשובות עם תוספות תומש מה שהבעלים מוסיפים.
טעם הצבי, טעמו כטעם לשד השמן, והוא כצפיחית המטוגן בדבש. רבותינו בעלי אגדה, בתוספות ציצים ופרחים, לב ונפש משמחים.
שלום ואמת, חוקר להבין דעת קדושים, ולעשות שלום בין אריות ותרשישים, יקוה לכון האמת.

שער שלום, פותח שער לדופקי בתשובה, המצויינים בהלכה, לכל הבא אל האהל מועד, אהלה של תורה ורוצה להבין ולהשכיל דעת רבותינו הפוסקים.
כל אלה חוברו יחדיו בעזרת החונן לאדם דעת, על-ידי הפעוט משה צבי בן לאאמ"ר הגה"צ החסיד האמיתי מו"ה שלום לאנצא מוואלאווע וצ"ל, יושב על כסא ההוראה בתוך העיר מלאה חכמים וסופרים, פק"ק קליינווארדיין יצ"ו, בעל המחבר ספר, "מבשר שלום" והרבה חיבורים אשר המה בכתובים.
בטרענבאט, שנת תרצ"א 8°, (סס"ח דף).

על ספר זה יצאו עוררין. (א) הרב נטע שלמה שליסעל דומ"ץ דק"ק מונקאטש הי"ד בספרו, "שלחן נגד צוררי" שנדפס במונקאטש תרצ"ב (ומחזיק 36—176 עמוד). (ב) הרב יצחק שטערנהעל (כעת רב בבליטמורי מד.) במחברתו, "למכה מלכים" שנדפס במונקאטש תרצ"ב (13 דף). וראה שו"ת, "ויצבר יוסף" סי' ה מאת הרב יוסף הכהן

שווארץ הי"ד, מלפנים עורצת שעתה, ובלקט הרשף" שכתב לרב המחבר הנ"ל הערות רבות על ספרו.

קיצור שלחן ערוך השלם

עם כל ההוספות אשר הוסיף הגאון המחבר ר' שלמה גאנצפריד זצ"ל אשר לא נדפס עד כה.

וסביב לו שלשה פירושים: פירוש האחד הנקרא בשם ערוך השלחן, והפירוש השני הנקרא בשם אבני נזר.

הוא מלוקט מכל האחרונים שבאחרונים, שאנו נמשכים אחריהם, דהיינו מהבעל מחבר אבני נזר מאדמו"ר מסאכטשוב זצ"ל, ומהגאון משנה ברורה, וגם נכללים בו מהספר מסגרת השלחן ועוד, וכל איש ואיש אשר ילמוד בזה הקיצור שלחן ערוך ימצא בו כשלחן הערוך, ולא יצטרך לחפש בפוסקים הקודמים.

ג. וגם המהדורא החדשה אשר הוסיף הרה"ק המחבר בעצמו בסוף ימיו וקרינו בו בשם מסגרת השלחן.

לאדו 8° תרצ"ב, בהוצאת בימה"ס של יצחק שלאמאוויתש, מהדורה ב', ירושלים תל-אביב תרצ"ג.

המחבר העלים את שמו מעל ספרו, אולם מההסכמות של הגה"צ ר' מרדכי רוקח זצ"ל בן הגאה"ק מבעלזא זצ"ל רבה של בילוגרייא ומהגאון הקדוש ר' צבי יחזקאל מיכלזאהן הי"ד מוכח שמחברו היה ת"ח ויר"ש תושב בילגורייא שלא רצה לגלות את שמו.

ויקהל משה על הלכות שמחות

ויקהל משה, על הלכות שמחות. (פנים הספר סובב על קיצור שלחן ערוך). קובץ גדול מראשונים ואחרונים, חדשים גם ישנים בקצור אמרים, פנינים יקרים, מפי סופרים וספרים, מה שאספתי וחיברתי, בעורת הבורא ויוצר הרים, כאשר עיני הקוראים תחזינה מישרים. אני הצעיר באלפי ישראל משה בן לאאמו"ר הגר"א ז"ל קליין רב דחברת פועל צדק ולבית אולמאן, פה ק"ק אראדעא (גראס-ווארדיין) ביה"ד בנימין זאב רובינשטיין, גראסווארדיין תרצ"ד 8° (ע"ד דף).

תמימי דרך על דיני תפלת הדרך

ספר תמימי דרך, דיני תפלת הדרך ותפלותיה, מיוסד על דברי הקיצור שלחן ערוך (סימן ס"ה). קובץ דינים מפורים, מאמרי חכ"ל לקוטי אמרים, מפי סופרים וספרים, חדשים גם ישנים, אשר אספתי ולקטתי בעורת יוצר הרים. וזכות הרבים יתגלגל על ידי, וזה יהיה חלקי מכל עמלי. אלה דברי הצעיר לבית נפתלי פנחס זעליג הכהן שווארטץ בן הגאה"צ בעל שו"ת „בית נפתלי" זצ"ל שהיה אבד"ק הימאד יצ"ו.

פק"ק קליינווארדיין יצ"א תרצ"ה 12° (ל"ב דף). עם הוספות רבות „שש זכירות" עם פי' נחמד וגם נעים מהגאה"ק בעל קדושת לוי וצללה"ה שם תשי"א (33 דף).

קצור השלחן ערוך השלם

הוא הוצאה חדשה של הספר, קצור שלחן ערוך השלם מאת הרב תגאון ר' שלמה גאנצפריד.

בפנים חדשות בדיוק ובדקדוק הלשון ובשאר הוספות הנפרטות בהקדמה
להיות ספר שמושי לכל בית יעקב.

נסדר ונערך בעזר צורי וגואלי ע"י מנחם מנדיל ברעסלויער, לפנים רב
בבית הכ"ג שקלאווער, ברעסלויא (גרמניה), וכעת מתגורר באמסטרדם.
אמסטרדם, תל-אביב התרצ"ו 8 קל"ה דף.

נספח אליו מלון עברי, אידי, גרמני, אנגלי, צרפתי, הולנדי, לספר קצור
השלחן הערוך וכו' מאת הגאון ר' שלמה גאנצפריד, בדיוק ובדקדוק הלשון
ובשאר הוספות, להיות ספר למוד לבתי ספר.

נסד ונערך ע"י מנחם מנדיל ברעסלויער, לפנים רב בבית הכנסת שקלאווער,
ברעסלויא (גרמניה) וכעת מתגורר באמסטרדם.

קצור השלחן ערוך

הוא הוצאה חדשה של קצור שלחן ערוך השלם.

מאת הרב ר' שלמה גאנצפריד זצ"ל, בפנים חדשות, בדיוק ובדקדוק הלשון,
ובשאר הוספות הנפרטות בהקדמה.

ספר שמושי לכל בית יעקב ובפרט ספר למוד לבתי-ספר.

הוצאה מתוקנת ונסדר ונערך בעזר צורי וגואלי על-ידי מנחם מענדיל
ברעסלויער, לפנים רב בבית הכ"ג שקלאווער ברעסלוי (גרמניה — תל-אביב תשכ"ו).

הסכמות עליו מהרבנים הגאונים: ר' אלי אליעזר דעסלער אחד הרבנים בלונדון
הבירה, ר' אלי לאפיאן ר"מ ומנהל דשיבת עץ חיים לונדון, ר' איטשע פרידמן מצפ"ה
קאלזש, ק' חנוך צבי הכהן לעווין אבד"ק בענדיו, ר' ישכר שלמה טייכטאהל חופק"ק
פישטיאן אבד"ק קאסטאלאן והגליל בעהמ"ח ספרי שו"ת, "משנת שכיר" ותופס ישיבה
מריה פק"ק הנ"ל ור' יוסף צבי הלוי אב"ד יפו—תל-אביב.

מהדורה חדשה כנ"ל, ירושלים תשל"א.

משנת דר' אליעזר

ספר קיצור שלחן ערוך, מהדורה חדשה וסביב לו ספר, "מסגרת השלחן"
והפירוש החדש הנקרא בשם "לחם הפנים". הספרים היקרים האלו כבר נדפסו
קמה פעמים ונתפשטו בישראל לאלפים ולרבבות בעזהי"ת, וספר מסגרת-השלחן
ולחם הפנים באו לברר ההלכות דבספר קיצור שלחן ערוך לאמיתו, למען ילמדו
ישאל את ההלכות ברורות בטעמן על פי דעת הש"ע וגדולי הפוסקים ז"ל,
העתה אור חדש יופיע על כל שלפניו כי צרפנו גם הגהות והערות נכוחות ומראה
מקומות בשם משנת דר' אליעזר מכבוד הרה"ג הנודע בשערים מו"ה אליעזר חיים
דייטש זצ"ל האבד"ק באניהאד יצ"ו, ובוה יהיה נקרא ספר זה שלחן ערוך
השלם, במילואו וטובו להורות ממנו הלכה למעשה, גם נתוספו בו הרבה תיקונים
הוספות, אשר יעלו יותר מן שני מאות תיקונים והוספות נחוצות. גם נתוספו
הרבה הגהות וחיידושים מכמה רבנים מפורסמים. כל דבר על מקומו יבא לשלום
בכדי שיהיה בנקל לכל איש מישראל ללמוד ולידע המעשה אשר יעשה האדם
וחי ונוכח לכל החובות והברכות.

חלק ראשון, גראווארדיין שנת שב"ת לפ"ק (86—312 עמוד).

חלק שני גראסווארדיין שנת שב"ת לפ"ק 8° (4—276 עמוד).

ארבעה עמודים שבסוף הספר, ע"ת מכלילת השמטות והוספות של הרב יוסף הכהן שווארץ, מלפנים עורכו של "וילקט יוסף" חתנו של הגאון ר' אליעזר חיים דייטש ז"ל. עמודים אלה חסרים כמעט בכל הטופסים של הספר הנז', ובקשר עובדה זו פירסם מדעיה זו בכתב-עת, "הנשר" שנה עשירית עמוד רס"א שיצא לאור ע"י הרב ר' אברהם יהודה הכהן שווארץ ז"ל.

זו"ל: בקשה! אחרי כי המדפיס חיסר הרבה הגהות נחוצות מ, משנת דר' אליעזר על הקיצור שלחן ערוך שנגמר כעת, ועשיתי לי אח"כ קונטרס השמטות ותוספות. אולם המוכר לא כרך אותם בכל ספר וספר, ע"כ הנני לעורר את כל אחד ואחד שלא לקנות רק, "ספר שלם" למען לא יחסר כל בו — ואף גם זאת שיהיה נדפס (בצד השני של השער מחלק ב') ממי יצאו הדברים, וכמו כן המכתב תהלה של הגאון מו' שלמה גאנצפריד זל"ה אשר כתב עוד לפני ששים שנה למר"ח הגאון מו' אליעזר דייטש זצ"ל. (ר' אליעזר דייטש היה גאון מפורסם בתקופתו, חיבר ספר ידוע, "תבואות השדה" ששה חלקים, על שיטות הש"ס, ושר"ת, "פרי השדה" ארבעה חלקים ועוד ספרים).

קצור שלחן ערוך עם ספורים חסידיים

קצור שלחן ערוך עם ספורים ומאמרים חסידיים, באר יעקב, שיעורים בהלכה. נערכו ע"י יעקב חיים רוטנער.

חלק א' (סימן א' ל"ד (בו נאספו 1080 ספורים ומאמרים) הוצאת המכון לחקר החסידות.

ירושלים תשי"ח 8° (רפ"ד עמוד).

מאת הנ"ל, הלכות שבת, ופירוש על תפילות של שבת ומועד (כולל 1461 סיפורים חסידיים). הוצאת המכון לחקר החסידות.

ירושלים תשי"ט (ר' עמוד) ובסופו על הלכות חלה, מליחה, טבילת כלים, פת עכו"ם, בשולי עכו"ם, חלב עכו"ם, גט"י לסעודה, בציעת הפת, ברכת המוציא, מים אחרונים וברכת המזון. (סט עמוד).

מהנ"ל שיעורים בהלכה ובחסידות, הלכות אישות (כולל 1400 סיפורים ומאמרים חסידיים). הוצאת המכון לחקר החסידות.

ירושלים תש"כ, 8° (רכ"ו עמוד) ובסופו מפתח להלכות אישות. הערכות עה"ס מאת הרבנים הגאונים הרב עובדיה הדאיה, הרב צבי קינסטליכר אבד"ק הרמנשטט, הרב יעקב שכטר, לפנים הרב בבלפסט (בירת צפון-אירלנד), הרב יוסף אדלר, מלפנים אבד"ק טורדא ונשיא לשכת האורטודוקסים בטרנסילבניה.

לבושי טהרה על הלכות נדה

ספר קיצור שלחן ערוך מהרב הגאון ר' שלמה גאנצפריד זצ"ל על הלכות נדה.

עם מסגרת השלחן והחוננה עליו ספר לבושי טהרה להרב שאול ישכר ביק רב במעזיבוש ומאהלוב, המכיל הרבה דינים הנחוצים לכל בר ישראל לידע אותם. תל אביב תשכ"א מ"ח עמודים.

שערים מצויינים בהלכה

קצור שלחן ערוך להרב הגאון המפורסם רש"י מכלל הרצ"ג מוה"ר שלמה גאנצפריד ז"ל, על דגלו ספרי "שערים מצויינים בהלכה" (ח"א כולל מא"ח ומיו"ד ח"א וח"ב) כולל יציאת, תפלה, תפילין, ברכות, מזוזה, ספרי קורש, מאכלות אסורות ושביעית.

כשמו כן הוא, מכיל כל חדושי דינים והלכות השכיחים, בטעמים ונימוקים, פותח: שער לדופקי בתשובה, על השאלות ובעיות בהתחדשות תנאי-החיים הטכניקה, מציין ומאסף כל השיטות והדעות שונות בספרי רבותינו, וש"ת ראשונים ואחרונים, ספרים יקרי המציאות, הארות והערות על דבריהם, מבאר כל הענינים שלא יתבארו כל צרכן בספריהם.

הברתי בעזר צורי וקוני, שלמה זלמן בראון, הרב בבית"מ "שערי ציון" ברוקלין יצ"ו לפנים רב וראש ישיבה בבואפסט.

ניוירוק תש"ט 80. מהדורה חדשה 80, ירושלים — ניוירוק תשכ"ט.

ח"ב כולל הלכות שבת, עירובין, ר"ח, י"ט חוה"מ.

ניוירוק תש"ט 80, מהדורה חדשה 80, ירושלים — ניוירוק תשל"ל.

ח"ג כולל (הלכות מועדים, פסח, תשעה באב, ראש השנה, יום כפור, סוכות, חנוכה ופורים).

ניוירוק תש"ט 80. מהדורה חדשה ירושלים — ניוירוק 80 תשל"ל.

ח"ד, (יו"ד ח"ב אהע"ז וח"מ) כולל הלכות אישות נשואין, נדה, מקואות, מילה, פדה"ב, עכו"ם וכו' הלוואה, טוען ונטען, גניבה וגוילה, שאילה ושכירות, מציאת אבדה, צעב"ח, חולה ואבדה.

ניוירוק תש"ט, 80. מהדורה חדשה ירושלים — ניוירוק תשל"ל.

הגאון ר' אהרן קוטלר ז"ל בהסכמתו עה"ס כותב בין היתר: ועשה הכל בטוב טעם ודעת, בעיון ישר, ונגע בעיקר בשאלות המתחדשות בכל יום ע"י המצאות החדשות באופן שהתבור, נחוצ מאד לכל מורי הוראה הלכה למעשה.

הגאון ר' יונתן שטייף בהסכמתו כותב בין השאר: וכמה הלכתא איכא משמע מיניי' ויהא לתועלת גדולה לכל רב וצורב וכו'.

קצור שלחן ערוך מנוקד עם דיני ארץ ישראל

קצור שלחן ערוך לרבי שלמה גאנצפריד ז"ל מהדורה מתוקנת ומנוקדת, מבוא מאת הרבי י[הודה] ל[ייב] הכהן מימון...

מוסד הרב קוק ירושלים תשי" (1949) תקכ"ט עמוד 80.

קצור שלחן ערוך לרבי שלמה גאנצפריד ז"ל, מהדורה חדשה מתוקנת ומנוקדת בתוספת קצור דיני ארץ ישראל מאת הרב יחיאל מיכל טיקצינסקי, לתולדות הקצור שלחן ערוך וקונטרס ברכת הארץ, מאת הרב י. ל. הכהן מימון.

ירושלים תשי" (1950) תקכ"ט, ס"ד, עמוד 80.

עמוד א—גב (מן הספירה השניה) קצור דיני ארץ ישראל ומנהגיה.

עמוד גג—סד: ברכת הארץ.

קצור שלחן ערוך... מהדורה שלישית.

ירושלים תשט"ו (1955).

קצור שלחן ערוך... מהדורה רביעית
אתר דעת - מכללת הרצוג

ירושלים תש"ך (1960).

קצור שלחן ערוך... מהדורה חמישית.

ירושלים תשכ"ג (1963).

קצור שלחן ערוך... מהדורה ששית.

ירושלים תשכ"ד (1964).

קצור שלחן ערוך... מהדורה שביעית.

ירושלים תשכ"ו (1966).

קצור שלחן ערוך מהדורה שמינית.

ירושלים תשל"א (1971).

מהדורה ג—ח הם רפוסים זטיריאטיפיים.

קצור שלחן ערוך השלם עם מצוות התלויות בארץ לפי פסקי מרן חזון איש זצ"ל

קצור שלחן ערוך השלם, מהדורת הגאון חיים ישעיה הכהן עם מסגרת השלחן, לחם הפנים וציוני המקורות.

ובסופו קיצור דיני המצוות התלויות בארץ, עפ"י פסקי מרן הגאון החסיד האמיתי בעל חזון איש זצוק"ל, בצירוף כמה דינים ומנהגים המיוחדים לארץ ישראל ולוח השיעורים, לפי קונטרס השיעורים, של מרן זצ"ל. גערד וסודר ע"י הרב קלמן בן מוה"ר בנימין זאב זצ"ל כהנא.

הוצאת ספרים, „אשכול“ ירושלים תשכ"ד 8°, (תפ"ג עמוד ועוד ל"ו עמוד).

בהוצאת ספרים, „אשכול“ הג"ל הופיעו עוד מהדורות רגילות מספר קיצור שלחן ערוך, בלי ההוספות הג"ל.

קצור שלחן ערוך

ספר קצור שלחן ערוך השלם, אורח חיים, יורה דעה, אבן העזר, חושן משפט, חלק ראשון, ועוד הנהגות ומדות טובות, הנחוצים לכל איש ישראל, ובפרט לתלמידי הישיבות הע"י, אשר קבצתי בע"ה מן הש"ע למרן ומורם, ומספר כף החיים להגאון רבינו יעקב חיים סופר זצוק"ל, ומספר קיצור שלחן ערוך להגאון רבינו שלמה גאנצפריד זצוק"ל, זכר כולם לחיי עד יה"ר זכותם תגן עלינו, ובזכותם נזכה להרביץ תורה ברבים, אנחנו וזרעינו וזרע זרעינו, ויהיה הכל לנחת רוח לפניו ית' שמו אכ"ר.

עבד המצפה לרחמי קונו רפאל ברוך טולידאנו ס"ט.

ירושלים תשכ"ו (ס"י א — ס"י רס"ח) תצ"ו עמוד דפוס „המערב“.

גידולי אהרן על הלכות תפילין

ספר גידולי אהרן, על קיצור שו"ע ה' תפילין, חידושי דינים ובירורי הלכות, ושו"ת גדולי אחרונים אשר הרבה מהם אינם במציאות אפילו אחת במדינה. כל אלה הוספתי וחיברתי בחמלת ה' עלי, אהרן גדלי' הופמן, מלפנים אב"ד דקה"י כפר גדעון ת"ו רב בבאר שבע. ונלוה אליו קונטרס וישב משה, שו"ת

בענינים סת"ם, אשר השיב לשואליו ה"ה כ"ק אדמו"ר הגאון האמיתי ציסו"ע
קקש"ת מו"ה משה נתן נטע למפרגנות שליט"א, הפלפנים גאב"ד דקה"י מאקאווא
יע"א וכעת בקרית אתא ת"ו. ובסופו גלוה אליו תשובה אחת מהגאון האמיתי
שר התורה בעל שו"ת מוהרש"ג (ר' שמעון גרינפעלד) אב"ד דסעמיהאלי, אשר לא
הודפסה עדיין.

נדפס בעיר בוינאם אייריס (ארגנטינה) ה'תשכ"ח לפ"ק 8° (167 עמוד).

הסכמות עה"ס מאת הרבנים הגאונים.

א. ר' משה נתן נטע למברגר מלפנים גאב"ד דקה"י ור"מ מאקאווא, כעת כפר
אתא ת"ו.

ב. ר' ישראל יצחק הלוי רייזעמאן חבר ביד"צ של העדה החרדית בתי ווארשא
ירושלם ת"ו.

ג. ר' שמואל הלוי וואזנער אב"ד ור"מ זכרון מאיר, בני ברק.

אסור ליהנות משום דבר של חברו שלא מדעתו, אע"פ שברור לו שכשיוודע
לבעליו ישמחו ויגילו מפני אהבתם אותו, מ"מ אסור. לפיכך הנכנס לפרדס או
לגינת חברו אסור לו ללקוט פירות שלא מדעת הבעלים, אע"פ שבעל הפרדס
ובעל הגינה אוהבו ורעו אשר כנפשו ובדאי ישמח ויגיל כשיוודע לו שנהנה
זה מפירותיו, מ"מ כיון שעכשיו אינו יודע מזה, הרי הוא נהנה באיסור. וצריך
להזהיר לרבים שנכשלין בזה מחמת חסרון ידיעה.
קיצור שלחן ערוך סי' קפב, סעיף יג

גובה הרבית כמו דא"י (אין יוצא) ה"ג גובה (והיינו דסברת מ"ד דהוי כגוד

אתר דעת - מכללת הרצוג

רשימת המאמרים בכרך יא ; גליונות א-ד:

הוצאת דעת - מכללת הרצוג

עמוד	שם המחבר	שם המאמר
30	אברמוביץ, הרב צ"י	ספקו של הרא"ם מגור: בנר חנוכה
58	אורטנר, הרב נתן	בטול הסנהדרין והסמכה וחידושים
54	ברויאר, ז"ר מרדכי	הערה בענין ביטול סנהדרין
41	ברויאר, פרופ' שמשון	הערה ב"נתן סאה ונטל סאה"
50	גרוסברג, הרב ח"ז	הדס שנשרו ממנו מקצת עליו
36	גרוסברג, הרב ח"ז	זמן הדלת נר חנוכה בערב שבת
80	דבורץ, שמעון ראובן	שאלה בהלכות שבת
28	דבליצקי, הרב שריה	בעל תפארת ישראל וצואתו
74	דומב, פרופ' י'	"חוץ מצרכי ביתו" בקצש"ע הל' צדקה
1	הירש, הרב ש"ר זצ"ל	תפקידי הרב
19	ויזר, שמעון	על "קראות" תלמודית
76	זיכל, מאיר	על הסדר בברכת "נודה"
43	טרשנסקי, הרב שלמה	על נוסח ברכת הארץ
79	כהנא, הרב קלמן	לענין התקיעה בחצוצרות
27	כהנא, הרב קלמן	לענין מצות ישוב ארץ ישראל
24	כהנא, הרב קלמן	לא ילין דקרנן פסח
37	כסלו, מרדכי	ערבה כשרה, ערבה פסולה וצפצפה
1	לוי, פרופ' יהודה	קביעות צמודה לשרירות
11	לוי, ז"ר יעקב	הצלת הולד אחרי מות האם
33	לוינגר, ד"ר י"מ	האם השלו המבוית עוף טהור?
45	מונק, הרב משה זצ"ל	מדבריו
41	סופר, שמחה בונם	הערות בדברי רעק"א, החת"ס והכת"ס
43	עמנואל, יונה	תוספות חכמי אנגליה
35	עמנואל, יונה	אוצר מפרשי התלמוד
3	עפשטיין, הרב יוסף ד'	מצות השלום
22	קופרמן, הרב יהודה	סגנון הכתוב (המשך)
1	דובינשטיין, הרב י'	תולדות הרב שלמה גאנצפריד
61	דובינשטיין, הרב י'	כיבילוגרפיה של ספרי ר"ש גאנצפריד
15	שביב, הרב יהודה	הגאולה והתשובה במשנת הרמב"ן
5	שישא, אברהם	תעודה מראשית הווסדה של ראש פינה
50	שישא, אברהם	תופל ולבן ודלי זהבי
3	סמפוזיון על דמותו של רב	מפתח ל"המעין" כרך א-

רשימה זו אינה כוללת מאמרי תגובות על מאורעות הימים

אתר דעת - מכללת הרצוג

פרופ' יהודה לוי, רח' בית וגן 48, ירושלים
אברהם שיסא The Coppice, Pasture Rd. 16 Letchworth England
ד"ר יעקב לוי, רחוב עזה 19, ירושלים
שמעון ויזר, ישיבת שעלבים, עמק אילון
הרב שריה דבליצקי, רחוב ירושלים 50, בני ברק
הרב יהודה רובינשטיין 2234, Ocean Ave. Brooklyn, N.Y. 11229 U.S.A.

ת ק ו ן

במאמרו של ר' שמחה בונם סופר ג"י, „הערות בדברי רעק"א, החת"ס והכת"ס" שנדפס בגליון האחרון של „המעין" (ניסן תשל"א), נפלה טעות מצערת בהערה ג. לכן אנו נפרסם קטע זה עוד פעם במלואו:

ג. בחי' למס' חולין דף קח, (ד"ה ומשום כו), כתב החתם סופר ז"ל ת"ל: „ועוד למש"כ בתחלת דבריני דעי"ו ידעינן דאכילה ובישול חד שיעורא אית להו", עכ"ל. ולא זכיתי להבין דהרי בשביל זה מספיק חד לא תבשל, דמדאסרה תורה לבשל בשר בחלב מזה נשמע דאסור משום הכנת אכילה, ומיניה ידעינן דחד שיעורא אית להו, וכל זה נשמע מלא תבשל הראשון, וא"כ קושיית הכה"ג: „ג' פעמים לא תבשל למה לי", במקומה עומדת, וצע"ג.

העורך האחראי: יונה עמנואל, רח' צפניה 26, ירושלים

דפוס „המהדיר“, „דרור“ ירושלים